

32200

T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ile MUKAYESELİ
KAZAK TÜRKÇESİ'NDE
FİİL ÇEKİMİ

DANISMAN

Prof. Dr. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU

HAZIRLAYAN
MURAT CERİTOĞLU

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

1994 - EDİRNE

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1-11
GİRİŞ	111-1X
Kısaltmalar	X
İşaretler	Y1
Seslerle İlgili Bazı Bilgiler	1
Yapım Ekleri	6
Fiilden İsim Yapım Ekleri	6
İsinden İsim Yapım Ekleri	12
İsinden Fiil Yapım Ekleri	15
Fiilden Fiil Yapım Ekleri	18
Sıfat-Fiil Ekleri	21
Zarf-Fiil Ekleri	23
Hal Ekleri	25
Zamirler	29
Edatlar	34
Zarflar	36
Sıfatlar	38
Çokluk Eki	40
İyelik Ekleri	41
Aitlik Ekleri	42
Şahıs Ekleri	43
Soru Eki	45
İktidarî Fiili	46

ŞEKİL ve ZAMAN EKLERİ

Bildirme Kipleri	47
Tasarlama Kipleri	48

BİLDİRME KİPLERİ

Geniş Zaman Ekleri ve Çekimi	49
Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi	55
Şimdiki Zaman Ekleri ve Çekimi	58
Genel Şimdiki Zaman	59
Tam Şimdiki Zaman	62
Belirsiz Şimdiki Zaman	67
İsim Fiili ile Yapılan Şimdiki Zaman	69
Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi	70
Görülen Geçmiş Zaman Ekleri ve Çekimi	74
Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi	80
Anlatılan Geçmiş Zaman Ekleri ve Çekimi	83
Anlatılan Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi	86
Gelecek Zaman Ekleri ve Çekimi	88
Felli Gelecek Zaman	88
Yakın Gelecek Zaman	89
Maksatlı Gelecek Zaman	90
Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi	93

TASARLAMA KİPLERİ

Emir Ekleri	96
Emir Çekiminin Olumsuzu	100
Şart Eki ve Çekimi	102
Olumsuz Şart Çekimi	105
İstek Ekleri ve Çekimi	106
Olumsuz İstek Çekimi	110
Gereklilik Çekimi	112
Olumsuz Gereklilik Çekimi	116

FİLLERİN BİRLEŞİK ÇELİMİ

Hikaye	117
Rivayet	150
Şart	145
KAYNAĞA	153
METİN	155

ÖNSÖZ

Dil hatalı olursa, kelimeler düşünceyi iyi anlatamaz. Düşünce iyi anlatılmazsa, yapılması gereken işler doğru yapılmaz. Görev gerektiği gibi yapılmadığı takdirde, töre ve kültür bozulur. Töre ve kültür bozulursa, adalet yanlış yola sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içerisine düşen halk, ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindirki hiç bir şey dil kadar önemli değildir. (Konfüçyus)

"Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi'nin Karşılaştırmalı Fiil Çekimi" isimli çalışmaya Kazak Türkçesi'yle basılmış eserlerden metinler derlenerek başlanıldı. Metinler seçilirken Halk hikayesi ve şiiri olmasına dikkat edildi.

Derleme çalışmasından sonra, Kazak Türkçesi'nin gramer hususiyetleri araştırılmaya başlandı. Araştırmalarda Kazak bilim adamlarının hazırladıkları Kazakça gramer kitapları ve Türkiye'de lehçeler üzerine yapılmış çalışmalar temel alındı.

Edinilen bilgiler doğrultusunda, hazırlanan metinler örnek cümleler fişlenmeye başlandı. Fişler tasnif edilince fişlerin tamamından örnek cümle olmadığı görüldü. Bu defa elinizdeki kitaplardan, metin kısmına dahil etmeden yalnızca cümleler derlenmeye başlandı.

Bunlara rağmen bazı birleşik çekimlerin örnekleri yine de bulunamadı. Örnekleri bulunamayacak birleşik çekimlerin, sadece bir fiil üzerinde çekimi yapılarak, kaynak bildirildi.

Genel tanımlar Muharrem Ergin'in "Türk Dil Bilgisi" isimli eserinden faydalanılarak yapılmıştır.

Çalışmaya geçmeden, Kazak Türkçesi gramer hususiyetleri hakkında bilgi veren, giriş mahiyetinde bir bölüm hazırlanmıştır. Bilgiler Kazak Türkçesi ile yazılmış gramer kitaplarından örnekler ise Kazak Türkçesi Sözlüğü'nden çıkarılmıştır. Bu sebepten örnek için sayfa-satır numarası belirtilmemiştir.

Metin kısmı ayrıca numaralandırılmıştır. Örnek cümleler bu sayfa numarasına göre çıkarılmıştır.

Bilgisi ve kültürü ile bu sayfaya gelmemizde hak sahibi olan, muhterem hocamız Prof. Dr. Necmettin HACİEMİKOĞLU'na çok teşekkür ederim.

Şiveler üzerine derin bilgisinden faydalandığımız, danışmanlığımı üstlenen kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Vahit TÜRK'e yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

Çalışmam esnasında sık sık bilgi alış-verişinde bulunduğum, arkadaşım Arş. Gör. Çağrı ÖZDARENDEİİ'ye ve Kazak Türkçesi üzerine eserler temin etmemde yardımcı olan Amanjol KALİEV ile Ali Haydar SEİTJANOV'a ayrıca teşekkür ederim.

Murat CERİTOĞLU

1994-EDİRNE

GİRİŞ

Kazaklar tahminen XV. yy'da geniş bozkırlardan göç eden Türk kavimlerinin bakiyelerinin bir araya gelmesi, Sibir kavimleri ile Moğollar'ın bir kısmını içine almasıyla meydana gelen bir Türk kavimidir.

Kazak kavim adının menşei hakkında kesin bir şey söylenmemiştir. Kumuk şivesinde kelime "şiləşör, kızan, asker müellifi" gibi mânalarda kullanılmıştır. Babür-Şah'ta ise "fetret devri, bekârlık, serseri çölaşma" gibi mânalarda kullanılmıştır.

Görünüş olarak Moğol coğrafi ırkının özelliklerini taşıyan Kazaklar "Altın Orda" devletinin eğemenliği altında yaşayan Kıpçak oymaklarından meydana gelmişlerdir.

Tarih sahnesine 15. yy.'da giren Kazaklar, 15-16. yüzyıllarda komşu devletlerin iç ve dış meselelerinde yararlanarak Hazar denizinin doğusu ile Aral gölünün kuzeyinde kalan topraklardan, İrtiş ırmağının yukarı kesimlerine ve Altay Dağlarının batısına kadar uzanan bölgede Kazak Hanlığı olarak bilinen büyük bir imparatorluk kurdular.

Göçebe bir imparatorluk olan Kazak Hanlığı, Kasım Han'ın ölmesinden sonra yerine geçen Mamaş ve onu takip eden Tagir ve Buydaş Han döneminde zayıflamaya başladı. Bu dönemde hanlık topraklarını üç ayrı 'Orda'ya bölme yolunda ilk adımlar atıldı.

Tanrı dağlarının kuzeyinde "Ulu jüs", Aral gölünün doğusunda "Orta jüs" ve Aral gölüyle, Ural ırmağı arasında "Kişi jüz" kuruldu.

1538 yılında Han olan Kasımhanogulları'ndan Kak Hazar Han tarafından büyük güçlüklerle üç orda yeniden birleştirildi.

17. yy. ortalarına doğru Kazaklar iç çekişme sebebiyle toprak kaybetmeye başladılar. 1680 yılında Han olan Tekve Han Kazak oymaklarını tek bir federasyon çatısı altında birleştirmeyi başardı ise de ondan sonra komşu Oyrat devletinin akınları büyük can ve mal kaybına sebep oldu. Oyrat akınlarının verdiği yılgınlıkla Kazaklar arasında Ruslar'dan yardım isteme eğilimi başladı. 1731'de "Kişi jüs", 1740'ta "Orta jüs", 1742'de de "Ulu jüs" Rus korumasına girdi. Buna rağmen Oyrat akınları durmadı.

1757 yılına kadar süren Oyrat akınları yüzünden kuzeyden gelen Rus saldırılarına karşı da yeterli güç oluşturamadıkları için Rusların topraklarındaki yayılışlarını da engelleyemediler. 1854'te Kazak toprakları tamamen Rus hakimiyetine girdi.

20. yy. başlarında Kazaklar arasında milliyetçilik hareketleri başlar. Abdulgaffar ve Amangelđi İmanov önderliğinde ayaklanan Kazaklar, Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı.

26 Ağustos 1920'de Orenburg'da özerk bir Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyete yanlılıkla "Kırgız" adı verildi. Yapılan bu yanlılık beş sene sonra "Kırgız" adı yerine "Kazak" adı verilerek düzeltildi.

1936'da "Özerk Kazak SSC"ye dönüştürüldü.

SSCB'nin 1980'in son yıllarında dağılma sürecine girmesiyle Kazakistan 26 Ağustos 1990'da egemenliğini, 16 Aralık 1991'de de bağımsızlığını ilan etti.

Kazak Dili

Kazak Türkçesi fonetik hususiyetleriyle Kıpçak dil grubu içerisinde kabul edilmektedir.

Arat'ın tasnifinde Kazak Türkçesi "tav-grubu (Kuzey)" dahil olmaktadır. A. Karamanlioğlu'nun tasnifinde ise "Merkez (Orta)" grubuna girmektedir.

Kazak Türkçesi'nde 37 ses bulunmaktadır. Bunların on iki'si ünlü, yirmi beş'i ünsüzdür.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan ünlüler şunlardır;

é : kapalı "e" sesi

ë : Rusça kelimelerde kullanılır.

ıy, iy : (ı) ve (i) ünlüleri bazı kelimelerde bu şekilde telaffuz edilir.

uv, üv : (u) ve (ü) ünlülerini karşılar.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan ünsüzler;

ğ : kalın (g)

ķ : kalın (k)

h : hırıltılı (h)

ñ : nazal (n)

v : İatin kökenli kelimelerde kullanılır.

Kazak Edebiyatı

Kazak Türkçesi ve Kazak Türk edebiyatının bugünkü merkezi ve gelişme sahası Kazakistan Cumhuriyeti'dir.

Kazak Türkleri'nin halk edebiyatı bir hayli eski ve zengin-
dir. Yazıya geçmiş ilk mahsülleri Çağatay Türkçesi'yledir. Ka-
zak Türkçesi'nin yazılı edebiyatta XIX asırdan sonra kullanıl-
dığını görüyoruz.

Günümüz Kazak edebiyatı, Kazak Türkleri'nin günlük tabii
konuşma diliyle gelişmektedir. Bu Türkçe'de diğer Türk şive-
lerine göre daha az Arapça ve Farsça kelime bulunmasına rağmen,
Rusça'nın tesiri görülmektedir.

Halk Edebiyatı;

Sözlü edebiyat eski ve zengindir. Kazak halk edebiyatının en mühim hissesini nâzım türleri teşkil eder. Kazaklar irticalen şiir söylemesini, güzel ve yerli yerinde konuşmayı severler. Heyecan, sevinç, keder, gazap, şikayet... hep şiir ve şarkı-türküyle dile getirilir. Musiki şiirin ayrılmaz bir parçası olarak görülür.

Kazaklar halk şarkılarına "jir", bunları okuyanlara "jirav" derler. "Ölen" ve "ölenşi" sözleri de aynı anlamda kullanılır. Aynı zamanda "akınlar" da ölenşi ve jiravlar gibi türkü söyler, hikaye, destan anlatırlar. Şiir söylemeye kabiliyetli kimselerin, birbirleriyle irticalen söyleşmelerine "aytısu" denir.

Yas evlerinde söylenen ağıtlar hususiyetlerine göre çeşitli kısımlara ayrılır. Meselâ : Yas yerlerinde önce "estürdi" adı verilen parçalarda genellikle ölümden, onun kaçınılmaz olduğundan, kaza ve kaderden, dünyanın geçici olmasından bahsedilir. Bundan sonra okunan "könül aytuv" adlı ağıt parçalarında teselli verici ifadeler bulunur. "Joktav" denilen kısımlar ise daha çok kadınlar ve ölünen en yakın akrabaları tarafından söylenir.

Halkın düşüncesini, zevkini, derin ve dolgun bir şekilde aksettiren; içtimai ve tarihi hakikatleri olduğu gibi gösteren şiirlere "koştasuv" denir. Nasihat verici, öğretici mahiyetteki şiirlere de "tolgav" adı verilmiştir.

Halk hikayelerine "ertegi", anlatanlara da "ertegişi" adı verilir. Belli başlı hiyakeleri şunlardır; Tahir-Zühre, Yusuf ile Ahmet, Yusuf Züleyha, Leyla Mecnun, Şakir Şevret, Munlık Zarlık, Kozi Körpeş ile Payan Suluv, Közjibek, Ayma Şolpan...

Kahramanlık hikayelerine "Batırlar jırı" denir. Bu destanlarda sözle musiki yanyanadır. Akın, dombrası eşliğinde destanı anlatır. Batırlar jırı'nın hemen tamamı manzumdur. Bu destanlarda vatanın mukaddesliği, millet sevgisi, hürriyet ve kahramanlık

duyguları, içtimai motifler, ahlâkî bahisler geniş yer tutar. Bunların bazıları şunlardır: Koblandı, Alpamış, Kanber Batır, Toktamış, İdige, Ablay, Orak Mamay, Bertargın, Çora Batır, Kör-oğlu....

Kopuz ve dombraları eşliğinde hikaye ve destan anlatan, lirik şiirler söyleyen, şarkılar okuyan, Anadolu saz şairlerinin görevinin üstlenen kişilere "akın" denir.

Yüzyıllara göre meşhur Kazak akınları şunlardır:

XLV yy.; Jirenşe Şeşen, Sipra Jırav

XVI yy.; Tensufi Bek, Çal Kiyiz Hala, Kerulan Hala

XVII yy. ; Kazbatisti Kazıbek

XVIII yy. ; Buhar Jırav Kalmaganoglı, Şahnıyaz Bertagoglı
Şal Külekeoglı

XLIX yy. ; Muhammed Ötemisulı, Süyimbay Arunulı, Birjan Şal Kojakululı, Miptaheddin Akmolla, Mergenbay, Munakulı Murad Akın, Guramşaulı Akın Sarı, Dolet Babatayulı, Şortanbay Kanayulı...

Rus istilasından sonra yetişen ilk münevverler Rus dîli ve edebiyatının, içtimai ve siyasetinin tesiri altında kaldılar. Avrupa edebî, fikrî ve içtimai hayatı hakkında bilgi edindiler. Roman, hikaye, tiyatroya gibi yeni edebî türleri Kazak edebiyatına getirdiler.

Yeni edebiyatın temsilcileri arasında Çokan Velihanlı, İbray Altınсарın ve Abay Kunanbayulı önemli yer işgal ederler.

1905 Rus ihtilalinden sonra, Çarlık Rusyası'nda hürriyet havası esmeye başladı. Kazak aydınları çeşitli dernekler kurarak, edebî ve içtimai topluluklar meydana getirilerek kültürel sahada eserler vermeğe, Kazak millî matbuatını kurmaya başladılar. Bu devre Kazak millî hareketinin doğması için uygun bir devre oldu.

Kazak Türkçesi'yle ilk gazeteyi Kadı Abdurreşid İbrahim 1906'da Petresburg'da "Sirke" adıyla çıkarttı. Muhammed Seralin "Ay-kap" adındaki milliyetçi dergiyi 1911-1916 yılları arasında çıkardı. 1911'de Sultan Şahingiray Fukeyhanulı, Kolmakof ve Ömer Karaşı , "Kazakistan" adlı milliyetçi-islamcı gazete çıkardılar. Muhammed Baytursınulı, Alihan Bukeyhanulı, Mir Yakub Dolet ve Mustafa Urazulı, 1913-1918 yılları arasında "Kazak" isimli gazeteyi neşrettiler.

Bu faaliyetler, 1917'den sonra yapılan ilk seçimlerde Kazak milliyetçilerinin idareyi ele geçirmesini sağladı. Alaş Partisi kuruldu. İhah sonra "Alaş-Ordu" adıyla Kazakistan'ın bağırsızlığı ilan edildi. Bukeyhan idaresi altındahükümet kuruldu. 20 Ağustos 1919'da bu idare yıkılarak Kazakistan Muhtar SSC. kuruldu.

Alaş-Orda zamanında ortaya çıkan eserlerde Türkçülük, İslamcılık ve Kazak milliyetçiliği gibi hususiyetler dikkati çeker, 1920'lerden sonra Kazak Sovyet edebiyatı kurulur.

Sovyet hükümetinden önce veya bu devrin ilk yıllarında yetişen edebi şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Köpeyulı Yusuf Bek, Esfendiyar Köpeyulı, Ahmet Baytursınulı, Mir Yakup Doletulı, Alihan Bukeyhanulı, Ömer Karaşı, Şahingiray Bukeyhan, Magcan Cumanbayulı, İsa Beyzaulı, İlyas Cansügürulı

Sovyet Kazakistanı'nın 1919 da kurulmasından sonra edebiyatta resmi ideoloji doğrultusunda eserler görülmeye başlandı. Çeşitli zorlamalarla bazı milliyetçi sanatçılar "sovyetleştirildi" daha sonra da bunların bir çoğu 1937 katliamında katledildi. Daha sonra resmi ideoloji doğrultusunda eserler kaleme alan bir nesil yetişti.

Sovyet Kazakistanı devrinin önemli şair ve yazarlarından bazıları şunlardır: Saken Seyfullahulı, Muhtar Ömerhanulı Avezof, Sabit Mukanof, Abid Nusrepof, Abidin Mustafin, Kalmagan Abdulkadirof, Allasgar Tokmuhammedof, Ali Ormanof, Tahir Jariulı,

Abdulla Tajıbayev, Oljas Süleymanof.

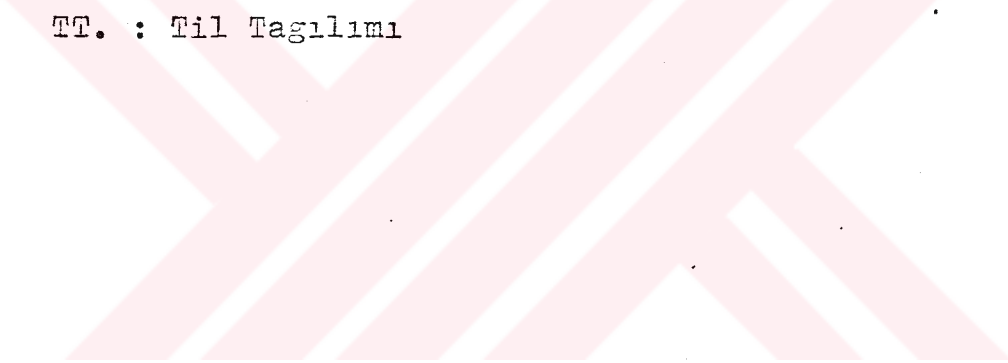
Kazakistan'da modern mânada ilk tiyatro 1911-1912 yıllarında ortaya çıkmıştır. 1926 da Kızılorda'da ilk Kazak tiyatrosu kuruldu. Bu tiyatro 1928 yılında Almatı'ya nakleildi.

Tiyatro eseri yazan belli başlı yazarlardan bazıları şunlardır: Muhter Avezof, Abid Mısrepof.⁽¹⁾

(1)Bilgiler Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı Takvimi, Mirzatay Sergaliev'in Kazak Tili isimli kitabı, Ahmet Caferoğlu'nun Türk Kavimleri adlı eseri, Yavuz Akpınar'ın Çağdaş Türk Edebiyatları isimli çalışmalarından derlenmiştir.

KISALTMALAR

GB. : Gasırlar Bederi
KJJ. : Kazaktın Joktav Jırları
KKT. : Kazırgı Kazak Tili
M. : Metin
TT. : Til Tagılıımı

İŞARETLER

- é : Kapalı (e)
ḣ : Nefesli (h)
ḣ̇ : Hırıltılı (h)
ğ̇ : Art damak (g)si
k̇ : Art damak (k) sı
ñ̇ : Nazal (n)
Ye (ye) : Kelime başı normal (e)
v̇ : Dudak (v)si

SESLERLE İLGİLİ BAZI BİLGİLER

- 1) Büyük ünlü uyumu tam olarak egemendir.

jetiskendik "yetişmişlik"
 melindeme "açıklama"
 müsépir " fakir, yoksul"

- 2) Küçük ünlü uyumu düz ünlü bulunduran kelimelerde görülür.

alıp "alıp"
 jetip "yetip"
 barıp "varıp"

- 3) Türkiye Türkçesi'nde "i" ünlüsü ile başlayan kimi kelimeler Kazak Türkçesi'nde "e" ünlüsü ile başlar.

eki : "iki"
 egiz "ikiz"
 e- "i-"

- 4) Türkiye Türkçesi'ndeki "ç" ünsüzü Kazak Türkçesi'nde "ş" ünsüzüne dönüşmüştür.

şak "çağ"
 şaş "saç"
 kılış "kılıç"
 akşa "akçe, para"

- 5) Kazak Türkçesi'nde "f" ünsüzü "p" ünsüzüne dönüşmüştür.

apta "hafta"	payda "fayda"
aptap "afitap"	zayıp "zayıf"
pakır "fakir"	pil "fil"

6) "ı" ünlüsünü izleyen hecelerde Türkçe'nin "g" ünsüzü "y" ünsüzüne dönüşür.

jıyuv "yığmak"

jıyın "yığın"

sıyır "sığır"

7) Fazi kelimelerde "ğ", "g" ünsüzü "v" ye dönüşmüştür.

avıl "ağıl"

avız "ağız"

buzav "buzağ"

bav "bağ"

tav "dağ"

dev- "değ-"

8) Kelime başında "h" ünsüzünün düşmesi görülür.

acı "hacı"

ammam "hamam"

er "her"

apta "hafta"

aram "haram"

öner "hüner"

ökim "hüküm"

9) Kelime başındaki "k" ünsüzü korunmaktadır.

kök "gök"

kör- "gör-"

kün "gün"

kerek "gerek"

kel- "gel-"

ketik "gedik"

kir- "gir-"

kiy- "giy-"

10) Yabancı kelimelerde bulunan "h" bazı kelimelerde "k" ünsüzüne dönüşmüştür.

kazır "hazır"

koraz "horoz"

11) Nazal \bar{n} (\bar{n}) ünsüzü korunmaktadır.

doñız "domuz"
 jañbir "yağmur"
 Tañırı "Tanrı"
 mıñ "bin"

12) "ş" ünsüzünün bazısı "s" ünsüzüne dönüşmüştür.

baş "baş"	basda- "başla-"
baska "başka"	jas "yaş"
kisi "kişi"	jasıl "yeşil"
kümis "gümüş"	

13) Kelime başında bulunan "t" ünsüzü korunmuştur.

tarı "darı"
 temir "demir"
 teri "deri"
 tol- "dol-"
 tögil- "dökül-"

14) Kelime başında bulunan "y" ünsüzleri Kazak Türkçesi'nde "j" ünsüzüne dönüşmüştür.

jaқın "yakın"
 jalğız "yalnız"
 jaқ- "yak-"
 jaman "yaman"

15) Kazak Türkçesi'nde "l" ünsüzü ile başlayan ekler;

ünlülerden ve r, v, y ünsüzlerinden sonra; -l-
 l, m, n, n, z ünsüzlerinden sonra ; -d-
 k, p, t, k, s, ş ünsüzlerinden sonra ; -t- olur.

16) Kelime başındaki "c" ünsüzü "j" olmuştur.

jan "can"
 jömert "cömert"
 jamāgat "cemaat"
 janaza "cenaze"

17) Kelime içinde -l- düşmesi görülmektedir.

bop "bolıp"
 kap "kalıp"
 neġıp "ne kılıp"

18) Kelime başında bulunan "b" ünsüzünün bazen "m" ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir.

mayram "bayram"
 men "ben"
 miz "biz"
 mīn "bin"

19) Kazak Türkçesi'nde kelime başında bulunan normal "e" ünsüzü kendisinden önce "y" ünsüzünü alarak telaffuz edilir.

<u>imla</u>	<u>telaffuz</u>
el	y'el
eger	y'eger
egistik	y'egistik
elek	y'elek

20) Ayın sesi "g" lı olmuştur.

ġacayıp "acaip"
 ġazız "aziz"
 saġat "saat"

21) Hece sonunda bulunan "rt", "rk", "lk", "lp", "rs" gibi çift ünsüzlerin arasında ünlü türediği görülür.

tirik "Türk"

halık "halk"

kırık "kırk"

parıs "pars"

alıp "alp"

22) Kelime başı ve ortasında bulunan "v" ünsüzünün bazı kelimelerde "b" li olduğu görülmektedir.

baruv "varmak"

berüv "vermek"

jalbar- "yalvarmak"

23) "ç" ünsüzünün bazı kelimelerde "j" olduğu görülür.

taj "taç"

24) Kelime başında ünlü türemesi görülür.

ırza "rıza"

iret "ret"

irencüv "rencide olmak"

25) Bazı kelimelerde "z" ünsüzünün "j" olduğu görülür

ejel "ezel"

YAPIM EKLERİ

1. Fiilden İsim Yapım Ekleri

Fiil kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir. Kazak Türkçesi'nde fiilden isim yapım eklerinden bazıları şunlardır.

1. -ma / -me; -ba / -be ; -pa / -pe

böl-me "bölme, koğuş"

buv-ma "boğma, koli"

suvır-ma "çekmece, sıyırma"

süz-be "süzme"

eskert-pe "ısmarlama, dip not"

kiris-pe "giriş"

2. -m

bil-i-m "bilim"

kelis-i-m "anlaşma maddeleri"

uğ-ı-m "kavram"

böl-i-m "kısım"

tiz-i-m "liste"

3. -kı / -ki : -ğı / -gi

bur-ğı "burgu"

şal-ğı "tırpan"

sıpir-ğı "süpürge"

süz-ğı "süzgeç"

kondır-ğı "kapak"

4. -s

ayt-ı-s "ağıt, şiir"

jür-i-s "yürüyüş"
 kargı-s "beddua, kargış"
 kurul-i-s "kuruluş"

5. -k / -k

kaz-ı-k "kazık"
 böl-i-k "bölük"
 tüsin-i-k "anlam"

6. -ak / -ek

sur-ak "soru, sorgu"
 bış-ak "bıçak"

7. -ındı / -indi ; -ndı / -ndı

sıpir-ındı "süprüntü"
 korıt-ındı "özet"

8. -v

Kazak Türkçesi'nin mastar ekidir.

as-u-v "asmak"
 avru-v "ağrımak, hasta"
 kat-u-v "katmak"
 okı-v "okumak"

9. -gış / -giş ; -kış / -kiş

sıpir-gış "süpürge"
 süz-giş "süzgeç"
 tut-kış "tutkal"
 bil-giş "bilgiç"

10. -ş

kuvan-ı-ş "sevinç"

ökin-i-ş "üzüntü, pişmanlık"

süyin-i-ş "sevinç"

11. -viş / -viş

ölşe-viş "ölçü aleti"

tüyre-viş "çatallı iğne"

ele-viş "elek"

jelpü-viş "yelpaze"

12. -mağ / -mek / -bak / -bek ; -pağ / -pek

il-mek "ilmek"

pis-pek "kımızı karıştırmaya yarayan alet"

kıs-pağ "kısmak"

13. -sın / -sin

burkan-sın "Rüzgarla karışık yağan kar"

ıkta-sın "korunak"

14. -mıs / -mis

kıl-mıs "suç"

bol-mıs "yaratılış"

15. -mal / -mel

sav-mal "kımızın iyi olmamış türü"

tüne-mel "bir gün önceden kalan kımız"

süye-mel "direk, destek"

ora-mal "havlu"

tası-mal "taşınacak"

jora-mal "tahmin, yorum"

16. -r ; -ır / -ir; -ar / -er

bük-ir "kambur"
üñgi-r "mağara, delik"
köm-ir "kömür"
kayna-r "pınar, kaynak"
ob-ır "obur"

17. -t ; -it /it

böge-t "engel"
sark-ıt "misafirlerden arta kalan yiyecek"

18. -vıl / -vil

kara-vıl "nöbetçi"
jort-vıl "sefer"

19. -kın / -kin ; -ğın / -gin

tas-kın "taşkın"
tur-ğın "durgun"
köş-kin "çığ"

20. -ası / -esi

al-ası "alacak"
kör-esi "görecek"

21. -n ; -ın / -in

eg-in "ekin"
korga-n "kale"
tığ-in "tıkaç"

22. -şak / -şek

erin-şek "erinen, tembel"
 aşuvlan-şak "sinirli"
 mahtan-şak "kendi öven"

23. -a / -e

jar-a "yara"

24. -malı / -meli ; -balı / -beli ; -palı / -peli

avıs-palı "değişmeli"
 köş-peli "göçebe"
 bür-meli "büzmeli"

24. -ımdı / -imdi

jağ-ımdı "iyi, beğenilir"
 tart-ımdı "sağlam"

25. -kāk / -kek; -ğāk / -gek

as-kāk "mağrur"
 on-ğāk "çabuk solan, kararsız"

26. -ımtal / -imtel

ug-ımtal "zeki, akıllı"
 sez-ımtal "çok iyi sezen"

27. -kalak / -kelek

uş-kalak "sabırsız"

28. -alak / -elek

kang-alak "hafif, oturaklı değil"

29. -anak / -enek

sug-anak "açık göz"

şig-anak "karayla çevrili suyun bir tarafı"

30. -gılıktı / -gilikti; -kılıktı / -kilikti

jet-kilikti "yeterli"

tur-gılıktı "devamlı, daimi"

tıñ-gılıktı "dikkatli"

31. -msak / -msek; -ımsak / -imsek

sura-msak "çok soran"

jara-msak "yaranmak için hareket eden kimse"

11. İsimden İsim Yapım Ekleri

İsim kök ve gövdelerinden yeni bir isim yapmak için kullanılan eklerdir.

Kazak Türkçesi'nde kullanılan isimden isim yapım eklerinden bazıları şunlardır.

1. -şı / -şi

koy-şı "çoban"
 tileş-şi "dilenci"
 bastav-şı "öncü"
 kömek-şi "yardımcı"

2. -lık / -lik; -dık / -dik; -tık / -tik

egin-lik "ekinlik"
 batır-dık "yiğitlik"
 köp-tik "çokluk"
 eginşi-lik "ekincilik, ziraat"

3. -lı / -li; -dı / -di; -tı / -ti

eser-li "hisli"
 iykem-di "bilgili"
 ağaş-tı "ağaçlı"
 tav-lı tas-tı "dağlı taşlı"

4. -sız / -siz

bala-sız "çocuksuz"
 bilim-siz "bilgisiz"
 muñ-sız "sıkıntısız"
 dav-sız "tartışmasız"

5. -k_ı / -k_i ; -ğ_ı / -ğ_i

son-ğ_ı "sonraki"

art-k_ı "arkadaki"

balada-k_i "çocuktaki"

6. -ş_{ıl} / -ş_{il}

tuvra-ş_{ıl} "doğruluk taraftarı, adil"

oy-ş_{ıl} "düşünür"

özim-ş_{il} "bencil"

7. -day / -dey; -tay / -tey

suv-day "su gibi"

men-dey "benim gibi"

jüz-dey "yüzlerce"

tav-day "dağ gibi"

8. -las / -les ; -das / -des ; -tas / -tes

pikir-les "fikirdaş"

sır-las "sırdaş"

könül-des "gönüldaş"

is-tes "meslektaş"

9. -ş_{ık} / -ş_{ik}

kelin-ş_{ık} "yeni gelin, gelincik"

oyun-ş_{ık} "oyuncak"

10. -rağ / -rek

jakşı-rağ "güzelce"

az-ı-rağ "az gibi"

11. -lav / -lev ; -dav / -dev; -tav / -tev

tanıs-lav "tanıdık gibi"

sarı-lav "sarırak"

12. -gıl / -gil

boz-gıl "bozca"

13. -kıl / -gilt

boz-gilt "boza yakın, beyazımsı"

14. -kılm / -giltım

sarı-giltım "sarıya yakın"

15. -şıl / -şil

kök-şil "yeşilimsi"

16. -av / -ev

bir-ev "yalnız biri"

bes-ev "beşi birlikte"

17. -maş

til-maş "tercüman"

111. İsimden Fiil Yapım Ekleri

İsim kök ve gövdelerinden fiil yapmakta kullanılan eklerdir.

Kazak Türkçesi'nde bulunan isimden fiil yapım eklerinden bazıları şunlardır:

1. -la- / -le- ; -da- / -de- ; -ta- / -te-

ayaq-ta-n- "yürüyebilecek duruma gelmek"

avız-da-n- "emmeye başlamak"

balta-la- "baltalamak"

ilgeri-le- "ilerlemek"

tömen-de- "aşağı olmak, azalmak"

2. -a- / -e-

teñ-e- "eşitlemek, mukayese etmek"

jas-a- "yaşamak"

ot-a- "ekinlerin orasındaki yabancıotları temizlemek"

til-e- "dilemek"

sın-a- "sınamak, tenkit etmek"

3. -ay- / -ey- ; -y-

ot-ay- "otu bollaşmak"

qara-y- "rengin kararması"

qart-ay- "ihtiyarlamak"

köb-ey- "çoğalmak"

zor-ay- "yükselmek, irileşmek"

4. -qar- / -ker- ; -qar- / -ger-

es-ker- "hatırlamak"

an-ğar- "sezmek"
 on-ğar- "başarmak"
 suv-ğar- "sulamak"
 teñ-ger- "eşitlemek"

5. -r- ; -ar- / -er-

jana-r- "yenilenmek"
 kıska-r- "kısalma"
 eski-r- "eskimek"
 özge-r- "değişmek"
 jas-ar- "gençleşmek"

6. -l- ; -al- / -el- : -ıl- / -il-

jog-al- "yok olmak"
 oñ-al- "düzelmek"
 suy-ıl- "sıvılaşmak, sulanmak"
 teñ-el- "eşit olmak"

7. -ıķ- / -ik-

aş-ıķ- "acıkmak"
 öş-ik- "içerlenmek"
 bir-ik- "birikmek"
 tot-ıķ- "pas tutmak, yanmış olmak"

8. -sı- / -si-

batır-sı- "kahraman görünmek"
 bosan-sı- "hafiflemek"
 kölgir-si- "bildiği halde bilmiyormuş gibi davranmak"
 ülken-si- "yaşı büyük saymak"
 tosan-sı- "alışamamak"
 ögey-si- "üveysinmek, beğenmemek"

9. -sıra- / -sire-

el-sire- "vatansız kalmak"

jetim-sire- "yetim olmak, vatanından ayrı olmak"

kan-sıra- "kan kaybı sonucu bayılmak"

kımız-sıra- "kımızsız kalmak"

oy-sıra- "yenilmeye, çekilmeye başlamak"

10. -ıra- / -ire-

burk-ıra- "saçılmak, dağılmak"

jark-ıra- "parlamak"

11. -ıray- / -irey- ; -ray- / -rey-

kişi-rey- "küçülmek"

tik-irey- "dik durmak"

12. -ı- / -i-

bay-ı- "zengin olmak"

13. -ırka- / -irke-

es-irke- "esirgemek"

tas-ırka- "tabanın taşa değerek ağrması"

IV. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Fiil kök ve gövdelerinden yeni bir fiil elde etmek için kullanılan eklerdir.

Kazak Türkçesi'ndeki fiilden fiil yapım eklerinden bazıları şunlardır;

1. -s-

Ortaklaşma ifade eden fiiller yapılır.

ayt-ı-s- "karşılıklı konuşmak"

kör-i-s- "görüşmek"

kara-s- "yardımlaşmak"

2. -t-

Ettirgenlik ifade eden fiiller yapılır.

oқы-t- "okutmak"

köbey-t- "çoğaltmak"

oyna-t- "oynatmak"

jönel-t- "yöneltmek"

3. -tır- / -tir- ; -dir- / -dir-

Ettirgenlik ifade eden fiiller yapılır.

al-dir- "aldırmak"

jap-tır- "öttürmek"

tol-tır- "doldurmak"

as-tır- "astırmak"

kön-dir- "kabul ettirmek"

sep-tir- "aralıklı döktürmek"

IV. -kız- / -kiz- ; -ğız- / -giz-

Ettirgenlik fiilleri yapılır.

bil-giz- "bildirmek"
 aş-kız- "açtırmak"
 koy-ğız- "koydurmak"
 ber-giz- "verdirmek"
 ek-kiz- "aşı yaptırmak"

V. -ıl- / -il- ; -l-

Pasiflik ve meçhul ifade eden fiiller yapılır.

ka-ma-l- "sarılmak, tutuklanmak"
 üz-il- "koparılmak"
 şe-şi-l- "çözülme"
 juv-ıl- "temizlenmek"

-l- ünsüzü ile biten fiillerden sonra meçhul eki -n-
 olmaktadır.

il-i-n- "örülme"

VI. -n- ; -ın- / -in-

Kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yap-
 maktadır.

juv-ın- "yıkılmak"
 tara-n- "taranmak"
 ora-n- "sarınmak"
 kiy-in- "giyinmek"
 kör-in- "görünmek"
 sura-n- "dilenmek"
 oyla-n- "düşünmek"

7. -ır- / -ir- ; -ar- / -er-

ket-ir- "gidermek"

şıg-ar- "çıkarmak"

is-ir- "şişirmek"

8. -k- / -k-

kır-k- "kırmak, kesmek"

sar-k- "sarmak"

SIFAT-FİİL EKLERİ

1. -ğan / -gen ; -kan / -ken

kör-gen "gören"
 jazıl-ğan "yazılan"
 jasa-ğan "yapan, Allah"
 ket-ken "giden"

2. -atın / -etin ; -ytın / -ytin

okı-ytın "okunan"
 kel-etin "gelen"

3. -ar / -er

kel-er "gelir"
 ayt-ar "söyler"

4. -maq / -mek ; -bağ / -bek ; -pağ / -pek

il-mek "asacak"
 pis-mek "pişecek"

5. -mas / -mes

kel-mes "gelmez"
 ayt-pas "söylemez"

6. -aşaq / -eşek

kel-eşek "gelecek"
 bol-aşaq "olacak"

7. -mıs / -mis ; -mış / -miş

tur-mıs "durmuş"

bol-mıs "olmuş"

jaz-mış "yazmış"

8. -ası / -esi

al-ası "alacak"

ber-esi "verecék"

kör-esi "görecek"

ZARF-FİİL EKLERİ

1. -p ; -ip / -ip

iş-ip "içip"
 kel-ip "gelip"
 de-p "deyip"
 anısa-p "özleyip"

2. -a / -e ; -y

ayt-a ayt-a "konuşa konuşa"
 söyle-y söyle-y "söyleye söyleye"
 kör-e kör-e "göre göre"

3. -may / -mey ; -bay / -bey ; -pay / -pey

tut-may "tutmadan"
 kör-mey "görmeden"

4. -ğanda / -gende ; -kanda / -kende

kül-gende "gülünce"
 okı-ğanda "okuyunca"

5. -ğanşa / -genşe ; -kanşa / -kenşe

ayt-kanşa "söyleyinceye kadar"
 kir-genşe "girinceye kadar"

6. -ğalı / -geli ; -kalı / -keli

ıayt-kalı "geri döneli"
 ber-geli "vereli"

7. -inşa / -inşe

alma-y-inşa "almayınca"

jazta-y-inşa "yazmayınca"

bitpe-y-inşe "bitmeyince"

8. -mastan / -mesten ; -bastan / -besten ; -pastan
-pesten

ayt-pasdan "söylemeden"

bit-pesden "bitmeden"

HAL EKLERİ

İsmi halleri ismin diğeri kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğı durumdur. Her hal, bir çeşit münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için isim bir halde bulunur.

KAZAK TÜRKÇESİ İSİM HAL EKLERİ

I. Yalın Hal:

İsimlerin başka bir unsura bağı olmayan normal, teklik, çokluk, iyelik şekilleridir.

öleñ "şiir"
akın "şair"
balalar "çocuklar"

II. İlgı Hali:

İsmi başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eder. Kazak Türkçesi'nde ilgi hali ekleri ünsüz benzeşmesine göre şu şekildedir.

Ünlülerden ve m,n,ñ ünsüzlerinden sonra : -niñ / -niñ
l,r,v,y,z ünsüzlerinden sonra : -diñ / -diñ
k,p,t,s,ş ünsüzlerinden sonra : -tiñ / -tiñ

budağ-tiñ uşr "budağın ucu"
oşak-tiñ ıstıktığı "ocağın sıcaklığı"
tana-niñ kıyırığı "dananın kuyruğı"

III. Belirtme Hali :

İsmi doğrudan doğruya geçişli fiillerin tesiri altında olduğunu ifade eden halidir.

Kazak Türkçesi'nde belirtme hali ekleri şunlardır;

-nı / -ni

-dı / -di

-tı / -ti

-n (eksik belirtme hali)

keme-ni "gemiyi"

esik-ti "kapıyı"

kursav-dı "kasnağı"

IV. Yaklaşma Hali :

İsmin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği haldir.

Kazak Türkçesi yaklaşma hali ekleri şöyledir;

-қа / -ke

-ға / -ge

-на / -ne (İyelik III. şahıslardan sonra)

-а / -e

bosandık-қа "istiklâle"

jetistik-ke "başarıya"

törağa-ға "başkana"

ornı-na "mekanına"

қарындам-а "kardeşime"

V. Bulunma Hali :

İsmin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren halidir.

Bulunma hali ekleri şunlardır;

-da / -de
 -ta / -te
 -nda / -nde (İyelik III. şahıslardan sonra)

ölçem-de "ölçekte"
 alıs-ta "uzakta"
 bala-sı-nda "çocuğunda"

VI. Ayrılma Hali:

İsmin kendisinden uzaklaşma ifade eden fiillerle münasebetini gösteren halidir.

Kazak Türkçesi ayrılma hali ekleri şunlardır;

-dan / -den
 -tan / -ten
 -nan / -nen

talay-dan "kaderden"
 köngil-den "gönülden"
 kim-nen "kimden"

VII. Vasıta Hali:

İsmin fiile bir vasıta olduğunu ifade etmek için girdiği haldir.

Ekleri şunlardır;

-men
 -ben
 -pen
 -menen
 -benen
 -penen

eleviş-pen "kalburla"
küz-ben "güzün"
tarağ-pen "tarakla"
jilkı-men "at ile"

VIII. Yön ekleri:

Fiilin cereyan ettiği yönü gösterir.

Kazak Türkçesi'nde yön ekleri;

"-ğarı / -geri
-karı / -keri" şeklindedir.

ilgeri "ileri"
joğarı "yukarı"
tıskarı "dışarı"

IX. Eşitlik ekleri:

İsim, fiilin kendisi gibi, kendisine benzer bir şekilde ortaya çıktığını göstermek için eşitlik halini alır.

Kazak Türkçesi'nde eşitlik hali ekleri şunlardır;

-şa / -şe

bala-şa "çocukça"

ZAMİRLER

Temsil ve işaret suretiyle nesnelere karşılayan kelimelerdir. Zamirler nesnelere dildeki gerçek karşılıkları olmayan, fakat gerekince onları ifade edebilen kelimelerdir.

Şahıs Zamirleri

Varlıkları şahıslar halinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar üç şahıs altında toplanır, üç şahıs teşkil ederler. Bunlardan birincisi "konuşan" ikincisi "dinleyen" üçüncüsü "adı geçen" dir.

Kazak Türkçesi'nde şahıs zamirleri şunlardır;

men : I. şahıs teklik zamiri; konuşanı ifade eder.

sen : II. şahıs teklik zamiri; dinleyeni ifade eder.

siz : II. şahıs teklik zamiri; dinleyeni nezaket ile dile getirmekte kullanılır.

ol : III. şahıs teklik zamiri; adı geçen kişiyi ifade eder.

biz : I. şahıs çokluk zamiri; konuşan insan topluluğunu ifade eder.

sender : II. şahıs çokluk zamiri; dinleyen insan topluluğunu ifade eder.

sizder : II. şahıs çokluk zamiri; dinleyen insan topluluğunu nezaket ile ifade eder.

olar : III. şahıs çokluk zamiri; adı geçenleri ifade etmekte kullanılır.

Şahıs Zamirlerinin Çekimi

I. Yalın Hal

men, sen, siz, ol
biz, sender, sizder, olar

II. İlgî Hali

mening, sening, sizing, onin
bizding, senderding, sizderding, olarding

III. Belirtme Hali

meni, seni, sizdi, oni
bizdi, senderdi, sizderdi, olardi

IV. Yaklaşma Hali

mağan, sağan, sizge, oğan
bizge, senderge, sizderge, olarga

V. Eulunma Hali

mende, sende, sizde, onda
bizde, senderde, sizderde, olarda

VI. Ayrılma Hali

menen, senen, sizden, onan (odan)
bizden, senderden, sizderden, olardan

VII. Vasıta Hali

menimen, senimen, sizben, onimen
bizben, sendermen, sizdermen, olarmen

İşaret Zamirleri

İşaret etmek, göstermek suretiyle nesnelere karşılayan kelimelerdir.

Kazak Türkçesi işaret zamirleri şunlardır;

bul : bu
sol : şu
osı : o
ana : ona
mına : buna
sona : ona
mında : burada
mine : işte
anav : onu, bunu
mınav : bu, işte bi
sonav : orada
osınav : burada

Soru Zamirleri

Nesnelere soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklinde karşılıkları olan, onları soru halinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir.

Kazak Türkçesi soru zamirleri şunlardır;

kim : kim
ne : ne
neşe : kaç
kaşa : kaç
kanday : nasıl, hangi
kaydan : nereden

қағда : nerede
 қайсы : hangi
 қалай : nasıl

Dönüslülük Zamiri

Asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların mana bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleridir.

Kazak Türkçesi dönüslülük zamiri "öz" kelimesidir.

Dönüslülük zamirinin iyelik ekleri ile çekimi şu şekildedir;

• Özim, öziñ, öziñiz, özi
 Özimiz, özderiñ, özderiñiz, özderi.

İsim hal ekleri ile çekimi:

Yalın hal : özim
 İlgı hali : özimniñ
 Yapma hali : özimdi
 Yaklaşma hali : özime
 Bulunma hali : özimde
 Ayrılma hali : özimnen
 Vasıta hali : özimmen

Belirsizlik Zamirleri

Nesneleri belirsiz şekilde temsil eden zamirlerdir.

Kazak Türkçesi belirsizlik zamirleri:

біреу : biri
 кейбіреу : hangibiri
 ербір : herbiri

keybir : bazı
kaysıbir : herhangi biri
birneşe : bir kaç
erkim : herkim
erne : hen ne
erkıysı : herhangi
erkalay : herhangi
eldekim : falan

Birlik Zamiri

Bir iş veya harekette ilgili kişi ve nesnelere birleştirip göstermek için vazife yapan zamirlerdir.

béri : bütün
bar : tamamı
barşa : hepsi
külli : bütün
bükil : bütün
tügel : tamamı
barşası : hepsi
déyim : hep
bütün : bütün

EDATLAR

Mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir.

Kazak Türkçesi'nde bulunan edatlardan bazıları şunlardır;

men : ile
pen : ile
ben : ile
jéne: ve
éri : hem.....hem
da, de; ta, te : dahi, da, de
ne : ne
nemese :yahut
birese : ya ya
meyli : neyse
biraq : fakat, buna rağmen
élde : yahut
keyde : bazen
öytkeni : o halde
sondıktan : çünkü
eger : eğer
demek : demek
al : haydi
endese : öyleyse
üşin : için
sıyaqtı : gibi
béri : beri, bu yana
son̄ : sonra
burın : önce
beter : beter

ıuy : ister.....ister
ğana : hele
tugil : değil

Ayrıca Kazak Türkçesi'nde kelimeye eklenen edatlar da vardır.

Cümlenin hükmüne kesinlik anlamı katan ek edatlar;

-ağ
-av
-ay
-da
-ğoy

Cümlenin hükmüne şüphe anlamı katan ek edatlar;

ğana
-ağ

Cümlenin hükmüne tahmin anlamı katan ek edatlar;

-mıs / -mis
-av

Cümlenin hükmüne hor görme anlamı katan edatlar;

ekeş
eke

ZARFLAR

Zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir.

Kazak Türkçesi'ndeki zarflardan bazıları şunlardır;

Yer Zarfları

ilgeri : ileri
keri : geri
joğarı : yukarı
tömen : aşağı
alğa : ileri
art : arka
tıskarı : dışarı

Zaman Zarfları

bügin : bugün
bıltır : yıl
erten : yarın
tañerñen : sabahleyin
keşke : gece
qazır : şimdi, bugün
endi : şimdi
endigi : gelecek
burın : önce
erte : erken
keş : geç
kündiz : gündüz

Nasıllık-Nicelik Zarfları

Hâl ve tavır ifade eden zarflardır.

bulay : böyle, şöyle

olay : öyle, şöyle

sonday : öyle

sonşa : öyle

sonşama : öyle

osılay : böyle

Azlık-Çokluk Zarfları

Azlık - çokluk ifade eden, miktar bildiren zarflardır.

en : en, çok

ilgıy : hep

tım : pek çok

kileñ : hep

nağ : tam

birez : biraz

SIFATLAR

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelere çeşit çeşit vasıfları, belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir.

Kazak Türkçesi'nde sıfatlar;

Vasıflandırma Sıfatları

Nesnelerin vasıflarını bildiren sıfatlardır.

kök teñiz "mavi deniz"

mılkav tilenşi "dilsiz dilenci"

Sayı Sıfatları

a) Asıl Sayı Sıfatları

Nesnelerin sayısını gösteren sıfatlardır.

tört ayak

eki tav "iki dağ"

alpıs kün "altmış gün"

Sayılar;

bir, eki, üç, dört, bes, altı, jeti, segiz, toğız, on, jıyırma, otız, kırık, elöv, alpıs, jetpis, seksen, toksan, jüz miñ

b) Sıra Sayı Sıfatları

ekinşi bölim "ikinci sınıf"
onınşa kün "onuncu gün"
otız jetinşi jas "otuz yedinci yaş"
jüzinşi jil "yüzüncü yıl"

c) Kesir Sayı Sıfatları

üstiñ biri "üçte bir"
onniñ üşi "onda üç"
ekiden biri "ikide bir"
mınnan elüvi "binde elli"

ÇOKLUK EKİ

İsimlerin çokluk şekillerini yapan işletme ekidir.

Kazak Türkçesi'nde çokluk eki ünsüz uyumuna göre şu şekildedir:

a) Ünlüler ve r, v, y ünsüzlerinden sonra; -lar / -ler

kese-ler "fincanlar"

kalı-lar "halılar"

er-ler "yiğitler"

dev-ler "devler"

devir-ler "devirler"

b) z, j, l, m, n, ñ ünsüzlerinden sonra; -dar / -der

kayın-dar "kayın ağaçları"

señ-der "sizler"

em-der "ilaçlar"

kan-dar "hanlar"

kız-dar "kızlar"

c) k, p, t, s, ş ünsüzlerinden sonra; -tar / -ter

at-tar "atlar"

tas-tar "taşlar"

tevip-ter "hekimler"

bölşek-ter "parçalar"

İYELİK EKLERİ

İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden isim işletme ekleridir.

Kazak Türkçesi'nde iyelik ekleri şunlardır:

Teklik

- I. Şahıs : -m
 II. Şahıs : -ñ : -ñız / -ñiz
 III. Şahıs : -sı / -si ; -ı / -i

Çokluk

- I. Şahıs : -mız / -miz ; -bız / -biz ; -pız / -piz
 II. Şahıs : -larıñ / -leriñ ; -darıñ / -deriñ
 -tarıñ / -teriñ ; -leriñiz / -lariñiz
 -darıñız / -deriñiz ; -tarıñız / -teriñiz
 III. Şahıs : -ları / -leri ; -darı / -deri : -tarı / -teri

baba-m "dedem"

baba-ñ "deden"

baba-ñız "dedeniz"

baba-sı "dedesi"

baba-mız "dedemiz"

baba-larıñ "dedeniz"

baba-larıñız "dedeniz"

baba-sı "dedesi"

AİTLİK EKLERİ

İyelik ekleri gibi vazife yapan eklerdir.
Kazak Türkçesi'nde aitlik ekleri şu şekildedir:

I. -niki / -diki / tiki

birev-diki "birininki"
kim-diki "kiminki"
sender-diki "sizlerinki"

II. -kı / -ki ; -ğı / -gi

köktem-gi "ilbahardaki"
tün-gi "gecedeki"
kündiz-ki "gündüzdeki"
küz-gi "sonbahardaki"

ŞAHIS EKLERİ

Çekimli fiillerde hareketi yapan kişiyi ifade eden eklerdir. Şahıs ekleri şekil ve zaman kalıbına dökülmüş hareketin şahsa bağlanması için kullanılan eklerdir.

Kazak Türkçesi'nde şahıs ekleri şu şekildedir;

1. Tipteki Şahıs Ekleri

Şimdiki zamanın "jadır, jür, otır, tur" yardımcı fiilleriyle yapılan şekline eklenir.

Teklik

1. Şahıs : -mın / -min ; -bın / -bin ; -pın / -pin
- II. Şahıs : -sın / -sin ; -sız / -siz
- III. Şahıs : ---

Çokluk

1. Şahıs : -mız / -miz ; -bız / -biz ; -pız / -piz
- II. Şahıs : -sındar / -sinder ; -sızdar / -sizder
- III. Şahıs : ---

II. Tipteki Şahıs Ekleri

Şimdiki zamanın, Gelecek zamanın ve Geniş zamanın "-a / -e ; -y" li şekilleri ile Anlatılan geçmiş zamanın "-p" şeklinde kullanılır.

Teklik

1. Şahıs : -mın / -min ; -pın / -pin ; -bın / -bin
- II. Şahıs : -sın / -sin ; -sız / -siz
- III. Şahıs : -dı / -di ; -tı / -ti

Çokluk

1. Şahıs : -mız / -miz ; -pız / -piz ; -bız / -biz
 11. Şahıs : -siñdar / -siñder ; -sızdar / -sizder
 111. Şahıs : -dı / -dı ; -tı / -ti

111. Tipteki Şahıs Ekleri

Görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılır.
 İyelik menşei şahıs ekleridir.

Teklik

1. Şahıs : -m
 11. Şahıs : -ñ ; -ñız / -ñiz
 111. Şahıs : ---

Çokluk

1. Şahıs : -k / -k
 11. Şahıs : -ñdar / -ñder ; -ñızdar / -ñizder
 111. Şahıs : ---

1V. Tipteki Şahıs Ekleri

Şekil ve şahıs ifadesini birlikte taşıyan Emir ekleri
 Kazak Türkçesi'nde şahıs eki olarak kabul edilmektedir.

Teklik

1. Şahıs : -yın / -yin ; -ayın / -eyin
 11. Şahıs : Ø, -ğın / -gin ; -ğıl / -gil; -ñız / -ñiz
 111. Şahıs : -sın / -sin

Çokluk

1. Şahıs : -yık / -yık; -ayık / -eyik; -lık / -lik
 11. Şahıs : -ñder / -ñder; -ñızdar / -ñizder
 111. Şahıs : -sın / -sin

SORU EKİ

Her çeşit kelimenin soru şeklini yapan umumî bir işlitme ekidir.

Kazak Türkçesi'nde soru ekleri şu şekildedir:

1. ma, me, ba, be, pa, pe

"Erte me, keş pe, paydağa ma, zıyağa ma, sen de barındı beresin?" (KKT, 375/15)

"Erken mi geç mi hayıra mı zarara mı, sen de her şeyini vereceksin."

11. şe

"Eger isiñdi retteymın dep tursa şa?" (KKT, 375/22)

Nezaket ifadeli soru cümlesi yapar.

İKTİDARİ FİİLİ

Kazak Türkçesi'nde iktidarî fiili "al-" tır. Olumlu ve olumsuz şekilleri aynı fiil ile yapılmaktadır.

Olumlu

söyle-y al-ar-mız⁽¹⁾ "söyleyebiliriz"

Olumsuz

Tursam otıra almaymın, otırsam tura almaymın.(M. 6/21)
"Dursam oturamıyorum, otursam duramıyorum."

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1.Cilt., 1992 Ank.

ŞEKİL ve ZAMAN EKLERİ

Şekil ve zaman ekleri fiil kök ve gövdesinin karşıla-
dığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ifa-
desi hepsinde, zaman ifadesi ise ancak bir kısmında vardır.

Nesnelerin yaptıkları hareketler iki çeşittir : ortaya
çıkan veya çıkacak olan hareket, ortaya çıkması tasarlanan
hareket. Bu iki hareketin şeklini k a r ş ı l a m a k için
fiiller ayrı ayrı şekillere girer. Şu halde bir kısım
fiil şekilleri ortaya çıkan veya çıkacak olan bir hareketi
bildirirler. Bu fiil şekillerine "bildirme kipleri" adı ve-
rilir. Fiil şekillerinin diğer bir kısmı ise tasarlanan bir
hareketi ifade ederler. Bunlara da "tasarlama kipleri" adı
verilir.

Bildirme Kipleri:

Bildirme kipleri gerçek hareketleri haber verir. Hare-
ketleri haber verdiği göre hareketin zamanını da gösterir.
Demek ki bildirme kipleri hem haber, hem de zaman ifade eder-
ler.

Zaman ifadesi, şekil ifadesinden daha belirgindir. Onun
için bu kipler zaman adları ile anılırlar.

Kazak Türkçesi'nde bildirme kipleri şunlardır:

1. Ayğaktı Ötken Şaқ (Görülen Geçmiş Zaman)
2. Ayğaksız Ötken Şaқ (Anlatılan Geçmiş Zaman)
3. Osı Şaқ (Şimdiki Zaman)
 - a) Jalpı Osı Şaқ (Genel Şimdiki Zaman)
 - b) Naқ Osı Şaқ (Tam Şimdiki Zaman)
 - c) Neğaybıl Osı Şaқ (Belirsiz Şimdiki Zaman)

4. Keler Şak (Gelecek Zaman)

- a) Anık Keler Şak (Belli Gelecek Zaman)
- b) Boljaldı Keler Şak (Yakın Gelecek Zaman)
- c) Maksattı Keler Şak (Maksatlı Gelecek Zaman)

Kazak Türkçesi'nde Geniş Zamanı bildiren özel bir ek yoktur. Fakat Açık şimdiki zaman, Yakın gelecek zaman ve Maksatlı gelecek zaman ekleri ihtiyaç duyulunca geniş zaman ifade edebilmektedirler.

Tasarlama Kipleri:

Tasarlama kiplerinde zaman ifadesi yoktur. Bu kipleri Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnız bir takım şekilleri ifade ederler.

Kazak Türkçesi'nde tasarlama kipleri şunlardır:

1. Fuyrık Ray (Emir Kipi)
2. Qalay Ray (İstek Kipi)
3. Şarttı Ray (Şart Kipi)
4. Gereklilik Çekimi

BİLDİRME KİPLERİ

Geniş Zaman Ekleri ve Çekimi ;

Adından da anlaşılacağı gibi her zamanı içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden zamandır.

Türkiye Türkçesi'nde kullanılan geniş zaman ekleri şunlardır;

-r

-ar / -er

başla-r-ım

başla-r-sın

başla-r

başla-r-ız

başla-r-sınız

başla-r-lar

gid-er-im

gid-er-sin

gid-er

gid-er-iz

gid-er-siniz

gid-er-ler

örneklerinde olduğu gibi fiillerle çekimi yapılmaktadır.

Kazak dili araştırmacıları geniş zaman adı altında bir ek göstermezler. Geniş zaman ifade edilmek istenilirse; genel şimdiki zaman, belli gelecek zaman ve yakın gelecek zaman ekleri kullanılır.

Kazak Türkçesi'nde kullanılan geniş zaman ekleri şunlardır:

-a / -e ; -y
-r ; -ar / -er

Fiillerle çekimi şu şekildedir:

	turala-y-mın	"yorulurum"
	turala-y-siñ	"yörülürsün"
	turala-y-sız	"yorulursun"
ol	turala-y-dı	"yorulur"
	turala-y-mız	"yoruluruz"
	turala-y-siñdar	"yorulursunuz"
	turala-y-sızdar	"yorulursunuz"
olar	turala-y-dı	"yorulurlar"
	baskar-a-mın	"yönetirim"
	baskar-a-siñ	"yönetirsin"
	baskar-a-sız	"yönetirsin"
ol	baskar-a-dı	"yönetir"
	baskar-a-mız	"yönetiriz"
	baskar-a-siñdar	"yönetirsiniz"
	baskar-a-sızdar	"yönetirsiniz"
olar	baskar-a-dı	"yönetirler"
	kör-e-mın	"görürüm"
	kör-e-siñ	"görürsün"
	kör-e-sız	"görürsün"
ol	kör-e-di	"görür"
	kör-e-mız	"görürüz"
	kör-e-siñder	"görürsünüz"
	kör-e-sızder	"görürsünüz"
olar	kör-e-di	"görürler"

Men tekeden korkamın, serkeden korıkpaymın; azbannan korıkpaymın, koşkardan korkamın. (TT. 71/7)

"Ben tekeden korkarım, serkeden korkmam; azbandan korkmam, koştan korkarım."

Bilmeseñder, bilmeytin nêrseleriñ jayınan qalay söyleymin. (TT. 106/35)

"Bilmezsiniz, bilmediğiniz şeyler hakkında size nasıl bilgi veriririm."

Sen mıyvalı ağaşıñ kökke beyim,
Avzımdı aşsam mıyvannan toya jeymin. (M. 63/18,19)
"Yüce beğim sen meyveli bir ağaçsın,
Ağzımı açsam meyvenden doyuncaya kadar yerim."

Sağan men sérık bolamın. (M. 43/15)
"Ben sana arkadaş olurum."

Endeşe, men ottı öşiremin. (M. 38/36)
"Öyle ise, ben ateşi söndürürüm."

Sonda men dayın bolamın. (M. 30/19)
"Öyle ise ben hazır olurum."

Aş kaskırday naşardı jeysiñ jıgıp,
Sırt jav kelse, kiresiñ siyge buğıp. (M. 60/28,29)
"Aç kurt gibi zayıfı yıkıp yersin,
Dışarıdan düşman gelse, saklanıp ine girersin."

Onı jenteseñ ölesiñ. (M. 36/30)
"Onu yenemezsen ölürsün."

Mına tavidan éri assañ, ağıp özeñdi köresiñ. (M. 30/8)
"Eu dağın diğér tarafına geçersen, akıp giden dereyi görürsün."

Tursam turadı, jürsem jüredi, jügirsem jügiredi, jatsam jatadı, jazsam jazadı. (TT. 78/22)

"Dursam durur, yürüsem yürür, koşsam koşar, yatsam yatar, yazsam yazar."

Ernazardın jani murnınıñ uşına keledi, ölüvge az-aq kaladı. (M. 7/30)

"Ernazar'ın canı burnunun ucuna gelir, ölmesine çok az kalır."

Neşe sağıt bolğanıñ kışkasına qarap bilemiz. (IT.80/27)
"Saatin kaç olduğunu kışasına bakıp öğreniriz."

Köziñdi aşsañ, ekevmiz de ölemiz. (M. 31/30)
"Gözünü açarsan, ikimiz de ölürüz."

Jer üstine jol tavıp şığa almay qalamız. (M. 9/31)
"Yer üstüne yol bulup çıkamadan kalırız."

Kozğalmay jat, kozğalsañ ekevmiz de jarılamız.
(M. 7/14)

"Kıpırdamadan yat, kıpırdarsan ikimiz de patlarız."

Künder artınan künder, aylar artınan aylar ötip jatatadı. (M. 41/20)

"Günlerin ardından günler ayların ardından aylar geçip gider."

Besevi etti pisirip, jep, jayğasıp bolğan soñ jılqığa barmaq boladı. (M. 41/25)

"Beşi eti pişirip, yiyip, doyduktan sonra at sürüsünün yanına varacak olurlar."

Hannıñ balaları uyalıp jerge qaraydı. (M. 31/32)

"Han'ın çocukları utanıp yere bakarlar."

-r

	basta-r-mın	"başlarım"
	basta-r-siñ	"başlarsın"
	basta-r-sız	"başlarsın"
ol	basta-r	"başlar"
	basta-r-mız	"başlarız"
	basta-r-siñdar	"başlarsınız"
	basta-r-siñizdar	"başlarsınız"
olar	basta-r	"başlarlar"

-ar

	or-ar-mın	"biçerim"
	or-ar-siñ	"biçersin"
	or-ar-siñiz	"biçersin"
ol	or-ar	"biçer"
	or-ar-mız	"biçeriz"
	or-ar-siñdar	"biçersiniz"
	or-ar-siñizdar	"biçersiniz"
olar	or-ar	"biçerler"

-er

	kel-er-min	"gelirim"
	kel-er-siñ	"gelirsin"
	kel-er-siñiz	"gelirsin"
ol	kel-er	"gelir"
	kel-er-miz	"geliriz"
	kel-er-siñder	"gelirsiniz"
	kel-er-siñizder	"gelirsiniz"
olar	kel-er	"gelirler"

Koşkardıñ adam iyisti bir ulı bar dep edi, sol bolar-
sıñ ba? (TT. 105/41)

"Koç'un insan kokulu bir oğlu varmış, o mu olursun."

Jaksı adam alıstı jakın eter,
Bettesken eki tıvdın turğısınday. (M. 70/36,37)

"İyi adam uzağı yakın eder,
Bir birine bakan iki dağın duruşu gibi."

Bériñ birdey koyşı bolma;
Kul bolarsın.
Bériñ birdey toyşı bolma;
Kuv bolarsıñ. (TT. 81/16,17,18,19)

"Aynen çoban gibi olma;
Kul olursun.
Tamamen ziyafetçi olma;
Kuğu olursun."

Töstik olardan da seskenbeydi, törge şığıp otıra be-
redi. (M. 10/38)

"Töstik onlardan da korkmaz, baş köşeye çıkıp oturur."

GENİŞ ZAMANIN OLIMSUZ ÇEKİMİ

1. Şekil

Olumsuzluk eki -ma / -me; -ba / -be; -pa / -pe'den sonra Genel şimdiki zaman ve Belli gelecek zaman eki "-y" getirilerek yapılır.

Kazak Türkçesi'nde bu çekim şu şekilde yapılmaktadır;

	korıq-pa-y-mın	"korkman"
	korıq-pa-y-siñ	"korkmazsın"
	korıq-pa-y-sız (-siñiz)	"korkmazsın"
ol	korıq-pa-y-dı	"korkmaz"
	korıq-pa-y-mız	"korkmayız"
	korıq-pa-y-siñdar	"korkmazsınız"
	korıq-pa-y-sızdar (-siñizdar)	"korkmazsınız"
olar	korıq-pa-y-dı	"korkmazlar"

Örnek Cümleler:

Men tekeden korıqamıñ, serkeden korıqpaymın; azbannan korıqpaymın, koşqardan korıqamın. (TT. 71/7)

"Ben tekeden korkarım, serkeden korkmam; azbandan korkmam, koştan korkarım."

Tursam otıra almaymın, otırsar tura almaymın, şırağım.

(K. 6/21)

"Dursam oturamam, otırsam duramam, şırağım."

Sen meni ala almaysiñ (K. 36/2)

"Sen beni alamazsın"

Barğan soñ karındası tünde jatpaydı. (H.46/9)

"Geldikten sonra kardeşi gece yatamaz"

Adam balası onıñ tübine jete almaydı. (M. 30/12)
 "İnsan oğlu onun yanına ulaşamaz."

Töstik odan seskenbeydi. (M. 10/34)
 "Töstik onlardan korkmaz"

Töstik onsız jüre almaydı. (M. 7/7)
 "Töstik onsız yürüyemez"

Baskalar minbege şığıp anav jaqsı, minav jaqsı, olay etüv kerek, bulay etüv kerek dep, aqıldarıñ aytıp jatқан соñ, Koja tözip otıra almaydı, tağı minbege şığadı.

(TT. 107/1)

"Başkaları minbere çıkıp bu iyi, şu iyi, öyle yapmalı, böyle yapmalı deyip düşüncelerini söyledikten sonra, Hoca dayanamaz ve minbere çıkar."

Bul isti üydegi éyelderi bilmeydi. (M. 37/35)
 "Bu işi evdeki hanımları bilmezler"

Töstik joldastarımen muniñ ménisine tüsine almaydı.
 (M. 12/30)

"Töstik yoldaşlarıyla bunun manasını anlayamazlar."

11. Şekil:

Türkiye Türkçesi'nin Geniş zaman olumsuzluk eki "-ma/-me; -maz / -mez" in Kazak Türkçesi'ndeki Telaffuz şekli olan "-mas/-mes; -bas/-bes; -pas/-pes" ile yapılır.

1. şahıslarda ek değişmemektedir.

Bu şeklin çekimi şöyledir:

şık-pas-pın	"çıkman"
şık-pas-sın	"çıkmazsın"
şık-pas-sız (-sıñız)	"çıkmazsın"
ol şık-pas	"çıkmaaz"
şık-pas-pız	"çıkmaayız"
şık-pas-sıñdar	"çıkmazsınız"
şık-pas-sızdar (-sıñızdar)	"çıkmazsınız"
olarşık-pas	"çıkmaazlar"

Örnek Cümleler:

Meni birak sen jerge köme almassiñ. (M. 59/11)
"Beni buna rağmen sen yere göremezsın."

Bir oyı onga bölingen, onı-jüzge,
Saşkanda akıl şıkpas kembagalğan. (M. 57/22,23)
"Bir düşüncesi ona bölünen, onu yüze,
Şaşırdığında fikir çıkmaz fakirden."

Ümitsiz ömir bitipti,
Jürekke muz top erimes. (KJJ. 126/4,5)
"Ümitsiz ömür bitmiş,
Yüreği buz olup erimez."

Şimdiki Zaman Ekleri ve Çekimi:

Hareketin şimdiki zamanda ortaya çıktığını bildirir. Türkiye Türkçesi'nde şimdiki zaman iki değişik ekle yapılır.

1. -yor

"yori-" 'yürümük' fiilinin "yori-r" geniş zaman şeklinden kalıplaşarak şimdiki zaman eki görevini yapmaya başlamıştır.

gel-i-yor-um
gel-i-yor-sun
gel-i-yor
gel-i-yor-uz
gel-i-yor-sunuz
gel-i-yor-lar
şeklinde çekimi yapılmaktadır.

11. Fiil İsimleri ile Yapılan Şimdiki Zaman

-mada/ -mede ; -makta / -mekte

"-yor" çekimi ile belirli bir fonksiyon farkı yoktur. Yalnız bu şekilde bildirilen hareketin mutlaka başlamış olduğu mânâsı bulunur.

gel-mekte-y-im	gel-mede-y-im
gel-mekte-sin	gel-mede-sin
gel-mekte	gel-mede
gel-mekte-y-iz	gel-mede-y-iz
gel-mekte-siniz	gel-mede-siniz
gel-mekte-ler	gel-mede-ler

şeklinde fiillerle çekimi yapılmaktadır.

Kazak Türkçesi'nde şimdiki zaman yapan ekler üç başlık

altında toplanır.

- I. Genel Şimdiki Zaman (Jalpı Osı Şak)
 - II. Tam Şimdiki Zaman (Nağ Osı Şak)
 - III. Belirsiz Şimdiki Zaman (Negaybıl Osı Şak)
- Genel Şimdiki Zaman;

Fiillere ünlü uyumuna göre "-a/-e; -y" eklerinden biri ilave edilerek yapılır.

Şimdiki zamanın süreklilik özelliğinden faydalanılarak bu eklerle şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamanda meydana gelen hareket haber verilebilmektedir.

Fiillerle çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

	tında-y-mın	"dinliyorum"
	tında-y-siñ	"dinliyorsun"
	tında-y-sız (-siñiz)	"dinliyorsun"
ol	tında-y-dı	"dinliyor"
	tında-y-mız	"dinliyoruz"
	tında-y-siñdar	"dinliyorsunuz"
	tında-y-sızdar (-siñizdar)	"dinliyorsunuz"
olar	tında-y-dı	"dinliyorlar"

	kül-e-min	"gülüyorum"
	kül-e-siñ	"gülüyorsun"
	kül-e-sız (-siñiz)	"gülüyorsun"
ol	kül-e-di	"gülüyor"
	kül-e-miz	"gülüyoruz"
	kül-e-siñder	"gülüyorsunuz"
	kül-e-sızder (-siñizder)	"gülüyorsunuz"
olar	kül-e-di	"gülüyorlar"

	katınas-a-mın	"haberleşiyorum"
	katınas-a-siñ	"haberleşiyorsun"
	katınas-a-sız (-siñiz)	"haberyeşiyorsun"
ol	katınas-a-dı	"haberleşiyor"

katınas-a-mız	"haberleşiyoruz"
katınas-a-sındar	"haberleşiyorsunuz"
katınas-a-sızdar (-sıñızdar)	"haberleşiyorsunuz"
clar katınas-a-dı	"haberleşiyorlar"

Örnekler:

Ɔanday söz bolsa da oƆıymın. (TT. 74/21)
"Nasıl kelime olursa olsun okuyorum."

Men ériptiñ bériñ tanıymın. (TT. 74/21)
"Ben harflerin hepsini tanıyorum"

Endi öleñdi aytamın hanımına. (M. 63/13)
"Şimdi şiiri hanıma söylüyorum."

Bul üş jüzdiñ balasın aralaymın. (M. 57/9)
"Bu sebepten çocuğunu kesiyorum."

Er Sėmen, bilemisiñ attıñ sırn. (M. 77/15)
"Er Semen, adının sırrını biliyormusun."

Sen nege kelesiñ? (M. 55/6)
"Sen neden geliyorsun?"

Ne kalaysıñ. (M. 18/28)
"Ne istiyorsun"

Suluv, suluv emes, dep süygen suluv,
Öz közime körinedi bir kermıyık. (M. 63/31,32)
"Güzel, güzel değil demiş sevgili güzel,
Kendi gözüme güzel görünüyor."

Abılay han 1711 jılı tuvılıp, 1871 jılı öñniyege sal-
ğan bilemiz. (KJJ. 34/14)

"Abılay Han'ın 1711 yılında doğup, 1871 de öldüğünü
biliyoruz."

Қазақ халқının қаралув дәври халқımızдін санасында, сонимен бирге эдебиетимизде үлкен из қалдырғандығын көре-
миз. (GB. 15/3)

"Қазақ миллетинин бирleşме заманындаки мүцаделесинин халқımızдын милли дуьгусунда ве едебиетимизда буюк из бирактығын горуьоруз."

Кенгирбайдін олген јилы 1815 деп билемиз. (KJJ.34/13)
"Кенгирбай'ын 1815'те олдугуну билиьоруз."

Јамағат, менин соьлейин теп турғаным не нерсенин јайы билесиңдер ме? (TT. 106/33)

"Семаат, benim соьлемейи дугундугум шейлерин аһвалини билиьор мунуз."

Endi қандай сөз bolsa da оқувға јарайсыңдар.

(TT. 74/5)

"Шинди hangi kelime olursa olsun okuyabiliьorsunuz."

11. Tam Şimdiki Zaman ;

Zarf-fiil ekleri "-p; -ip/-ip" ve "-y; -a/-e" eklerinden sonra "jadır, jür, otır, tur" durum fiillerinden biri getirilerek yapılmaktadır.

"jadır" ile yapılan şimdiki zamanda zaman düne, bu güne, yarına yayılmıştır.

"jür" ile yapılan şimdiki zamanda devamlılık vardır.

"otır" ile yapılan şimdiki zaman, hareketin şu anda yapılmakta olduğunu bildirir.

"tur" ile yapılan şimdiki zamanda da hareketin kısa aralıklarla, fakat devamlı olarak yapıldığını anlatır.¹

Fiillerle çekimi şu şekilde yapılmaktadır:

	ket-ip jadır-min	"gidiyorum"
	ket-ip jadır-siñ	"gidiyorsun"
	ket-ip jadır-sız (-siñiz)	"gidiyorsun"
cl	ket-ip jadır	"gidiyor"
	ket-ip jadır-mız	"gidiyoruz"
	ket-ip jadır-siñdar	"gidiyorsunuz"
	ket-ip jadır-sızdar (-siñızdar)	"gidiyorsunuz"
clar	ket-ip jadır	"gidiyorlar"
	sen-ip jür-min	"inanıyorum"
	sen-ip jür-siñ	"inanıyorsun"
	sen-ip jür-sız (-siñiz)	"inanıyorsun"
cl	sen-ip jür	"inanıyor"
	sen-ip jür-miz	"inanıyoruz"
	sen-ip jür-siñder	"inanıyorsunuz"
	sen-ip jür-sızder (-siñızder)	"inanıyorsunuz"
clar	sen-ip jür	"inanıyorlar"

1. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1., 1992 Ankara s. 1055.

	tol-ıp otır-mın	"dolduruyorum"
	tol-ıp otır-siñ	"dolduruyorsun"
	tol-ıp otır-sız (-siñız)	"dolduruyorsun"
ol	tol-ıp otır	"dolduruyor"
	tol-ıp otır-mız	"dolduruyoruz"
	tol-ıp otır-siñdar	"dolduruyorsunuz"
	tol-ıp otır-sızdar (-siñızdar)	"dolduruyorsunuz"
olar	tol-ıp otır	"dolduruyorlar"
	jıla-p tur-mın	"ağlıyorum"
	jıla-p tur-siñ	"ağlıyorsun"
	jıla-p tur-sız (-siñız)	"ağlıyorsun"
ol	jıla-p tur	"ağlıyor"
	jıla-p tur-mız	"ağlıyoruz"
	jıla-p tur-siñdar	"ağlıyorsunuz"
	jıla-p tur-sızdar (-siñızdar)	"ağlıyorsunuz"
olar	jıla-p tur	"ağlıyorlar"
	kel-e jatır-mın	"geliyorum"
	kel-e jatır-siñ	"geliyorsun"
	kel-e jatır-sız (-siñız)	"geliyorsun"
ol	kel-e jatır	"geliyor"
	kel-e jatır-mız	"geliyoruz"
	kel-e jatır-siñdar	"geliyorsunuz"
	kel-e jatır-sızdar (-siñızdar)	"geliyorsunuz"
olar	kel-e jatır	"geliyorlar"
	jaқта-y jür-min	"koruyorum"
	jaқта-y jür-siñ	"koruyorsun"
	jaқта-y jür-sız (-siñız)	"koruyorsun"
ol	jaқта-y jür	"koruyor"
	jaқта-y jür-mız	"koruyoruz"
	jaқта-y jür-siñdar	"koruyorsunuz"
	jaқта-y jür-sızdar (-siñızdar)	"koruyorsunuz"
olar	jaқта-y jür	"koruyorlar"

	kıy-a otır-min	"kesiyorum"
	kıy-a otır-siñ	"kesiyorsun"
	kıy-a otır-sız (-siñız)	"kesiyorsun"
cl	kıy-a otır	"kesiyor"
	kıy-a otır-mız	"kesiyoruz"
	kıy-a otır-siñdar	"kesiyorsunuz"
	kıy-a otırsızdar (-siñızdar)	"kesiyorsunuz"
clar	kıy-a otır	"kesiyorlar"

	jıla-y turmin	"ağlıyorum"
	jıla-y tur-siñ	"ağlıyorsun"
	jıla-y tur-sız (-siñız)	"ağlıyorsun"
ol	jıla-y tur	"ağlıyor"
	jıla-y tur-mız	"ağlıyoruz"
	jıla-y tur-siñdar	"ağlıyorsunuz"
	jıla-y tur-sızdar (-siñızdar)	"ağlıyorsunuz"
clar	jıla-y tur	"ağlıyorlar"

Örnekler:

-p; -ip / -ip jatır

Bul suv kaydan kelip, kayda ketip jatır (M. 12/31)
"Bu su nereden gelip, neraye gidiyor."

Kobızında gana jan bar sıyaqtı, küñirenip jatır.
(MM. 9/11)

"Kopuzusanki canlı gibi kendi kendine söylüyor."

Boz kırav şala bastagan uzun sarı sakalınan jilistap
ağıp jatır. (MM. 9/5)

"Eeyazlaşmaya başlayan uzun sarı sakalından göz yaş-
ları yavaşça akıyor."

-p; -ip / -ip jür

Adasıp ketken segiz ağamdı izdep jürmin. (M. 3/10)

"Kaybolup giden sekiz ağabeyimi arıyorum."

Sérik bolatın joldas izdep júrmın. (M.43/13)
"Arkadaş olacak yoldaş arıyorum."

Sol sebepten Kazakқа júrsiñ sıyıp. (M. 58/2)
"O sebepten Kazak eline sığıyorsun."

Balam, ne jumısın bar, bu jaқта neğip júrsiñ? (M.51/9)
"Yavrum, ne işin var, bu tarafta ne yapıyorsun?"

Sengen jaqsın ketken soñ,
Kime senip júrsiñder? (KJJ. 45/14,15)

"İnanđığınız güzel gittikten sonra,
Kime inanıyorsunuz?"

-p; -ip / -ip otır

Karmektı kozğap-kozğap koyıp otırmin. (TT. 68/8)
"Oltayı sallandıra sallandıra bırakıyorum."

Jüz jıyırma altığa tolıp otırmin. (TT. 106/6)
"Yüz yirmi altıncı yaşımı dolduruyorum."

Töstik seniñ ne küyge usırađanıñniñ bérin körip
otırmin. (M. 13/19)

"Töstik senin hangi meselelerle karşılaşağağının ta-
namını görüyorum."

Élde men katelesip otırmin ba? (GB. 7/32)
"Gene de ben yanlış yapıyor muyum?"

Kazak édebiyeti tarihına katıstı eñbakter toltalıp
otır. (GB. 4/7)

"Kazak edebiyat tarihi ile ilgili eserler ortaya çı-
karıyor."

Қазақша оқилувин биз биринши рет берип отирмиз.

(KJJ. 29/6)

"Kazak okullarina ilk ilk düzenlemeyi biz yapıyoruz."

-o; -io / -ip tur.

Menin ülken balam naq sol jılı tavıp edi, kardas eken-
av dep jilap turmin. (TT. 99/22)

"Fenin büyük çocuğum tam o yıl doğmuştu, yaşitlar iniş
diye ağlıyorum."

Sayaña kelip turmin Sēmen garib. (M. 82/12)

"Garip Semen gölgene geliyorum."

Sonan men osi ayaktı maldan korkıp tursiñdar ma dep,
buvrğa karşı şığa keldim. (M. 44/28)

"Neticede ben bu ayaklı hayvandan korkuyorlar mı diye,
buğraya karşı çıkıp geldim."

III. Belirsiz Simdiki Zaman

Gelecekte meydana çıkması muhtemel bir hareketin şimdiki zamanda ifade edilmesinde kullanılan şimdiki zaman şeklidir.

Fiile 1. Tekil Emir eki "-ayın / -eyin"eklenir,"de-" fiiline "-p" zarf-fiil eki ilave edilir ve "jadır,jür, otır, tur" durum fiillerinden biri kullanılarak ek kalıbı elde edilir.

Fiillerle çekimi şöyledir;

kör-eyin dep otır-mın	"görmeyi düşünüyorum"
kör-eyin dep otır-siñ	"görmeyi düşünüyorsun"
kör-eyin dep otır-sız (-siñız)	"görmeyi düşünüyorsun"
(ol) kör-eyin dep otır	"görmeyi düşünüyor"
kör-eyin dep otır-mız	"görmeyi düşünüyoruz"
kör-eyin dep otır-siñdar	"görmeyi düşünüyorsunuz"
kör-eyin dep otır-sızdar (-siñızdar)	"görmeyi düşünüyorsunuz"
(olar) kör-eyin dep otır	"görmeyi düşünüyorlar"
ayt-ayın dep tur-mın	"demeyi düşünüyorum"
ayt-ayın dep tur-siñ	"demeyi düşünüyorsun"
ayt-ayın dep tur-sız (-siñız)	"demeyi düşünüyorsun"
(ol) ayt-ayın dep tur	"demeyi düşünüyor"
ayt-ayın dep tur-mız	"demeyi düşünüyoruz"
ayt-ayın dep tur-siñdar	"demeyi düşünüyorsunuz"
ayt-ayın dep tur-sızdar (-siñızdar)	"demeyi düşünüyorsunuz"
(olar) ayt-ayın dep tur	"demeyi düşünüyorlar"

Örnekler:

Togız kelinimdi jana-gana tüsürüp, jana-gana kızığın

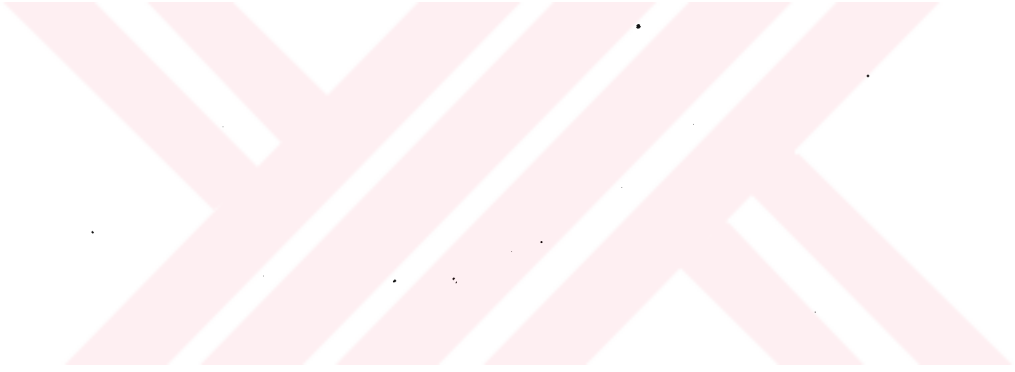
Köreyin dep otırmin. (M. 6/29)

"Sadece dokuz gelinimi bulup ve yine sadece bu mutluluğu görmeyi düşünüyorum."

Jamağat, men neni aytayin dep turmin, bilesiñder me?

(TT. 107/4)

"Cemaat, ben ne söylemeyi düşünüyorum, biliyor musunuz."

Kazak Türkçesi'nde İsim Fiilleri ile Yapılan Şimdiki Zaman :

Fiil ismi yapan "-v; -uv / -üv" eklerine bulunma hali eki "-da / -de" ilave edilerek elde edilen "-vda / -vde; -uvda / -üvde" ekleri ile yapılmaktadır.

	jaz-uvda-min	"yazmaktayım"
	jaz-uvda-siñ	"yazmaktasın"
	jaz-uvda-sız (-siñiz)	"yazmaktasın"
ol	jaz-uvda	"yazmakta"
	jaz-uvda-mız	"yazmaktayız"
	jaz-uvda-siñdar	"yazmaktasınız"
	jaz-uvda-sızdar (-siñizdar)	"yazmaktasınız"
olar	jaz-uvda	"yazmaktalar"
	iste-vde-min	"yapmaktayım"
	iste-vde-siñ	"yapmaktasın"
	iste-vde-sız (-siñiz)	"yapmaktasın"
ol	iste-vde	"yapmakta"
	iste-vde-miz	"yapmaktayız"
	iste-vde-siñder	"yapmaktasınız"
	iste-vde-sızder (-siñizder)	"yapmaktasınız"
olar	iste-vde ⁽¹⁾	"yapmaktalar"

Taranılan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

ŞİMDİKİ ZAMANIN OLUMSUZ ÇEKİMİ

Genel Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi:

Zaman ekinde önce ünsüz uyumuna göre "-na / -me; -ba / -be; -pa / -pe" olumsuzluk eklerinden biri getirilerek yapılmaktadır.

Genel şimdiki zamanın olumsuz çekimi şöyledir;

	iste-me-y-min	"yapmıyorum"
	iste-me-y-siñ	"yapmıyorsun"
	iste-me-y-siz (-siñiz)	"yapmıyorsunuz"
ol	iste-me-y-di	"yapmıyor"
	iste-me-y-miz	"yapmıyoruz"
	iste-me-y-siñder	"yapmıyorsunuz"
	iste-me-y-sizder (-siñizder)	"yapmıyorsunuz"
olar	iste-me-y-di	"yapmıyorlar"

Örnekler

Javına kızmet istemeymin. (M. 33/31)

"Düşmanıma yardım etmiyorum"

Tört bölip tün uykımdı tınşıtpaysiñ. (M. 80/15)

"Gece uykumu dörde böldün, sesiz durmuyorsun"

Tarihtan da ol jayınan eşkanday derek usırata almaymız. (GB. 10/40)

"Tarihi belgelerde de onun hakkında bilgiye rastlamıyoruz."

Segiz ağañniñ barı ras edi, jüt jılı ketip edi, sodan kaytқан jök, kayda jürgenderiñ bilkeymiz. (M. 2/22)

"Sekiz ağabeyinin tümü doğru idi, karamlık zamanı git-

gitmişlerdi, onlardan geri dönen olmadı, nereye gittiklerini bilmiyoruz."

Babalari yatırkap men ündemey jürnin, olar da meninen söylespeydi. (TT. 74/40)

"Çocukları yadırgayıp onlarla konuşuyorum, onlar da benimle konuşuyorlar."

Jok, men olay oylamaymın. (M. 56/15)

"Hayır, ben öyle düşünmüyorum."

Dursam otıra almaymın, otarsam tura almaymın.

(M. 6/21)

"Dursam oturamıyorum, otarsam duramıyorum."

Janım alista, onı özimmen birge sahtamaymın. (M.22/3)

"Sevgilim uzakta, onu kenimle birlikte düşünemiyorum"

Sen nege atına minbeysiñ. (M. 50/4)

"Sen niçin atına binmiyorsun."

'Ayrılgırdıñ suvı ayrıl' dep aytpaysıñ. (M.50/28)

"Ayrılan su ayrıl diye söylemiyorsun"

"Jok, bilmeyiz." (TT. 106/34)

"Hayır, bilmiyoruz."

Tam Simdiki Zamanın Olumsuz Çekimi

Zarf-fiil eklerinden önce olumsuzluk ekleri "-ba / -be; -ma / -me ; -pa / -pe"den biri ünsüz uyumuna göre eklenerek yapılıır.

Fiil çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

jut-~~pa~~-y jätir-min
 jut-~~pa~~-y jätir-siñ
 jut-~~pa~~-y jätir-siz (-siñiz)
 ol jut-~~pa~~-y jätir
 jut-~~pa~~-y jätir-miz
 jut-~~pa~~-y jätir-siñdar
 jut-~~pa~~-y jätir-sizdar (-siñizdar)
 olar jut-~~pa~~-y jätir

Kimderdi jutpay jätir bul qara jer? (KJJ. 95/1)
 "Su dünya kimleri yutmayor?"

ünde-me-y jür-min
 ünde-me-y jür-siñ
 ünde-me-y jür-siz (-siñiz)
 ol ünde-me-y jür
 ünde-me-y jür-miz
 ünde-me-y jürsiñder
 ünde-me-y jür-sizder (-siñizder)
 olar ünde-me-y jür

Balaları jätirqap men ündemey jürmin, olar da menimen söyleşpeydi. (TT. 74/40)

"Çocukları yadırtayıp onlarla konuşmayorım, onlar da benimle konuşmayorlar."

Kiyimi jirtik balalar jak tügi ürpiyip, betteri kögerip,

erkin oynay almay jür. (TT. 82/20)

"Elbisesi yırtık çocukların tamamı korkmuş, benizleri morarmış, rahatça oynayamıyorlar."

Fiil İsmi ile Yapılan Simdiki Zamanın Olumsuz Çekimi

Bu şeklin olumsuz çekimi farklıdır. Fiil isminin bulunca halinden sonra "emes" (değil) kelimesi getirilerek yapılmaktadır.⁽¹⁾

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	jaz-uvda emes-pin	yazmakta değilim
	jaz-uvda emes-siñ	yazmakta değilsin
	jaz-uvda emes-siz (-siñiz)	yazmakta değilsin
ol	jaz-uvda emes	yazmakta değil
	jaz-uvda emes-piz	yazmakta değiliz
	jaz-uvda emes-siñder	yazmakta değilsiniz
	jaz-uvda emes-sizder (-siñizder)	yazmakta değilsiniz
olar	jaz-uvda emes	yazmakta değiller

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

1. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1. Cilt, 1992 Ankara, s. 1059.

Görülen Geçmiş Zaman Ekleri ve Çekimi

Geçmişte, göz önünde olan bir hareketi ifade için kullanılan zaman ekidir. Hareketin olup bittiğini bildirir.

Bu gün Türkiye Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman eki olarak "-dı / -di; -du / -dü, -tı / -ti; -tu / -tü" ekleri kullanılmaktadır.

Çekimi şöyledir:

gör-dü-m
gör-dü-n
gör-dü
gör-dü-k
gör-dü-nüz
gör-dü-ler

Kazak Türkçesi'nde kullanılan görülen geçmiş zaman ekleri ise şunlardır:

- I. Şekil : -dı / -di; -tı / -ti
- II. Şekil : -ğan / -gen; -қан / -ken
- III. Şekil : -atın / -etin; -ytın / -ytin

1. Şekil Görülen Geçmiş Zaman Eki ve Çekimi

Geçmişte, göz önünde meydana gelen hareketin olup bittiğini haber verir.

Fil ile çekimi şöyledir:

	kör-di-m	"gördüm"
	kör-di-ñ	"gördün"
	kör-di-ñiz	"gördün"
ol	kör-di	"gördü"
	kör-di-k	"gördük"
	kör-di-ñder	"gördünüz"
	kör-di-ñizder	"gördünüz"
olar	kör-di	"gördüler"

El korıgan men edim,
Men de ayrıldım elimnen. (M. 69/20,21)
"Vatanı korıyan ben idim,
Ben de ayrıldım vatanımdan"

Jar üşin jas janımdı jaraladım. (M. 74/18)
"Yar için genç canımı yaraladım."

Er Sėmen, tandap taptım seni süyip
İlindim jalınıña şoq bop küyip. (M. 74/27,28)
"Er Sėmen seni seğerek buldım ve sevdim,
Derdinden kor olup yandım."

Bularğa körinbey men de küzettim. (M. 31/13)
"Onlara görünmeden ben de gözetledim."

Abaylanay ayrıldım. (M. 63/2)
"Dikkat etmeden ayrıldım."

Köl korıgan sen ediñ
Sen de ayrıldın köliñnen (M. 69/22,23)
"Gölü koruyan sen idin,
Sen de ayrıldın kölüñden."

Elde bergen töreme razı bolmadıñız ba? (M. 55/6)
"Yine de cömert idaremden razı olmadın mı?"

Téte, nege şakırdıñ? (M. 38/34)

"Nine, niçin çağırdın?"

Yapırım-av, kızım, neden boldıñ jaman? (M. 78/7)

"Ey pırım! kızım neden kötü oldun?"

Ey karagım, jaksı keldiñ, negip keldiñ, negip jürsiñ?

(M. 38/41)

"Gözümün nuru hoş geldin, ne yapmaya geldin, ne yapıyorsun?"

Jarım dep Er Sémenniñ atın aytıp,

Bir küni közden tökti kanlı jastı. (M. 80/10,11)

"Yarım Er Semen diyerek adını söyleyip,

Bün boyunca gözünden kanlı yaş döktü."

Joliña qaray-qaray közim talıp,

Dymdı munğa ulaskan tuman bastı. (M. 80/17,18)

"Yoluna baka baka gözüm yorulup,

Fikrimi sıkıntıya sokan duman bastı."

Ozi suluv kızdı aldı, bizge neşar kızdı berdi.

(M. 37/33)

"Kendi güzel kızı aldı, bize çirkin kızı verdi."

Suyınbay Aronuliña şıgarılğan jaqtavdı 1976 jılı "Jazuvşı" baspasınan jarıq körgen "Akıyık" attı kitaptan aldık.

(KJJ. 96/2)

Suyınbay Aronuli'na ait bilgileri 1976 yılında "Jazuvşı" matbaasında basılan "Akıyık" adlı kitaptan aldık."

Adaskan balañızdı alıp keldik. (M. 77/43)

"Yolunu kaybeden çocuğunuzu alıp geldik."

En kalğan esiz bir el bolıq. (M. 57/32)

"Düşüncesiz bir millet olduk."

Ʒanı, joldastar, ne ts krdider? (TT. 101/3)
"Yoldaşlar nasıl rya grdnz?"

Bunda Ʒaraiyrekk bar me, nege şuvlap kettider?
(M. 36/13)

"Burada Ʒaraiyrekk var mı, neden ağlayarak gittiniz?"

Ʒaraiyrekti krgendei nege şuvlap kettider?(M.35/19)
"Ʒaraiyrekk'i grmş gibi niçin ağlayıp gittiniz?"

Muğallim  ripteri tgel bildider degen so, kattı
kuvanıp Ʒaldım. (TT. 74/16)

"ğretmen harflerin tmn öğrendiniz dedikten sonra
pek sevindim."

11. Şekil Görülen Geçmiş Zaman Eki ve Çekimi

Bu ek hem görülen geçmiş zaman hem de anlatılan geçmiş zaman görevini üstlenebilmektedir.

Fiil ile çekimi şöyledir:

	ķara-ġan-bın	"baktım"
	ķara-ġan-sın	"baktın"
	ķara-ġan-sız (-sınız)	"baktın"
ol	ķara-ġan	"baktı"
	ķara-ġan-bız	"baktık"
	ķara-ġan-sındar	"baktınız"
	ķara-ġan-sızdar (-sınızdar)	"baktınız"
olar	ķara-ġan	"baktılar"

Emirşisiniñ betine bajaylay ķaraġan. (GB. 6/5)
 "Sultanının yüzüne sakin bir şekilde baktı."

III. Şekil Görülen Geçmiş Zaman Eki ve Çekimi:

Ek "-atın / -etin; -ytın / -ytin" şeklindedir. Nadir olarak kullanılmaktadır.

Fiil ile çekimi şöyledir:

	avla-ytın-bın	"avladım"
	avla-ytın-siñ	"avladın"
	avla-ytın-sız (-siñiz)	"avladın"
ol	avla-ytın	"avladı"
	avla-ytın-bız	"avladık"
	avla-ytın-siñdar	"avladınız"
	avla-ytın-sızdar (-siñızdar)	"avladınız"
olar	avla-ytın	"avladılar"

Üytkeni, bilmeytin éripke kelgende toqtap qalatınmın.
(TT. 74/15)

"Çünkü, bilmedik harfe gelince durup kaldım."

Ebiştiñ ekési añ avlatın. (TT. 73/20)

"Ebiş'in babası av avladı."

Bizden birge Omar deytin bala okıp jürdi, tülegen
taylak sıyaqtı üsti alba-jalba bolıp jüretin. (TT. 85/22)

Bizimle birlikte Ömer adında bir çocuk okuyordu,
tiyü dökülen deve gibi elbisesi yırtık pırtık oluyordu."

Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi:

1. Şeklin Olumsuz Çekimi;

Zaman ekinden önce "-ma / -me; -ba / -be; -pa / -pe" olumsuzluk eklerinden biri getirilerek yapılmaktadır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	jür-me-di-m	"yürümedim"
	jür-me-di-ñ	"yürümedin"
	jür-me-di-ñiz	"yürümedin"
ol	jür-me-di	"yürümedi"
	jür-me-di-k	"yürümedik"
	jür-me-di-ñder	"yürümediniz"
	jür-me-di-ñizder	"yürümediniz"
olar	jür-me-di	"yürümediler"

Odan keyin de eki jılday kelmediñ. (M. 33/36)
"Ondan sonra da iki yıl kadar gelmedin."

Élde bergen töreme razı bolmadıñız ba? (M. 55/6)
"Yoksa cömert yönetiminden memnun olmadın mı?"

Mamanjan tiri jürgende,
Eliñdi javga bermediñ . (KJJ. 17/22,23)
"Mamanjan sağlığında,
Vatanını düşmana vermedin."

11. Şeklin Olumsuz Çekimi;

Bu şeklin üç değişik yolla olumsuzu yapılabilir.(1)

a) Zaman ekinde önce olumsuzluk eklerinden birini getirmek suretiyle yapılır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	ka-ra-ma-ğan-bin	"bakmadım"
	ka-ra-ma-ğan-siñ	"bakmadın"
	ka-ra-ma-ğan-sız (-siñiz)	"bakmadın"
ol	ka-ra-ma-ğan	"bakmadı"
	ka-ra-ma-ğan-bız	"bakmadık"
	ka-ra-ma-ğan-siñdar	"bakmadınız"
	ka-ra-ma-ğan-sızdar (-siñizdar)	"bakmadınız"
olar	ka-ra-ma-ğan	"bakmadılar"

Baranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

b) Zaman ekinde "jok" kelimesi getirilerek yapılır. Şahıs eki "jok" kelimesinin üzerine eklenir.

	al-ğan jok-pın	"almadım"
	al-ğan jok-siñ	"almadın"
	al-ğan jok-sız (-siñiz)	"almadın"
ol	al-ğan jok	"almadı"
	al-ğan jok-pız	"almadık"
	al-ğan jok-siñdar	"almadınız"
	al-ğan jok-sızdar (-siñizdar)	"almadınız"
olar	al-ğan jok	"almadılar"

c) Zaman ekinde sonra "emes" kelimesi getirilerek te olumsuz şekli yapılabilir. Şahıs ekleri "emes" kelimesi üzerine getirilir.

(1)K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1059

Fiil ile çekimi şöyledir;

	al-ğan emes-pin	"almadım"
	al-ğan emes-siñ	"almadın"
	al-ğan emes-siz (-siñiz)	"almadın"
oī	al-ğan emes	"almadı"
	al-ğan emes-piz	"almadık"
	al-ğan emes-siñder	"almadınız"
	al-ğan emes sizder (-siñizder)	"almadınız"
cīar	al-ğan emes ⁽¹⁾	"almadılar"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1. Cilt, 1992 Ankara, s. 1059

Anlatılan Geçmiş Zaman Eki ve Çekimi

Geçmişte yapılmış olan ve yapıldığı anda görülmeyen bir hareketi anlatmak, bildirmek için öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılır.

Bugün Türkiye Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman eki olarak "-miş / -miş; -muş / -muş" ekleri kullanılır.

Fiillerle çekimi şöyledir;

yaz-mış-ım
yaz-mış-sın
yaz-mış
yaz-mış-ız
yaz-mış-sınız
yaz-mış-lar

Kazak Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman iki şekilde yapılmaktadır.

1. Şekil

Anlatılan geçmiş zaman eki olarak "-p; -ip / -ip" kullanılır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

ber-ip-pin	"vermişin"
ber-ip-siñ	"vermişsin"
ber-ip-siz (-siñiz)	"vermişsiniz"
ol ber-ip-ti	"vermiş"
ber-ip-piz	"vermişsiz"

ber-ip-siñder	"vermişsiniz"
ber-ip-sizder (-siñizder)	"vermişsiniz"
olar ber-ip-ti	"vermişler"

Ömirdiñ, Alla, beripsiñ (KJJ. 127/1)

"Hayetini Allah'a adamişsin."

Sol elge Karäüyrek édi letti patşa bolıptı. (M. 40/10)

"O millete, Karäüyrek adaletli padişah olmuş."

Söytip, murat-maqsattarına jetipti. (M. 40/11)

"Eöyleceamaçlarına ulaşmışlar."

Tipti, jazuvşılık eñbek tuvralı kitap jazbağ bolıppız.

(GB. 4/23)

"Yazarlık mesleği hakkında bir çok kitap yazacak ol-
muşuz."

Sonimen katar, biz kezinde édebi singa da birşama
aralasıppız. (GB. 4/22)

11. Şekil.

Görülen geçmiş zamanı da ifade eden "-gan/ -gen; -kan / -ken" ekleri ile yapılır.

Fiiller ile çekimi şöyledir;

	jazıl-ğan-bın	"yazılmışım"
	jazıl-ğan-siñ	"yazılmışsın"
	jazıl-ğan-sız (-siñiz)	"yazılmışsın"
ol	jazıl-ğan	"yazılmış"
	jazıl-ğan-bız	"yazmışız"
	jazıl-ğan-siñdar	"yazmışsınız"
	jazıl-ğan-sızdar (-siñizdar)	"yazmışsınız"
olar	jazıl-ğan	"yazmışlar"

Bekbay kızı Béken navkastanıp bir jeti sabakka kelgen joq. (TT. 80/1)

"Bekbay kızı Eken hastalanıp bir hafta derse gelmemiş."

Tügendevişke ata attarımız men öz attarımız jéne de kün attarı jazılğan. (TT.79/21)

"Yoklara defterine babalarımızın ismi, kendi isimlerimiz ve gün adları yazılmış."

Ölikke iman aytuvga eşkim tapılmağan. (TT. 101/17)

"Ölüye iman getirtmeye hiç kimse bulunmamış."

Anlatılan Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

I. Şeklin Olumsuz Çekimi

Zaman ekinden önce olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Çekimi şöyledir;

	jaz-ta-p-pın	"yazmamışım"
	jaz-ba-p-siñ	"yazmamışsın"
	jaz-ta-p-sız (-siñiz)	"yazmamışsın"
ol	jaz-ta-p-tı	"yazmamış"
	jaz-ta-p-pız	"yazmamışız"
	jaz-ba-p-siñdar	"yazmamışsınız"
	jaz-ba-p-sızdar (-siñizdar)	"yazmamışsınız"
olar	jaz-ba-p-tı	"yazmamışlar"

Olay bolsa, jürüñiz, ölikke iman aytiñiz, iman bil-megen soñ, ölerde ayta almap edik. (TT. 101/20)

"Öyleyse, gel, ölüye iman getirt, iman getirtmeyi bilme-diğiniz için ölüye iman getirtememiştik."

II. Şeklin Olumsuz Çekimi

Zaman ekinden önce olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	tapıl-ma-ğan-bın	"bulunmamışım"
	tapıl-ma-ğan-sın	"bulunmamışsın"
	tapıl-ma-ğan-sız (-siñiz)	"bulunmamışsın"
ol	tapıl-ma-ğan	"bulunmamış"
	tapıl-ma-ğan-bız	"bulunmamışız"
	tapıl-ma-ğan-siñdar	"bulunmamışsınız"
	tapıl-ma-ğan-sızdar (-siñizdar)	"bulunmamışsınız"

olar tapıl-ma-ğan

"bulunmamışlar"

Ayrıca "jok" ve "emes" kelimeleri ile de bu şeklin olumsuzluğu yapılabilmektedir. Şahıs ekleri bu kelimelere eklenir.

	kel-gen jok-pın	"gelmemişim"
	kel-gen jok-sın	"gelmemişsin"
	kel-gen jok-sız (-sınız)	"gelmemişsin"
ol	kel-gen jok	"gelmemiş"
	kel-gen jok-pız	"gelmemişiz"
	kel-gen jok-sındar	"gelmemişsiniz"
	kel-gen jok-sızdar (-sınızdar)	"gelmemişsiniz"
olar	kel-gen jok	"gelmemişler"

Bekbay kızı Beken narğastanıp bir jeti sabaqqa kelgen jok. (ET. 80/1)

"Bekbay kızı Beken hastalanıp yedi gün derse gelmemiş."

	al-ğan emes-pın	"almamışım"
	al-ğan emes-sın	"almamışsın"
	al-ğan emes-sız (-sınız)	"almamışsın"
ol	al-ğan emes	"almamış"
	al-ğan emes-pız	"almamışız"
	al-ğan emes-sındar	"almamışsınız"
	al-ğan emes-sızdar (-sınızdar)	"almamışsınız"
olar	al-ğan emes	"almamışlar"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

Gelecek Zaman Eki ve Çekimi

Hareketin gelecek zamanda olacağını bildiren eklerdir. Asıl gelecek zaman ekinde ihtimal yok kesinlik vardır.

Türkiye Türkçesi'nde gelecek zaman eki olarak "-acak/-ecek" kullanılır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

yap-acağ-ım
 yap-acak-sın
 yap-acak
 yap-acağ-ız
 yap-acak-sınız
 yap-acak-lar

Kazak Türkçesi'nde gelecek zaman ekleri üç türdür.

1. Belli Gelecek Zaman

Hareketin gelecek zamanda ortaya çıkacağını haber verir. Kullanılan ek "-a / -e; -y"dir.

Fiil ile çekimi şu şekildedir.

	üret-e-min	"öğreteceğim"
	üret-e-siñ	"öğreteceksin"
	üret-e-siz (-siñiz)	"öğreteceksin"
ol	üret-e-di	"öğretecek"
	üret-e-miz	"öğreteceğiz"
	üret-e-siñder	"öğreteceksiniz"
	üret-e-sizder (-siñizder)	"öğreteceksiniz"
olar	üret-e-di	"öğretecekler"

Men saġan uş avız bek maġanalı, kasiyetti söz üyret-
emin. (TT. 99/30)

"Ben sana gayet anlanlı, mukaddes üç söz öğreteceğim."

Kızımı kaysısın öneri assa, sogan beremin. (M.13/32)

"Kızımı hangisinin hüneri fazla ise ona vereceğim."

Toġız kelin tüşirip,

Eldey köşip kelemın. (M. 7/1,2)

"Dokuz gelin bulup,

Yel gibi geri geleceğim."

Jilasa, kart adamġa barımaymın dep. (TT. 116/25)

"Aġlasa, yaşlı adama varmayaçaġım diye."

11. Yakın Gelecek Zaman

İhtimalli gelecek zamanı ifade eder. Hareketin ortaya çıkıp çıkmayacağı belli değildir.

Bu gelecek zamanı yapmak için kullanılan ekler "-ar / -er; -r" dir.

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	jat-ar-mın	"yatacağım"
	jat-ar-sın	"yatacaksın"
	jat-ar-sız (-sınız)	"yatacaksın"
ol	jat-ar	"yatacak"
	jat-ar-mız	"yatacağız"
	jat-ar-sıñdar	"yatacaksınız"
	jat-ar-sızdar (-sıñızdar)	"yatacaksınız"
olar	jat-ar	"yatacaklar"

Estiktiñ aldına, aġ jadaġayımı aġkara jamılıp, torı
attı belime baylap jatarımın. (M. 42/29)

Öziñiz éveli belersiz, jay-japsarmen sonda tanısar-
mız. (KKT. 333/1)

"Önce sen geleceksin, sonra tanışırız."

Men jilamay kim jılar? (KJJ. 108/5)

"Een ağlamadan kim ağlayacak"

Joktamay könülim tıñar ma? (KJJ. 61/18)

"Ağlamadan gönlüm sakinleşecek mi?"

Ata, tüseyik, ne de bolsa körermiz. (M. 44/9)

"Baba, inelin, ne de olsa göreceğiz."

III. Maksatlı Gelecek Zaman

Hareketin gelecekte muhakkak çıkacağıını ifade eden gelecek zamandır. Ayrıca bu şekilde istek de bulunmaktadır.

İki şekilde yapılmaktadır.

1. Şekil

Hareketin muhakkak ortaya çıkacağını ifade eder. Bu gelecek zamanın eki "-mak / -mek; -bak / -bek; -pak / -pek" dir. Bu eklerin "-makş / -mekş; -bakş / -bekş; -pakş / -pekş" şekilleri de bulunmaktadır.

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	söyle-mek-pin	"söyleyeceğim"
	söyle-mek-siñ	"söyleyeceksin"
	söyle-mek-siz (-siñiz)	"söyleyeceksin"
ol	söyle-mek	"söyleyecek"
	söyle-mek-piz	"söyleceğiz"
	söyle-mek-siñier	"söyleyeceksiniz"
	söyle-mek-sizier (-siñizder)	"söyleyeceksiniz"
ol	söyle-mek	"söyleyecekler"

	kez-bekşi-min	"gezeceğim"
	kez-bekşi-siñ	"gezeceksin"
	kez-bekşi-siz (-siñiz)	"gezeceksin"
ol	kez-bekşi	"gezecek"
	kez-bekşi-miz	"gezeceğiz"
	kez-bekşi-siñler	"gezeceksiniz"
	kez-bekşi-sizder (-siñizder)	"gezeceksiniz"
olar	kez-bekşi	"gezecekler"

Jamağat men na jayın söylemekpin, bilesiñder me?

(TT. 106/39)

"Cemaat, ben hangi meseleyi konuşacağım, biliyor musunuz."

Çoyğa tiygen böridey,

Japıra qalmağ kuvatın. (KJJ. 17/16,17)

"Koyuna ulaşan kurt gibi

fücün kuvvetin kalmayacak."

Birak biz bul monagrafiyada köspendiler poeziyası - akıñdar men jıravlar tvrortsestvası jayında gana söz etpek-piz. (GB. 12/16)

11. Şekil

Yakın gelecek zamanı ifade eder. Kuruluş şekli şöyledir; Fiile "-galı / -geli; -kalı / -keli" zarf-fiil eklerinden biri ilave edilir. "jadır, jür, otır, tur" durum fiilleriyle kalıp tanımlanır.⁽¹⁾

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1. Cilt. 1992 Ankara, s. 1056

öl-geli jatır-mın
 öl-geli jatır-sın
 öl-geli jatır-sız (-sınız)
 ol öl-geli jatır
 öl-geli jatır-mız
 öl-geli jatır-sındar
 öl-geli jatır-sızdar (-sınızdar)
 olar öl-geli jatır

Kendebay koşardıñ terisin soyıp alıp, biyenñ qasına kelse, biye janjalıasıp ölgeli jatır eken. (M. 27/19)

"Kendebay künün derisini soyup, kısrağın yanına gelirse, kısırak kavga edip ölecek.

Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi

Fiilî Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi;

Zaman ekinden önce olumsuzluk eki getirilerek çekim yapılır.

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	iş-pe-y-min	"içmeyeceğim"
	iş-pe-y-siñ	"içmeyeceksin"
	iş-pe-y-siz (-siñiz)	"içmeyeceksin"
ol	iş-pe-y-di	"içmeyecek"
	iş-pe-y-miz	"içmeyeceğiz"
	iş-pe-y-siñder	"içmeyeceksiniz"
	iş-pe-y-sizder (-siñizder)	"içmeyeceksiniz"
olar	iş-pe-y-di	"içmeyecekler"

Çaytseñ de üyiñe tüspaymin,
Bal kersen de işpeymen. (M. 5/39/40)
"Ne yaparsan da evine gelmeyeceğim,
Bal versen de içmeyeceğim."

Jılasa, kart adamğa barmaymın dep (TT. 116/25)
"Ağlasa, yaşlı adama varmayacağım diye."

Barnağıñnan bir sorğızsañ, ot beremin, bolmasa ot
bermeymin. (H. 39/1)

"Parnağıñdan akıtırsan ateş vereceğim, akıtmazsan
ateş vermeyeceğim."

Yakın Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi

Olumsuz şekli "-mas/-mes; -bas / -bes; -pas / -pes" ekleri ile yapılır.

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	köme al-mas-mın	"gömemeyeceğim"
	köme al-mas-sın	"gömemeyeceksin"
	köme al-mas-sız (-sınız)	"gömemeyeceksin"
ol	köme al-mas	"gömemeyecek"
	köme al-mas-mız	"gömemeyeceğiz"
	köme al-mas-sınız	"gömemeyeceksiniz"
	köme al-mas-sızdar (-sınızdar)	"gömemeyeceksiniz"
olar	köme al-mas	"gömemeyecekler"

Beni bırak sen çerge köme almassın. (M. 59/41)

"Buna rağmen beni toprağa gömemeyeceksin."

Maksatlı Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi

Bu şekil gelecek zamanın olumsuzu "emes" kelimesi ile yapılmaktadır. Şahıs ekleri bu kelimenin üzerine getirilir. (1)

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	al-mak(ş1) emes-pin	"almayacağım"
	al-mak(ş1) emes-siñ	"almayacaksın"
	al-mak(ş1) emes-siz (-siñiz)	"almayacaksın"
ol	al-mak(ş1) emes	"almayacak"
	al-mak(ş1) emes-piz	"almayacağız"
	al-mak(ş1) emes-siñder	"almayacaksınız"
	al-mak(ş1) emes-sizder (-siñizder)	"almayacaksınız"
olar	al-mak(ş1) emes	"almayacaklar"

Taranan metinlerde örnek cümle ile karşılaşılmamıştır.

(1) E. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1059.

TASARLAMA KIPLERİ

Emir Ekleri

Yalnız şekil bildiren eklerdir. Tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret eder.

Her şahsın ayrı ayrı ekleri vardır. Yalnız çokluk üçüncü şahıs emir eki teklik üçüncü şahıs emir ekinin çokluk şeklidir.

Bugün Türkiye Türkçesi'nde kullanılan emir ekleri şöyledir;

Teklik	1. Şahıs	: -ayım / -eyim
	2. Şahıs	: ---
	3. Şahıs	: -sın / -sin, -sun / -sün
Çokluk	1. Şahıs	: -alım / -elim
	2. Şahıs	: -ın / -in, -un / -ün
-ınız / -iniz, -unuz / -ünüz
	3. Şahıs	: -sınlar / -sinler, -sunlar / -sünler

Fiil ile çekimi şöyledir;

dur-ayım
dur
dur-sun
dur-alım
dur-un (durunuz)
dur-sunlar

Kazak Türkçesi'nde kullanılan emir ekleri şöyledir;

- Tekeklik**
1. Şahıs : -ayın / -eyin
 2. Şahıs : ---, -gın / -gin, -gıl / -gil
 2. Şahıs : -iñiz / -iñiz
 3. Şahıs : -siñ / -siñ
- Çokluk**
1. Şahıs : -ayık / -eyik, -alık / -elik
 2. Şahıs : -iñdar / -iñder
 2. Şahıs : -iñizdar / -iñizder
 3. Şahıs : -siñ / -siñ

Fiil ile çekimi şöyledir;

	bar-ayın	"varayım"
	bar (bar-gıl, bar-gın)	"var"
	bar-iñiz	"var"
ol	bar-siñ	"varsın"
	bar-ayık (bar-alık)	"varalım"
	bar-iñdar	"varın"
	bar-iñizdar	"varınız"
olar	bar-siñ	"varsınlar"

Emir eklerine "şı / ši" edatları eklenince 1. şahıs "dilek", 11. Şahıs "yalvarma", 111. Şahıs da "rica" anlamı kazanır. (1)

Emir hitap kipi olması sebebiyle birleşik çekimlere girmez. Doğrudan doğruya ve söyleniş anında ortaya çıkar.

Örnek Cümleler:

Beni deryanın ar jağına şıgarıp sal, bir siyrek et bereyin. (TT. 104/25)

"Beni deryanın karşı tarafına çıkar, sana az bulunan kıymetli et vereyin."

Alşandap jürgen jas törem,
Orniña kimdi koyayın?! (KJJ. 107/21,22)
"Gururlanarak yürüyen genç beyim,
Yerine kimi koyayım?!"

Péniy düniye kayteyin? (KJJ. 17/29)
"Fani dünya ne edeyim?"

Meni öldirme, ne tileseñ soğan jetkizeyin. (M. 39/26)
"Eeni öldürme, ne dilarsen onu söyleyeyim."

Attı munda koyıp, özderiñiz erten keliñiz. (M.54/15)
"Atı burada koyıp yarın gel."

Ey kartımız, kartımız, köziñniñ jasın tartıñız, men
bügin bir tús kördim, éjeptevir is kördim, túsime joruv
aytıñız. (M. 48/34)

"Ey ulumuz, bu gün bir rüya gördüm, çok güzel bir iş
yaptım, bu rüyamı yor."

Onıñ kiyimin öziñ kiyde, öziñniñ kiyimindi oğan kiygiz.
(M. 30/15)

"Onun elbisesini sen giy, kendi elbiseni ona giydir."

Ordağa kirgeniñde esiñde bolsıñ. (M. 10/26)
"Saraya girdiğinde hatırında olsun."

Çoja endi suray qalsa, biletinimiz de bilmeytinimiz de
var delik. (TT. 106/36)

"Hoca şimdi soracak olursa, bilenimiz de bilmeyenimiz
de var diyelim."

Jurt qantama qalıp, bilmeymiz dep aqat aytqan ekenbiz,
endi surasa, bileniz dep aytayıq. (TT. 106/36)

"Yurt kuraklık içinde kalmıştır, bilmiyoruz diyerek
yanlış yapmışız, şimdi sorarsa biliyoruz diye söyleyelim."

Balam, kamsızızdı beygege tigip jarısayık. (M.43/18)
"Kamçımızdı karşıya dikip yarışalım."

Senderge aş-jalañaş adam körinse, kaldırmay ala
kelinder. (M. 37/24)

"Size aş ve çıplak adam gelse, bırakmadan alıp geliniz."

Emir Çekiminin Olumsuzu

Emir ekinden önce fiil kök veya gövdesine "-ma /-me; -ba / -be; -pa /-pe" olumsuzluk eklerinden biri getirilerek çekim yapılır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	umit-pa-yın	"unutmayayım"
	umit-pa	"unutma"
ol	umit-pa-siñ	"unutmasın"
	umit-pa-yıķ	"unutmayalım"
	umit-pa-ñdar	"unutmayın"
olar	umit-pa-siñ	"unutmasınlar"

Bismilléden bastayın,
Şarığattan aspayın. (KJJ. 56/8,9)
"Bismillah ile başlayayım,
Şeriat yolundan çıkmayayım."

Asılık söylep jarandar, sünnet jolin buzbayın.
(KJJ. 80/20)

"Yarenler asilik söyleyip, sünnet yolunu bozmayayım."

Osi sözdi ayta ber, başka eş nérse aytpa. (M. 21/16)
"O sözü söyle, başka hiç bir şey söyleme."

Men aş degense aşpa. (M. 31/30)
"Men aç deyinceye kadar açma."

Atam bu kúdikta konbasiñ, ırımı jaman jer. (M. 6/6)
"Babam buraya konmayın, çünkü burası uğursuz bir yerdir."

Ƴızım öytip javlığın bildirmesiñ. (M. 5/2)

"Ƴızım böyle yapıp düşmanlığını belli etmesin."

Ƴayda jürsek te birimizdi birimiz umıtpayık. (M.35/8)

"Nereye gidersek gidelim bir birimizi unutmayalım."

**T.C. YÜKSEKÖRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Şart Eki ve Çekimi

Hareketin şart şeklinde tasarlandığını, şart olarak düşünüldüğünü anlatmak için fiil kök veya gövdelerine şart eki eklenir.

Bu gün Türkiye Türkçesi'nde şart eki olarak "-sa / -se" eki kullanılmaktadır.

Çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

al-sa-m
al-sa-n
al-sa
al-sa-k
al-sa-nız
al-sa-lar

Kazak Türkçesi'nde de şart eki olarak "-sa / -se" eki kullanılmaktadır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

bar-sa-m	"varsam"
bar-sa-ñ	"varsan"
bar-sa-ñız	"varsan"
ol bar-sa	"varsa"
bar-sa-ķ	"varsak"
bar-sa-ñdar	"varsanız"
bar-sa-ñızdar	"varsanız"
olar bar-sa	"varsalar"

Şart çekimine "şı /şi" edatı eklenince I. şahıslar "pişmanlık", II. şahıslar "acıma, yalvarış", III. şahıslar "rica" ifade eder. (1)

Yine şart çekiminden sonra "goy / koy" edatları da eklenebilir. Bu da rica ve arzu ifade eder. (2)

Cümleler

Men aytsam, bulardıñ aytıp otırğanı ötirik. (M.31/13)
"Een konuşursam, bunların söyledikleri yalan olur."

Ata, men şıksam kaytedi? (M. 44/19)
"Eaba, ben çıksam ne yapar."

Jarım Capar, koş endi,
Turmayıñ mıñ jil tursam da. (KJJ. 92/11,12)
"Sevgilim Capar, mutlu şimdi,
Bin yıl dursan da durmazsın."

Mağan kızmet etsen bosatam. (M. 33/30)
"Eana hizmet edersen bırakırım."

Eñbek etsen, durıs et. (M. 43/9)
"İş yapacaksan, doğru yap."

Earsan, sélez ayta bar
Ata menen anağa. (M. 68/16,17)
"Varırsan anne ve babama selam söyle."

Biraq, kol-ayağımdı bosatsañ, sodan keyin söylesem.
(M. 33/31)
"Elimi ayağımı bıraksan, ondan sonra söylesem."

(1) Kazırgı Kazak Tili, Iskakov Ahmedî, 1991 Almatı s. 520

(2) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1057.

Meniñ endi bir ağayım bar, sol ağayımı jenseñiz, sonda jaraysız. (M. 36/25)

"Eñim bir akrabam var, onu yenersen, uygun olursun."

Bala karap turadı da, bu jumıstıñ biyligin mağan berseñizder, men bitireyin deydi. (TT. 100/18)

"Genç bakıp durur, bu işin hakemliğini bana verirseniz, ben bu işi hallederim dedi."

Eger batır bolsañdar, qazir évege sadak atasayık.

(M. 40/5)

"Eğer yiğit iseniz, şimdi havaya ok atışalım."

Olumsuz Şart Çekimi

Şart ekinden önce fiil kök veya gövdesine olumsuzluk eki getirilerek yapılmaktadır.

Çekimi şöyledir;

	tap-pa-sa-m	"bulmasan"
	tap-pa-sa-ñ	"bulmasan"
	tap-pa-sa-ñız	"bulmasan"
ol	tap-pa-sa	"bulmase"
	tap-pa-sa-k	"bulmasak"
	tap-pa-sa-ñdar	"bulmasanız"
	tap-pa-sa-ñızdar	"bulmasanız"
olar	tap-pa-sa	"bulmasalar"

Oğan razı bolmasañ,
 Toğay tolgan koyım bar. (M. 7/7,8)
 "Ona da razı değılsen,
 Ormanları dolduracak kadar koyunum var."

Haytseñ de sonıñ janın tavıp al,
 Janın tappasan kutıla almaysıñ. (M. 21/1)
 "Ne yaparsan yap onun janını al,
 Canını alamazsan kurtalamazsın."

İstek Eki ve Çekimi

Tasarlanan hareketin istendiğini gösterir, istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir.

Türkiye Türkçesi'nde istek eki "-a / -e" dir.

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

gid-e-m
gid-e-sin
gid-e
gid-e-k
gid-e-siniz
gid-e-ler

Kazak Türkçesi'nde istek çekimi üç türlü yapılmaktadır.

1. Şekil

Kullanılan ek "-gay / -gey; -kay / -key" dir.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	jür-gey-min	"yürüyem"
	jür-gey-siñ	"yürüyesin"
	jür-gey-siz (-siñiz)	"yürüyesin"
ol	jür-gey	"yürüye"
	jür-gey-miz	"yürüyek"
	jür-gey-siñder	"yürüyesiniz"
	jür-gey-sizder (-siñizder)	"yürüyesiniz"
olar	jür-gey	"yürüyeler"

Ujmaq tri on tarav,
Oynay kle jrgeysi. (KJJ. 104/17,18)
"Cennetin ba köşesi on bölüm,
Gle oynaya giresin."

Beyisti tri bes tarav,
Belgili bolıp jrgeysi! (KJJ. 104/19,20)
"Cennetin ba köşesi be bölüm,
Belli olup giresin'."

11. Şekil

Fiille "-ı / -gi; -kı / -ki" sıfat-fiil eki eklenir. İye-lik eki getirilir. "kel-" yardımcı fiiline genelde 'geniş za-
ran' in 111. teklik ahısı getirilir. İhtiyaç duyulursa geç-mi zaman ve şimdiki zaman eklerinin 111. tekil şahısları da getirilebilir. (1)

Fiil ile çekini şöyledir;

bar-ı-m kel-e-di	"varasım gelir"
bar-ı- kel-e-di	"varasın gelir"
bar-ı-ız kel-e-di	"varasın gelir"
bar-ı-sı kel-e-di	"varası gelir"
bar-ı-mız kel-e-di	"varasımız gelir"
bar-ı-ları kel-e-di	"varasınız gelir"
bar-ı-larıñız kel-e-di	"varasınız gelir"
bar-ı-ları kel-e-di	"varacakları gelir"

Geri zaman ve imdiki zamanlı ekilleri yledir;

bar-ı-m kel-di	"varasım geldi"
-----------------	-----------------

(1) Iskakov, Ahmadı, Kazırgı Kazak Fili, 1991 Almatı
s. 320

bar-ğı-ñ kel-di
 bar-ğı-ñız kel-di
 bar-ğı-sı kel-di
 bar-ğı-mız kel-di
 bar-ğı-ların kel-di
 bar-ğı-larınız kel-di
 bar-ğı-ları kel-di

bar-ğı-m kel-ip tur "varasım geliyor"
 bar-ğı-ñ kel-ip tur
 bar-ğı-ñız kel-ip tur
 bar-ğı-sı kel-ip tur
 bar-ğı-mız kel-ip tur
 bar-ğı-ların kel-ip tur
 bar-ğı-larınız kel-ip tur
 bar-ğı-ları kel-ip tur⁽¹⁾

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

III. Şekil

Bu şekil istek yapımında kullanılan ek "-a / -e" dir.

Fiil ile çekimi şöyledir;

ayt-a-m	"söyleyem"
ayt-a-ñ	"söyleyesin"
ayt-a-ñız	"söyleyesin"
ayt-a	"söyleye"
ayt-a-k	"söyleyek"
ayt-a-ñdar	"söyleyesiniz"

(1) Diğer durum fiilleri ile de çekim yapılabilir.

ayt-a-nızdar
olar ayt-a

"söyleyesiniz"
"söyleyeler"

Ꞑoş aytam tav men tas, dariya, kölge
Jat bavır ösip-öngen bizdiñ elge. (M. 81/27,28)
"Dağa, taşa, denize göle güzel söz söyleyem
"Uzaktaki kardeşlerime, doğup büyüdüğüm vatanıma"

Ꞑızımı azgırğandı darga asıp,
Ꞑızdıñ basın kesem dep kérin tökti. (M. 76/2,3)
"Ꞑızımı kötü yapanı darağacına asıp,
Ꞑızımın başını kesem deyip sıkıntısını anlattı."

Av, taqsır elge barsam, şınımdı aytam,
Köz körüp, oy joriğan şınımdı aytam. (M. 65/15,16)
"Hocam, vatanıma varırsam hakikati söyleyem,
Fördüklerimle, fikirlerimle tenkit edeyim."

Olumsuz İstek Çekimi

I. Şeklin Olumsuzu

İstek ekinden önce olumsuzluk eki getirilerek yapılır.
Fiil ile çekimi şöyledir;

	nan-ba-ğay-mın	"inanmayam"
	nan-ba-ğay-sın	"inanmayasın"
	nan-ba-ğay-sız (-sınız)	"inanmayasın"
ol	nan-ba-ğay	"inanmaya"
	nan-ba-ğay-mız	"inanmayayak"
	nan-ba-ğay-sınız	"inanmayasınız"
	nan-ba-ğay-sınızlar (-sınızdır)	"inanmayasınız"
olar	nan-ba-ğay	"inanmayalar"

Egerde birev açtık toktıktan jaksı dese, eş vakıttta nanbagaysın. (TT. 99/36)

"Eğer biri açlık tokluktan iyi dese, hiç bir zaman inanmayasın."

Attıdan jayav jüröv janga tınış dese, eş vakıttta nanbagaysın. (TT. 99/40)

"Atla gitmek jayan gitmekten daha sessiz olur dese yine inanmayasın."

II. Şeklin Olumsuzu

"kel-" fiilindeki zaman ekinden önce olumsuzluk eki getirilerek yapılır.(1)

Fiil ile çekimi şöyledir;

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1059.

bar-ğı-m kel-me-y-di "varasım gelmiyor"
bar-ğı-ñ kel-me-y-di
bar-ğı-ñız kel-me-y-di
bar-ğı-sı kel-me-y-di
bar-ğı-mız kel-me-y-di
bar-ğı-larıñ kel-me-y-di
bar-ğı-larıñız kel-me-y-di
bar-ğı-ları kel-me-y-di

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

Gereklilik Eki ve Çekimi

Tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan, gereklik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder.

Bu gün Türkiye Türkçesi'nde gereklilik eki "-malı / -meli" şeklindedir.

Fiil ile çekimi şöyledir;

yaz-malı-y-ım
 yaz-malı-sın
 yaz-malı
 yaz-malı-y-ız
 yaz-malı-sınız

Türkiye Türkçesi'nde ayrıca 'şart' ekine 'gerek' kelimesi ilave edilerekte gereklilik yapılmaktadır.

Kazak Türkçesi'nde gereklilik çekimi üç türlü yapılmaktadır.

1. Şekil

"-v; -uv / -üv" eki ve "kerek" kelimesi ile yapılır. İyelik ekleri "-v; -uv / -üv" eki üzerine gelir. (1)

Fiil ile çekimi şöyledir;

jaz-uv-ım kerek	"yazmalıyım"
jaz-uv-ıñ kerek	"yazmalısın"
jaz-uv-ıñız kerek	"yazmalısın"

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1.Cilt, 1992 Ankara s. 1057.

jaz-uv-ı kerek	"yazmalı"
jaz-uv-ımız kerek	"yazmalıyız"
jaz-uv-ların kerek	"yazmalısınız"
jaz-uv-larınız kerek	"yazmalısınız"
jaz-uv-ları kerek	"yazmalılar"

"kerek" yerine "kacet" kelimesi de kullanılabilir. (1)

jaz-uv-ım kacet	"yazmalıyım"
jaz-uv-ın kacet	"yazmalısın"
jaz-uv-ınız kacet	"yazmalısın"
jaz-uv-ı kacet	"yazmalı"
jaz-uv-ımız kacet	"yazmalıyız"
jaz-uv-ların kacet	"yazmalısınız"
jaz-uv-larınız kacet	"yazmalısınız"
jaz-uv-ları kacet	"yazmalılar"

Bu kipin başında zamir kullanıldığı zaman zamir ilgi halinde olur. (2)

"meniñ jazuvım kerek"
 "seniñ jazuvın kacet"

Örnek ümleler

Mundığı eki jöktavdın da bas-ayağı ne jögalğan ne kıskarıp ketken boluv kerek. (KJJ. 96/9)

"Burdaki iki ağıdın baştan sona kadar kısaltılmaması gerek."

Başkaları minbege şığıp, anav jaksı, minav jaksı, olay etüv kerek, bulay etüv kerek dep, ağıldarın aytıp jatқан соñ, Қоја төзип отира алмайды, таğı minbege şığıadı.

(TT. 107/1)

"Başkaları minbere çıkıp, o güzel, bu güzel, öyle yapmalı, böyle yapmalı diyerek fikirlerini söyledikten sonra Hoca dayanamayıp minbere çıkar."

(1), (2). K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1.Cilt, 1992

Ankara, s. 1058

Tertip boluv üşin tertipşı saylav kerek. (TT. 76/34)
 "Düzenin olması için başkan seçilmeli."

Bul jaramaydı. Tertip jasav kerek. (TT. 76/33)
 "Bu uygun olmaz. Başkan etkileyici olmalı."

II. Şekil

"-v; -uv /-üv" eki ve "teyis(ti)" kelimesi ile yapılır.
 İyelik eki "-v /-uv /-üv" eki üzerine gelir.⁽¹⁾

Çekimi şu şekildedir;

jaz-uv-ım teyis(ti)	"yazmalıyım"
jaz-uv-ıñ teyis(ti)	"yazmalısın"
jaz-uv-ıñız teyis(ti)	"yazmalısın"
jaz-uv-ı teyis(ti)	"yazmalı"
jaz-uv-ımız teyis(ti)	"yazmalıyız"
jaz-uv-larıñ teyis(ti)	"yazmalısınız"
jaz-uv-larıñız teyis(ti)	"yazmalısınız"
jaz-uv-ları teyis(ti)	"yazmalılar"

Bu kipin başında zamir yalın kalledir.⁽²⁾

"men jazuvım teyis"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

III. Şekil

Sart eki "-sa/-se" ve "kerek" edatı ile yapılır. Şahıs eki şart eki üzerine gelir.

Çekimi şöyledir;

(1), (2). K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1 Cilt, 1992
 Ankara, s. 1058.

	bol-sa-m gerek	"olmalıyım"
	bol-sa-ñ gerek	"olmalısın"
	bol-sa-ñız gerek	"olmalısın"
ol	bol-sa gerek	"olmalı"
	bol-sa-ķ gerek	"olmalıyız"
	bol-sa-ñdar gerek	"olmalısınız"
	bol-sa-ñızdar gerek	"olmalısınız"
	bol-sa gerek	"olmalılar"

Men Şoyınkulaktıñ balası emes, Er Töstiktıñ balası
bolsam gerek. (M. 21/11)

"Ben Şoyınkulak'ın çocuğu değilim, Er Töstik'in çocuğu
olmalıyım."

Onı da aldı bul ölüm,
Sabırlı kılsaķ keret-ti! (KJJ. 121/5,6)
"Ölüm onu da aldı,
Sabırlı olmalıyız."

Olumsuz Gereklilik Çekimi

Gereklilik çekiminin olumsuzu "emes" kelimesi ile yapılır. ⁽¹⁾

Çekimi şöyledir;

jaz-uv-ım gerek emes	"yazmamalıyım"
jaz-uv-İN gerek emes	"yazmamalısın"
jaz-uv-İNİZ gerek emes	"yazmamalısın"
jaz-uv-ı gerek emes	"yazmamalı"
jaz-uv-ımız gerek emes	"yazmamalıyız"
jaz-uv-larİN gerek emes	"yazmamalısınız"
jaz-uv-larİNİZ gerek emes	"yazmamalısınız"
jaz-uv-ları gerek emes	"yazmamalılar"

jaz-uv-ım teyis-ti emes	"yazmamalıyım"
jaz-uv-İN teyis-ti emes	"yazmamalısın"
jaz-uv-İNİZ teyis-ti emes	"yazmamalısın"
jaz-uv-ı teyis-ti emes	"yazmamalı"
jaz-uv-ımız teyis-ti emes	"yazmamalıyız"
jaz-uv-larİN teyis-ti emes	"yazmamalısınız"
jaz-uv-larİNİZ teyis-ti emes	"yazmamalısınız"
jaz-uv-ları teyis-ti emes	"yazmamalılar"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1059

FİİLLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMİ

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketin görülen geçmiş zamanda, anlatılan geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağına ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur.

Hikâye

Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını bildirir. Konuşanın geçmiş zamanda gördüğü gördüğü hareketi hikaye etmek, anlatmak için kullandığı birleşik çekimdir.

Kazak Türkçesi'nde hikaye birleşik çekimi asıl fiil kipine "e-" fiilinin görülen geçmiş zamanı "edi" nin getirilmesiyle yapılır.

Tam şimdiki zamanın birleşik çekiminde "e-" fiilinin nadiren düştüğü görülmüştür. Genelde "e-" fiili sabittir.

Şahıs ekleri "edi" üzerine getirilir.

GENİŞ ZAMAN

Hikâye

Asıl fiil kipine "edi" getirilerek yapılır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	ber-er edi-m	"verirdim"
	ber-er edi-ñ	"verirdin"
	ber-er edi-ñiz	"verirdin"
ol	ber-er edi	"verirdi"
	ber-er edi-k	"verirdik"
	ber-er edi-ñder	"verirdiniz"
	ber-er edi-ñizder	"verirdiniz"
olar	ber-er edi	"verirlerdi"

Olumsuz çekimi şöyledir;

	ber-mes edi-m	"vermezdim"
	ber-mes edi-ñ	"vermezdin"
	ber-mes edi-ñiz	"vermezdin"
ol	ber-mes edi	"vermezdi"
	ber-mes edi-k	"vermezdik"
	ber-mes edi-ñder	"vermezdiniz"
	ber-mes edi-ñizder	"vermezdiniz"
olar	ber-mes edi	"vermezlerdi"

Müvjik katını bolsa, onday iske epti bola bermes edi.

(M. 55/14)

ŞİMDİKİ ZAMAN

Eikaye

Genel Şimdiki Zamanın Eikaye Çekimi:

Genel şimdiki zaman kipleri ile "e-" fiilinin görülen geçmiş zaman şeklinin birleşmesiyle ortaya çıkar.

Fiillerle çekimi şu şekildedir.

	kel-e jatır e-di-m	"geliyordum"
	kel-e jatır e-di-ñ	"geliyordun"
	kel-e jatır e-di-ñiz	"geliyordun"
ol	kel-e jatır e-di	"geliyordu"
	kel-e jatır e-di-k	"geliyorduk"
	kel-e jatır e-di-ñder	"geliyordunuz"
	kel-e jatır e-di-ñizder	"geliyordunuz"
olar	kel-e jatır e-di	"geliyorlardı"

Men atğa minip kalağa kele jatır edim. (M.54/10)

"Ben ata binip şehire geliyordum."

	bil-me-y jür e-di-m	"bilmiyordum"
	bil-me-y jür e-di-ñ	"bilmiyordun"
	bil-me-y jür e-di-ñiz	"bilmiyordun"
ol	bil-me-y jür e-di	"bilmiyordu"
	bil-me-y jür e-di-k	"bilmiyorduk"
	bil-me-y jür e-di-ñder	"bilmiyordunuz"
	bil-me-y jür e-di-ñizder	"bilmiyordunuz"
olar	bil-me-y jür e-di	"bilmiyorlardı"

Onın nemene ekeniñ köpke deyin bilmey jürdim⁽¹⁾ (TT. 85/10)
"Onun ne olduğunu uzun zamandan beri yana bilmiyordum."

1) "e-" fiilinin düştüğünü görmekteyiz.

	körin-ip jür e-di-m	"görünüyordum"
	körin-ip jür e-di-ñ	"görünüyordun"
	körin-ip jür e-di-ñiz	"görünüyordun"
ol	körin-ip jür e-di	"görünüyordu"
	körin-ip jür e-di-k	"görünüyorduk"
	körin-ip jür e-di-ñ	"görünüyorsunuz"
	körin-ip jür e-di-ñizder	"görünüyorsunuz"
olar	körin-ip jür edi	"görünüyorlar"

Eis kiyiminen iş kiyimleri körinip jüredi. (TT.35/28)
 "Dış giyiminden iç giyimi görünüyordu."

Men de başka balalarmen birge sonda oynap jürdim.

(TT. 72/18)

"Öyle olsa bile ben de başka çocuklarla birlikte oynuyordum."

	arkala-p otir e-di-m	"taşıyordum"
	arkala-p otir e-di-ñ	"taşıyordun"
	arkala-p otir e-di-ñiz	"taşıyordun"
ol	arkala-p otir e-di	"taşıyordu"
	arkala-p otir e-di-k	"taşıyorduk"
	arkala-p otir e-di-ñder	"taşıyordunuz"
	arkala-p otir e-di-ñizder	"taşıyordunuz"
olar	arkala-p otir e-di	"taşıyorlardı"

E, ol nesine kıynaladı, birese minip, birese arkalap oturdım. (M. 44/5)

"O neden kırılıyor, sırasıyla binip, sırasıyla taşıyorduk."

Belirsiz Şimdiki Zamanın Hikaye Çekimi:

Belirsiz şimdiki zaman kipi ve "e-" fiilinin görülen geçmiş zaman şeklinin oluşturduğu kalıp ile yapılıdır.

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

al-ayın dep jür edi-m	"almayı düşünüyordum"
al-ayın dep jür edi-ñ	"almayı düşünüyordun"
al-ayın dep jür edi-ñiz	"almayı düşünüyordun"
al-ayın dep jür edi (ol)	"almayı düşünüyordu"
al-ayın dep jür edi-k	"almayı düşünüyorduk"
al-ayın dep jür edi-ñder	"almayı düşünüyordunuz"
al-ayın dep jür edi-ñizder	"almayı düşünüyordunuz"
al-ayın dep jür edi (olar)	"almayı düşünüyordular"

Osı jakta bir kart atamız bar degenge kolın alıp, bir-eki avız akıl, bilim alayın dep jür edim. (M. 51/10)

.....

Genel şimdiki zaman ve fiil ismiyle yapılan şimdiki zamanın hikaye şekillerine rastlanmamıştır. Fakat Türk Lehçeleri Sözlüğünün 1. cildinde fiil ismi ile yapılan şimdiki zaman çekiminin hikayesinin şu şekilde olduğu belirtilmiştir.

jaz-uvda edi-m	"yazmaktaydım"
jaz-uvda edi-ñ	"yazmaktaydın"
jaz-uvda edi-ñiz	"yazmaktaydın"
ol jaz-uvda edi	"yazmaktaydı"
jaz-uvda edi-k	"yazmaktaydık"
jaz-uvda edi-ñder	"yazmaktaydınız"
jaz-uvda edi-ñizder	"yazmaktaydınız"
olar jaz-uvda -edi	"yazmaktaydılar"

GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Hikaye

Asıl fiil kipine "edi" getirilerek yapılır. (1)

Fiil ile çekimi şöyledir;

kel-etin edi-m

kel-etin edi-ñ

kel-etin edi-ñiz

ol kel-etin edi

kel-etin edi-k

kel-etin edi-ñder

kel-etin edi-ñizder

clar kel-etin edi

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

(1) Hazırgı Kazak Tili, Iskakov, Ahmedî, 1991 Almatı
s. 326.

ANLATILAN GEÇMİŞ ZAMAN

Hikaye

Asıl fiil kipi üzerine "e-" fiilinin görülen geçmiş zamanı "edi" getirilerek yapılmaktadır.

1. Şeklin (-p) Hikaye Çekimi;

	ber-ip edi-m	"vermiştim"
	ber-ip edi-ñ	"vermiştin"
	ber-ip edi-ñiz	"vermiştin"
cl	ber-ip edi	"vermişti"
	ber-ip edi-k	"vermiştik"
	ber-ip edi-ñder	"vermiştiniz"
	ber-ip edi-ñizder	"vermiştiniz"
clar	ber-ip edi	"vermişlerdi"

Şalkuyruktı surağanım erke layık at edi, er minsin dep edim. (M. 5/3)

"Şalkuyruk'u sormamın sebebi bahadıra yakışan bir at olduğu içindir, yiğit binsin demiştim."

Aтана berip edi Kazak tizgin. (M. 65/20)

"Kazak babana dizgin vermişti."

Olay bolsa, jüriniz, ölikke iman aytıñız, iman bilmegeñ son, ölerde ayta almap edik: (TT. 101/20)

"Öyleyse, gel, ölüye iman getirt, iman getirtmeyi bilme-iğimiz için ölüye iman getirmemişdik."

11. Şeklin (-gan/ -gen; -kan / -ken) Hikaye Çekimi;

	kör-gen edi-m	"görmüşüm"
	kör-gen edi-ñ	"görmüşün"

	kör-gen edi-ñiz	"görmüştün"
ol	kör-gen edi	"görmüştü"
	kör-gen edi-k	"görmüştük"
	kör-gen edi-ñder	"görmüştünüz"
	kör-gen edi-ñizder	"görmüştünüz"
olar	kör-gen edi	"görmüşlerdi"

Tarihten talay adam körgen edik,
 Ğızıqtı neler dévren sürgen edik. (KJJ. 54/17,18)
 "Tarihte bir çok adam görmüştük,
 İlginç şeylerle hayatımızı sürdürmüştük."

Kazak handığı kurulğan kezde onıñ batıstağı körşisi
 Nogay odağı ıdıray baştağan edi. (GB. 32/32)
 "Kazak Hanlığının kurulduğı vakitte onun batısında bu-
 lunan komşusu Nogay Devleti dağılmaya başlamıştı."

GELECEK ZAMAN

Hikaye

Asıl fiil kipine "e-" fiilinin görülen geçmiş zamanı getirilerek yapılır.⁽¹⁾

1. Belli Gelecek Zamanın Hikayesi

	kel-e edi-m	"gelecektim"
	kel-e edi-ñ	"gelecektin"
	kel-e edi-ñiz	"gelecektin"
ol	kel-e edi	"gelecekti"
	kel-e edi-k	"gelecektik"
	kel-e edi-ñder	"gelecektiniz"
	kel-e edi-ñizder	"gelecektiniz"
olar	kel-e edi	"geleceklerdi"

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

11. Yakın Gelecek Zamanın Hikayesi

	al-ar edi-m	"alacaktım"
	al-ar edi-ñ	"alacaktın"
	al-ar edi-ñiz	"alacaktın"
ol	al-ar edi	"alacaktı"
	al-ar edi-k	"alacaktık"
	al-ar edi-ñder	"alacaktınız"
	al-ar edi-ñizder	"alacaktınız"
olar	al-ar edi	"alacaklardı"

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1059

III. Maksatlı Gelecek Zamanın Hikayesi

	ayt-paқ edi-m	"söyleyecektim"
	ayt-paқ-edi-ñ	"söyleyecektin"
	ayt-paқ edi-ñiz	"söyleyecektin"
ol	ayt-paқ edi	"söyleyecekti"
	ayt-paқ edi-k	"söyleyecektik"
	ayt-paқ edi-ñder	"söyleyecektiniz"
	ayt-paқ edi-ñizder	"söyleyecektiniz"
clar	ayt-paқ edi (1)	"söyleyeceklerdi"

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

	bar-galı jatır edi-m	"varacaktım"
	bar-galı jatır edi-ñ	"varacaktın"
	bar-galı jatır edi-ñiz	"varacaktın"
ol	bar-galı jatır edi	"varacaktı"
	bar-galı jatır edi-k	"varacaktık"
	bar-galı jatır edi-ñder	"varacaktınız"
	bar-galı jatır edi-ñizder	"varacaktınız"
clar	bar-galı jatır edi (2)	"varacaklardı"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) Kazırğı Kazak Tili, Ahmedî Iskakov, 1991 Almatı
s. 326

(2) Diğеr durum fiilleri ile de çekim yapılabilmektedir.

ŞART ÇEKİMİ

Hikaye

Şartın hikayesinde şahıs eki şart eki üzerine gelir.⁽¹⁾

Çekimi şöyledir;

	al-sa-m edi	"alsaydım"
	al-sa-ñ edi	"alsaydın"
	al-sa-ñız edi	"alsaydın"
ol	al-sa edi	"alsaydı"
	al-sa-ğ edi	"alsaydık"
	al-sa-ñdar edi	"alsaydınız"
	al-sa-ñızdar edi	"alsaydınız"
olar	al-sa edi	"alsalardı"

Şahıs eklerinin hem şart hem de "edi" üzerine gelmesi mümkündür: "alsam edim" alsaydım, "alsan edin" alsaydın...⁽²⁾

Taranan metinler de örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1), (2). K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992
Ankara, s. 1060.

İSTEK ÇEKİMİ

İstek ekine "edi" getirilerek yapılır. (1)

Fiil ile çekimi şöyledir;

	kel-gey edi-m	"geleydim"
	kel-gey edi-ñ	"geleydin"
	kel-gey edi-ñiz	"geleydin"
ol	kel-gey edi	"geleydi"
	kel-gey edi-k	"geleydik"
	kel-gey edi-ñder	"geleydiniz"
	kel-gey edi-ñizder	"geleydiniz"
olar	kel-gey edi	"geleydiler"

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara
s. 1059

GEREKLİLİK ÇEKİMİ

Hikaye

Gereklilik çekimine "edi" getirilerek yapılır. (1)

Fiil çekimi şöyledir;

oķı-v-ım kerek edi	"okumalıydım"
oķı-v-ıñ kerek edi	"okumalıydın"
oķı-v-ıñız kerek edi	"okumalıydın"
oķı-v-ı kerek edi	"okumalıydı"
oķı-v-ımız kerek edi	"okumalıydık"
oķı-v-larıñ kerek edi	"okumalıydınız"
oķı-v-larıñız kerek edi	"okumalıydınız"
oķı-v-ları kerek edi	"okumalıydılar"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

oķı-v-ım teyis(ti) edi	"okumalıydım"
oķı-v-ıñ teyis(ti) edi	"okumalıydın"
oķı-v-ıñız teyis(ti) edi	"okumalıydın"
oķı-v-ı teyis(ti) edi	"okumalıydı"
oķı-v-ımız teyis(ti) edi	"okumalıydık"
oķı-v-larıñ teyis(ti) edi	"okumalıydınız"
oķı-v-larıñız teyis(ti) edi	"okumalıydınız"
oķı-v-ları teyis(ti) edi	"okumalıydılar"

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1059.

Rivayet

Asıl fiil kiplerine "e-" fiilinin anlatılan geçmiş zamanının getirilmesi ile yapılan birleşik çekimdir. Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketi rivayet etmeğe yarar.

"eken" şeklinin vazifesi; nakil, anlatma ve sonradan farkına varış ifade etmektir.

Şahıs ekleri "eken" üzerine getirilir.

GENİŞ ZAMAN

Rivayet

Asıl fiil kipine "eken" getirilerek yapılmaktadır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	bilin-er eken-bin	"bilinirmişim"
	bilin-er eken-siñ	"bilinirmişsin"
	bilin-er eken-siz (-siñiz)	"bilinirmişsin"
ol	bilin-er eken	"bilinirmiş"
	bilin-er eken-biz	"bilinirmişsiz"
	bilin-er eken-siñder	"bilinirmişsiniz"
	bilin-er eken-sizder (-siñizder)	"bilinirmişsiniz"
olar	bilin-er eken	"bilinirlermiş"

Er Töstiktiñ ne ölgen habarı, ne kelgen habarı kaşan biliner eken. (M. 25/4)

"Er Töstik'in ne öldüğü ne de yaşadığı bilinirmiş."

ŞİMDİKİ ZAMAN

RivayetGenel Şimdiki Zamanın Rivayet Çekimi:

Asıl fiil kipi ve "e-" fiilinin Değişmeli geçmiş zaman şekli ile meydana gelen "eken" kalıbı ile yapılır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

	bildir-me-y eken-bin
	bildir-me-y eken-siñ
	bildir-me-y eken-siz (-siñiz)
ol	bildir-me-y-di eken ⁽¹⁾
	bildir-me-y eken-biz
	bildir-me-y eken-siñder (-siñizder)
olar	bildir-me-y-di eken

Onun torı atı sonday jüyrik bolğan eken deydi, tipti aldınan ketken karağa jetpey tıñbaydı eken, artınan kuvğan karağa eşir izin bildirmeydi eken. (N. 42/3)

"Onun doru atı onun gibi hızlı koşar olmuş dedi, bilhasa önünde giden atlara yetişmeden duramıyormuş, ardından gelen atların kendisini geçmelerine izin vermiyormuş."

	bitis-a eken-bin	"karıştıyormuşum"
	bitis-a eken-siñ	"karıştıyormuşsun"
	bitis-a eken-siz (-siñiz)	"karıştıyormuşsun"
ol	bitis-a-dı eken	"karıştıyormuş"
	bitis-a eken-biz	"karıştıyormuşuz"
	bitis-a eken-siñder	"karıştıyormuşsunuz"
	bitis-a eken-sizder (-siñizder)	"karıştıyormuşsunuz"
olar	bitis-a-dı eken	"karıştıyorlarmış"

III. şahıslarda şahıs eki asıl kip üzerine gelir.

Tam Sındaki Zamanın Rivayet Çekimi:

Asıl fiil kipine "eken" in getirilmesi ile yapılan birleşik çekimdir.

Fiillerle çekimi şu şekildedir;

bar-a jadır eken-bin	"varıyormuşum"
bar-a jadır eken-siñ	"varıyormuşsun"
bar-a jadır eken-siz (-siñiz)	"varıyormuşsun"
(ol) bar-a jadır eken	"varıyormuş"
bar-a jadır eken-biz	"varıyormuşuz"
bar-a jadır-eken-siñder	"varıyormuşsunuz"
bar-a jadır eken-sizder (-siñizder)	"varıyormuşsunuz"
(olar) bar-a jadır eken	"varıyorlarmış"

Karasa, suvıldığan balapandar eken, bulardı jevge bir aydahar joğarı örmelep bara jadır eken. (M. 19/5)

"Eakar , ötenler kuş yavruları imiş, onları yemeye yukarıya doğru bir yılan çıkıyormuş."

Kustay uşıp, kuyınday uyıtqip kele jatsa, jayavlar da kazıkşığa jaktadır kalğan imiş, eñ aldında mıstan kempir bara jadır eken. (M. 16/15)

"Kuş gibi uçup, rüzgar gibi yükselse, ok ve yaylar da direğin yanında imiş, en ilerde dekoca-karı cadı gidiyormuş."

Kürestir-ip jadır eken-bin
Kürestir-ip jadır eken-siñ
Kürestir-ip jadır eken-siz (-siñiz)
(ol) kürestir-ip jadır eken
Kürestir-ip jadır eken-biz
Kürester-ip jadır eken-siñder
Kürestir-ip jadır eken-sizder (-siñizder)
(olar) kürestir-ip jadır eken

Toyğa kelse, eki par bolıp paluvan kürestirip jatır eken. (M. 41/15)

"Eğlenceye gelirse iki parçaya bölüp pahlivan güreştiriyormuş."

Ertede bir bala jorıqqa kele jatır eken. (M. 43/11)

"Eskiden bir çocuk sefere katılıyormuş."

Eular kelse, Temir hannıñ kızın Keşe han almak bolıp jatır eken. (M. 13/31)

"Bunlar gelirse, Demir Han'ın kızını alacak oluyordarmış."

Karäyrek aq otavğa kelse, kızdın ağası uyıqtap jatır eken. (M. 19/3)

"Karäyrek'in otağa geldiği vakitte kızın ağabezi uyuyormuş."

Kelse, Şoyıñkulaktıñ kirpigi zorga kıñıldaydı, tolar bolmas kana demin alıp jatır eken. (M. 23/35)

"Geldiği vakit Şoyıñkulak kirpiğini zar-zor aralıyor, yine düzensiz olarak nefes alıyormuş."

bol-ıp jür eken-bin

bol-ıp jür eken-siñ

bol-ıp jür eken-siz (-siñiz)

ol bol-ıp jür eken

bol-ıp jür eken-miz

bol-ıp jür eken-siñder

bol-ıp jür eken-sizder (-siñizder)

clar bolıp jür eken

Men aq boz at minip, altın taj kiyip, patşa bolıp jür ekenmin. (TT. 101/5)

"Ben boz ata binip, altın taç giyip padişah oluyormuşum."

	pisir-ip otır eken-bin	"pişiriyormuşum"
	pisir-ip otır eken-siñ	"pişiriyormuşsun"
	pisir-ip otır eken-siz (-siñiz)	"pişiriyormuşsun"
ol	pisir-ip otır eken	"pişiriyormuş"
	pisir-ip otır eken-biz	"pişiriyormuşuz"
	pisir-ip otır eken-siñder	"pişiriyormuşsunuz"
	pisir-ip otır eken-sizder (-siñizder)	"pişiriyormuşsunuz"
olar	pisir-ip otır eken	"pişiriyorlarmış"

Kürke tigip ot jağıp tamak pisirip otır eken, esikten saldırlatıp bir adam kiredi. (M. 45/18)

"Ahıra girip, ateş yakıp yemek pişiriyormuş, o anda ka-
pıdan bir adam girer."

Sas jağında bir-eki kişkene balası jılap otır eken.
(M. 45/28)

"Yanı başında bir kaç küçük çocuk ağlıyormuş."

Karayırek maldastı kırıp, sadaktıñ oğın jonıp otır
eken. (M. 39/36)

"Karayırek bağdaş kurup, sadaktaki oklarını yontuyormuş"

Bala et jegende élgi adamğa et berse, ötirik jegensip
töbesinen laqtırıp jiberip otır eken. (M. 45/19)

"Çocuk et yerken deminki adama et verir gibi yapıp ka-
fasına fırlatıp, atıyormuş.

	kütü-p tur eken-bin	"bekliyormuşum"
	kütü-p tur eken-siñ	"bekliyormuşsun"
	kütü-p tur eken-siz (-siñiz)	"bekliyormuşsun"
ol	kütü-p tur eken	"bekliyormuş"
	kütü-p tur eken-biz	"bekliyormuşuz"
	kütü-p tur eken-siñder	"bekliyormuşsunuz"
	kütü-p tur eken-sizder (-siñizder)	"bekliyormuşsunuz"
olar	kütü-p tur eken	"bekliyorlarmış"

'Apiray, şınımın-ağ ozıp ketkeni me?' dep aldına kara-
sa bala belgilegen jerlerinde batırdı kütüp tur eken.

(M. 43/21)

"Öyle demek, gerçekten öne geçip gitti mi?' diye önüne
taksa çocuk işaretlenen yerde yiğidi bekliyormuş."

Akjan batır atın jeldirip kele jatsa, altı kanat kiyiz
üy ornınan tört süyem joğarı köterilip, astınan sévlesi kö-
rinip tur eken deydi. (M. 42/5)

Aralda altın kuyrikti seğız kulin kuyriğı jok bir
kulin altın navadan suv işip tur eken. (M. 31/34)

"Gölde altın kuyruklu sekiz tay var, kuyruğı olmayan
bir tay arktan su içiyormuş."

Közimdi aşsam, jeñeşem ayağınnan kozgap "Tur, ortan-
şım ! Tan attı." dep, oyatıp tur eken. (TT. 84/26)

"Gözümü açınca, meğer, yengem ayağıımı sallayarak "Kalk
ortancam; sabah oldu" diye beni uyandırmaya çalışıyormuş."

Belirsiz Şimdiki Zamanın Rivayet Çekimi:

Asıl fiil kipine "eken" çekimi getirilerek yapılmaktadır.

Fiil ile çekimi şöyledir;

jür-eyin dep tur eken-bin
 jür-eyin dep tur eken-siñ
 jür-eyin dep tur eken-siz (-siñiz)
 (ol) jür-eyin dep tur eken
 jür-eyin dep tur eken-biz
 jür-eyin dep tur eken-siñder
 jür-eyin dep tur-eken-sizder (-siñizder)
 (olar) jür-eyin dep tur eken⁽¹⁾

jürüme yi düşünüyorum
 jürüme yi düşünüyorsun
 jürüme yi düşünüyorsun
 jürüme yi düşünüyor
 jürüme yi düşünüyörüz
 jürüme yi düşünüyörsünüz
 jürüme yi düşünüyörsünüz
 jürüme yi düşünüyörlar

Kuba ingen bir sayda bolatayın dep jatır eken.

(M. 26/1)

(1) Diğer durum fiilleri ile de çekim yapılabilinmektedir.

Fiil İsmi İle Yapılan Şimdiki Zamanın Rivayet Çekimi:

Asıl fiil kipine "eken" getirilerek yapılır. (1)

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	jaz-uvda eken-bin	"yazmaktaymışım"
	jaz-uvda eken-siñ	"yazmaktaymışsın"
	jaz-uvda eken-siz (--siñiz)	"yazmaktaymışsın"
ol	jaz-uvda eken	"yazmaktaymış"
	jaz-uvda eken-biz	"yazmaktaymışız"
	jaz-uvda eken-siñder	"yazmaktaymışsınız"
	jaz-uvda eken-sizder (-siñizder)	"yazmaktaymışsınız"
olar	jaz-uvda eken	"yazmaktaymışlar"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1. Cilt, 1992 Ank. s. 1060

ANLATILAN GEÇMİŞ ZAMAN

Rivayet

Asıl fiil fiil kipine "eken" ilave edilerek yapılır.

1. Şeklin Rivayeti;

Fiil ile çekimi şöyledir;

	al-ıp eken-bin	"almışmışım"
	al-ıp eken-siñ	"almışmışsın"
	al-ıp eken-siz (-siñiz)	"almışmışsın"
ol	al-ıp eken	"almışmış"
	al-ıp eken-biz	"almışmışız"
	al-ıp eken-siñder	"almışmışsınız"
	al-ıp eken-sizder (-siñizder)	"almışmışsınız"
olar	al-ıp eken ⁽¹⁾	"almışlarmış"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

11. Şeklin Rivayet Çekimi;

Fiil ile çekimi şu şekildedir;

	bar-ğan eken-bin	"varmışmışım"
	bar-ğan eken-siñ	"varmışmışsın"
	bar-ğan eken-siz (-siñiz)	"varmışmışsın"
ol	bar-ğan eken	"varmışmış"
	bar-ğan eken-biz	"varmışmışız"
	bar-ğan eken-siñder	"varmışmışsınız"
	bar-ğan eken-sizder (-siñizder)	"varmışmışsınız"
olar	bar-ğan eken	"varmışlarmış"

(1)K. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1. Cilt. 1992 Ankara s. 1060.

Tüsünde ayağıma jana étik keyip mektepke bargan ekenmin. (TT. 84/22)

"Düşünde ayağıma yeni ayakkabı giyip okula gitmişim."

Eptep kelip esiginen sıgalasa, esiginen kire kulap ölgen eken. (M. 45/27)

"Dikkatlice gelip kapıdan gizlice baksa, kapıdan girerken ölmüşmüş."

Ağasının uyıktağanına bir kün ötip ekinşi kün bolgan eken. (M. 37/4)

"Ağabeyinin uyuduğu vakit bir günü doldurup ikinci gün olmuşmuş."

GELECEK ZAMAN

Rivayet

Asıl fiil kipine "e-" fiilinin anlatılan geçmiş zaman şekli getirilerek yapılır. (1)

1. Eelli Gelecek Zamanın Rivayeti

	kör-e eken-bin	"görecekmişim"
	kör-e eken-siñ	"görecekmişsin"
	kör-e eken-siz (-siñiz)	"görecekmişsin"
ol	kör-e eken	"görecekmiş"
	kör-e eken-biz	"görecekmişiz"
	kör-e eken-siñder	"görecekmişsin"
	kör-e eken-sizder (-siñizder)	"görecekmişsin"
olar	kör-e eken	"göreceklermiş"

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

11. Yakın Gelecek Zamanın Rivayeti

	kül-er eken-bin	"gülecekmişim"
	kül-er eken-siñ	"gülecekmişsin"
	kül-er eken-siz (-siñiz)	"gülecekmişsin"
ol	kül-er eken	"gülecekmiş"
	kül-er eken-biz	"gülecekmişiz"
	kül-er eken-siñder	"gülecekmişsiniz"
	kül-er eken-sizder (-siñizder)	"gülecekmişsiniz"
olar	kül-er eken	"güleceklermiş"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1)K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1060.

III. Maksatlı Gelecek Zamanın Rivayeti

	ayt-raq eken-bin	"söyleyecekmişim"
	ayt-raq eken-siñ	"söyleyecekmişsin"
	ayt-raq eken-siz (-siñiz)	"söyleyecekmişsin"
ol	ayt-raq eken	"söyleyecekmiş"
	ayt-raq eken-biz	"söyleyecekmişiz"
	ayt-raq eken-siñder	"söyleyecekmişsiniz"
	ayt-raq eken-sizder (-siñizder)	"söyleyecekmişsiniz"
clar	ayt-raq eken ⁽¹⁾	"söyleyeceklermiş"

Taranan metinlerde örnek bulunamamıştır.

	bar-ğalı jatır eken-bin	"varacakmışım"
	bar-ğalı jatır eken-siñ	"varacakmışsin"
	bar-ğalı jatır eken-siz (-siñiz)	"varacakmışsin"
ol	bar-ğalı jatır eken	"varacakmış"
	bar-ğalı jatır eken-biz	"varacakmışız"
	bar-ğalı jatır eken-siñder	"varacakmışsiniz"
	bar-ğalı jatır eken-sizder (-siñizder)	"varacakmışsiniz"
clar	bar-ğalı jatır eken	"varacaklarmış"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) Kazırgı Kazak Tili, Ahmedî Iskakov, 1991 Almatı
s. 326

ŞART ÇEKİMİ

Rivayet

Şartın rivayetinde şahıs ekleri, şart eki üzerine getirilir. (1)

Çekimi şöyledir;

	al-sa-m eken	"alsaymışım"
	al-sa-ñ eken	"alsaymışsın"
	al-sa-ñız eken	"alsaymışsın"
cl	al-sa eken	"alsaymış"
	al-sa-ķ eken	"alsaymışız"
	al-sa-ñdar eken	"alsaymışsınız"
	al-sa-ñızdar eken	"alsaymışsınız"
clar	al-sa eken	"alsalarmış"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) E. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1060.

İSTEK ÇEKİMİ

Asıl fiil kipine "eken" getirilerek yapılır. (1)

Fiil ile çekimi şöyledir;

	jaz-ğay eken-bin	"yazaymışım"
	jaz-ğay eken-siñ	"yazaymışsın"
	jaz-ğay eken-siz (-siñiz)	"yazaymışsın"
ol	jaz-ğay eken	"yazaymış"
	jaz-ğay eken-biz	"yazaymışız"
	jaz-ğay eken-siñder	"yazaymışsınız"
	jaz-ğay eken-sizder (-siñizder)	"yazaymışsınız"
olar	jaz-ğay eken	"yazaymışlar"

(1)K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1060.

GEREKLİLİK ÇEKİMİ

Rivayet

Gereklilik çekimine "eken" getirilerek yapılmaktadır. (1)

Fiil ile çekimi şöyledir;

et-üv-im kerek eken	"etmeliymişim"
et-üv-iñ kerek eken	"etmeliymişsin"
et-üv-iñiz kerek eken	"etmeliymişsin"
et-üv-i kerek eken	"etmeliymiş"
et-üv-imiz kerek eken	"etmeliymişsiz"
et-üv-leriñ kerek eken	"etmeliymişsiniz"
et-üv-leriñiz kerek eken	"etmeliymişsiniz"
et-üv-leri kerek eken	"etmelilermiş"

et-üv-im teyis(ti) eken	"etmeliymişim"
et-üv-iñ teyis(ti) eken	"etmeliymişsin"
et-üv-iñiz teyis(ti) eken	"etmeliymişsin"
et-üv-i teyis(ti) eken	"etmeliymiş"
et-üv-imiz teyis(ti) eken	"etmeliymişsiz"
et-üv-leriñ teyis(ti) eken	"etmeliymişsiniz"
et-üv-leriñiz teyis(ti) eken	"etmeliymişsiniz"
et-üv-leri teyis(ti) eken	"etmelilermiş"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara
s. 1060

Şart

Asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder.

Kazak Türkçesi'nde şart birleşik çekimi Tam şimdiki zamanın şart birleşik çekimi haricinde "bol-" fiilinin şartı ile yapılmaktadır.

Tam şimdiki zamanın şart birleşik çekimi, şart ekinin asıl fiil kipine direkt olarak getirilmesiyle yapılır.

GENİŞ ZAMAN

Şart

Asıl fiil kipine "bol-" fiilinin şart şekli getirilerek yapılır. (1)

Fiil ile çekimi şöyledir;

kel-er bol-sa-m
kel-er bol-sa-ñ
kel-er bol-sa-ñız
ol kel-er bol-sa
kel-er bol-sa-ķ
kel-er bol-sa-ñdar
kel-er bol-sa-ñızdar
olar kel-er bol-sa

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1060.

ŞİMDİKİ ZAMAN

Genel Şimdiki Zamanın Şart Çekimi:

Taranan metinlerde örneğe rastlanmamıştır.

Tam Şimdiki Zamanın Şart Çekimi:

Durum fiillerine şart eki getirilerek yapılır.

Fiillerle çekimi şöyledir.

	oyna-p jür-se-m	"oynuyorsam"
	oyna-p jür-se-ñ	"oynuyorsan"
	oyna-p jür-se-ñiz	"oynuyorsan"
ol	oyna-p jür-se	"oynuyorsa"
	oyna-p jür-se-k	"oynuyorsak"
	oyna-p jür-se-ñder	"oynuyorsanız"
	oyna-p jür-se-ñizder	"oynuyorsanız"
clar	oyna-p jür-se	oynuyorlarsa"

Suv boyında bir top bala oynap jürse balaları kelip avıl iyesi aqsakal kuvalaydı. (TT. 100/9)

"Su boyında çocuklar oynuyorsa onları köyün sahibi olan ihtiyar kovalar."

Ernazar at erttep minip, Kuba ingendi aynala qarap jürse, anaday jerde turğan Kuba ingen körinedi. (M. 6/15)

"Ernazar atı eğerleyip, Kuba ingeni dolanarak arıyorsa, onun durduğu yerde Kuba ingen görünür."

	bil-ip tur-sa-m	"biliyorsam"
	bil-ip tur-sa-ñ	"biliyorsan"
	bil-ip tur-sa-ñız	"biliyorsan"

ol	bil-ip tur-sa	"biliyorsa"
	bil-ip tur-sa-k	"biliyorsak"
	bil-ip tur-sa-ndar	"biliyorsanız"
	bil-ip tur-sa-nızdar	"biliyorsanız"
olar	bil-ip tur-sa	"biliyorlarsa"

Özderiñ bilip tursañdar, nen nesin aytayın. (TT.106/42)
"Sizler biliyorsanız beñ ne söyleyeyin."

Belirsiz Simdiki Zamanın Sart Çekimi:

Taranan metinlerde örnek cümleye ve bilgiye rastlanmamış-
tır.

Fiil İsmi ile Yapılan Simdiki Zamanın Sart Çekiri:

Taranan metinlerde bilgiye ve örneğe rastlanmamıştır.

GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Şart

Taranılan kaynaklarda görülen geçmiş zamanın şart birleşik çekimi ile ilgili örnek ve bilgiye rastlanmamıştır.

Diğer birleşik şart çekimlerinden yola çıkarak görülen geçmiş zamanın şartının şu şekilde olabileceği düşünülmektedir.

	kel-di bol-sa-m	"geldiysem"
	kel-di bol-sa-n	"geldiysen"
	kel-di bol-sa-nız	"geldiysen"
ol	kel-di bol-sa	"geldiyse"
	kel-di bol-sa-k	"geldiysek"
	kel-di bol-sa-ndar	"geldiyseniz"
	kel-di bol-sa-nızdar	"geldiyseniz"
olar	kel-di bol-sa	"geldilerse"

ANLATILAN GEÇMİŞ ZAMAN

Sart

Asıl fiil kipinden sonra "bol-" fiilinin şart çekimi ile elde edilir. (1)

Fiillerle çekimi şu şekildedir;

I. Şeklin Şart Çekimi

	al-ıy bol-sa-m	"almışsam"
	al-ıy bol-sa-ñ	"almışsan"
	al-ıy bol-sa-ñız	"almışsan"
cl	al-ıy bol-sa	"almışsa"
	al-ıy bol-sa-k	"almışsak"
	al-ıy bol-sa-ñdar	"almışsanız"
	al-ıy bol-sa-ñızdar	"almışsanız"
clar	al-ıy bol-sa	"almışlarsa"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

II. Şeklin Şart Çekimi;

	al-ğan bol-sa-m	"almışsam"
	al-ğan bol-sa-ñ	"almışsan"
	al-ğan bol-sa-ñız	"almışsan"
cl	al-ğan bol-sa	"almışsa"
	al-ğan bol-sa-k	"almışsak"
	al-ğan bol-sa-ñdar	"almışsanız"
	al-ğan bol-sa-ñızdar	"almışsanız"
clar	al-ğan bol-sa	"almışlarsa"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1) E. Türk Lehçeleri Sözlüğü 1. Cilt. 1992 Ankara s. 160.

GELECEK ZAMAN

Sart

Asıl fiil kipine "bol-" fiilinin şartı getirilerek yapılır.⁽¹⁾ Şahıs eki şart çekiminin üzerine getirilir.

I. Belli gelecek Zamanın Şartı

	kir-e bol-sa-m	"gireceksem"
	kir-e bol-sa-ñ(-ñız)	"gireceksen"
cl	kir-e bol-sa	"girecekse"
	kir-e bol-sa-ķ	"gireceksek"
	kir-e bol-sa-ñdar (-ñızdar)	"girecekseniz"
clar	kir-e bol-sa	"gireceklerse"

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

II. Yakın Gelecek Zamanın Şartı

	öl-er bol-sa-m	"öleceksem"
	öl-er bol-sa-ñ(-ñız)	"öleceksen"
cl	öl-er bol-sa	"ölecekse"
	öl-er bol-sa-ķ	"öleceksek"
	öl-er bol-sa-ñdar (-ñızdar)	"ölecekseniz"
clar	öl-er bol-sa	"öleceklerse"

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

(1) E. Türk Lehçeleri Sözlüğü, I. Cilt, 1992 Ankara s. 1060.

111. Maksatlı Gelecek Zamanın Şartı

	kir-mek bol-sa-m	"gireceksem"
	kir-mek bol-sa-ñ (-ñız)	"gireceksen"
cl	kir-mek bol-sa	"girecekse"
	kir-mek bol-sa-ķ	"gireceksek"
	kir-mek bol-sa-ñdar (-ñızdar)	"girecekseniz"
clar	kir-mek bol-sa	"gireceklerse"

'Ernezardıñ segizin köreyin' - dep üyge kirmek bolsa, tabaqşılar Töstikti keyin karay süyrep, kaķpalay köredi.

(M. 3/3)

"Ernezar'ın sekiz çocuğunu göreyim diye eve girecek olsa, hizmetçiler Töstik'i çekip durdururlar."

	öl-geli jatır bol-sa-m	"öleceksem"
	öl-geli jatır bol-sa-ñ(-ñız)	"öleceksen"
cl	öl-geli jatır bol-sa	"ölecekse"
	öl-geli jatır bol-sa-ķ	"öleceksek"
	öl-geli jatır bol-sa-ñdar (-ñızdar)	"ölecekseniz"
clar	öl-geli jatır bol-sa	"öleceklerse"

Taranan metinlerde örnek cümle bulunamamıştır.

GEREKLİLİK ÇEKİMİ

Sart

Gereklilik çekimine "bol-" fiilinin şartı getirilerek yapılır.⁽¹⁾

Fiil ile çekimi şöyledir;

jaz-uv-ım kerek bolsa	"yazmalıysan"
jaz-uv-ın̄ kerek bolsa	"yazmalıysan"
jaz-uv-ın̄ız kerek bolsa	"yazmalıysan"
jaz-uv-ı kerek bolsa	"yazmalıysa"
jaz-uv-ımız kerek bolsa	"yazmalıysak"
jaz-uv-ları̄n̄ kerek bolsa	"yazmalıysanız"
jaz-uv-ları̄n̄ız kerek bolsa	"yazmalıysanız"
jaz-uv-ları kerek bolsa	"yazmalılarsa"

oқи-v-ım teyis bolsa	"okumalıysan"
oқи-v-ın̄ teyis bolsa	"okumalıysan"
oқи-v-ın̄ız teyis bolsa	"okumalıysan"
oқи-v-ı teyis bolsa	"okumalıysa"
oқи-v-ımız teyis bolsa	"okumalıysak"
oқи-v-ları̄n̄ teyis bolsa	"okumalıysanız"
oқи-v-ları̄n̄ız teyis bolsa	"okumalıysanız"
oқи-v-ları teyis bolsa	"okumalılarsa"

Taranan metinlerde örnek cümleye rastlanmamıştır.

(1). K. Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. Cilt, 1992 Ankara s. 1060.

KAYNAKÇA

- 1) Mehmet Akalın, Tarihi Türk Şiveleri, Ankara-1988
- 2) Yavuz Akpınar, Çağdaş Türk Edebiyatları, İzmir-1991
- 3) R. Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib), Cilt III., İstanbul-1979
- 4) Toktar Arınov, Bozdağım-Kazaktın Joktav Jırları, Almatı-1991
- 5) Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ankara-1990
- 6) Ahmed Baytursinov, Til Tagılımı, Almatı-1992
- 7) Fuat Cozkurt, Türklerin Dili, İstanbul-1992
- 8) Ahmet Caferoğlu, Türk Kavinleri, Ankara-1985
- 9) Saadet Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II., İst-1972
- 10) M. Rifat Çelebi, Kazak Türkleri ve Salihli Töresi Hakkında Yerleşmesi, İstanbul-1975
- 11) Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Ankara-1993
- 12) A. Bican Ercilasun (Kom. Başk.), Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, II., Ankara-1992
- _____ , Örneklerle Bugünkü Türk Alfabetleri, Ankara-1989
- 13) Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul-1985
- _____ , Orhun Abideleri, İstanbul-1991
- 14) A. von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet Akalın, Ankara-1988
- 15) Necmettin Hazlemoğlu, Türk Dilinde Yapı Bakımından Tiller, Ankara-1991
- _____ , Türk Dilinde Edatlar, İstanbul-1992
- 16) Ahmedî İskakov, Kazırgı Kazak Tili, Almatı-1991
- 17) Ali Karahanlıoğlu, Türk Dili, İstanbul-1986
- 18) Haşgarlı Mahmud, Divanı Lügati't-Türk, haz. Nesim Atalay, IV. Cilt, Ankara-1985

- 19) S. Mahmut Kaşgarlı, Modern Uygur Türkçesi, İst.-1992
- 20) İ.K. Kenesbayoğlu (Kom. Başk.), Kazak Türkçesi Sözlüğü, Çev. Hasan Oraltay, Nuri Yıce, Saadet Pınar, İstanbul-1984
- 21) C. Kirabäev (Kom. Başk.), XLX. Gasır Edebiyeti, Almatı-1992
- 22) Muhtar Magavin, Gasırlar Ederi - Edebi Zerttevler, Almatı-1991
- 23) Mirzatay Sergaliyev, Kazak Tili, Atamura-1992
- 24) Ferhat Tamir, Parköl'den Kazak Türkçesi Metinleri, Pramer-Metin-Sözlük, Ankara-1989
- 25) K.K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü, Çev. Abdullah Taymas, Ankara-1988
- 26) Ferhat Zeynalov, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, Çev. Yusuf Gedikli, İstanbul-1993
- 27) T. Alpisbaev, Ertegiler, Dörtinşi Tab, Almatı-1989

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSYON MERKEZİ

METİNLER

1 YER TÖSTİK

Yerle zamanda Yernazar degen kisi bolıptı. Yernazardıñ özi bay bolıptı. Kora tolğan koyları bolıptı. Matav tolğan tüyeleri bolıptı. Öris tolğan jılkıları bolıptı. Yernazardıñ sekiz ulı bolıptı. Bir jılı ülken jüt bolıp, yel malın alısqa, 5 otarğa aydap ketipti. Yernazardıñ segiz ulı sonıñ işinde ketipti. Bir kıstık azıgın alıp, kempiri men Yernazar üyinde qalıptı. Yernazardıñ segiz ulı sol ketkenden habarsız ketedi, aylap ötedi - kelmeydi, jıldar ötedi- kelmeydi. Yernazardıñ azıgı tavsiladı, aşıqtı, jeytin tamaq tappadı. Kempirimen yekevinıñ ornınan turuvğa èlderi èreñ-èreñ keledi.

10 Bir küni keşke jaqın kempir töseginen turıp, üyiniñ tündigin aşadı. Turuvğa murşası kelmey jatқан şal şañıraққа қараса, şañıraқtıñ küldirevişinde kerüvli turğan ker biyeniñ töstigi közine түседi. Yernazardıñ kuvanıp.yesi şıgadı:

-Kempir, süyiñşi! Kerüvli turğan ker biyeniñ töstigi maylı körinedi. bol, 15 jildam asıp jiberşi,- deydi.

Söytip, bular töstikti қазанға saladı. Töstikti asıp jep, şal men kempir èlderedi. Üzamay kempir жүkti boladı. Mezgili tolıp, bosanadı. Bir ul tuvadı, onıñ aın töstik jegen soñ bitken bala dep, Töstik koyadı.

Töstik özgeşe bala bolıp ösedi: bir ayda bir jastağı baladay, üç ayda üç 20 jastağı baladay, bir jilda on bestegi jaña öspirimdey bolıp,yeki jasında alısқан kisilerin alıp uratıñ bala boladı. Sadaқ tartıp üyrenedi, tartқан sadaқın toғız kabat ketpennen ötkizedi. Añ avlap, қus atıp, şal èkesi men kempir şeşesin asıraydı.

Töstik bir küni avıldıñ arasında otırған tarғaқtı sadaқpen tartıp қалаdı. 25 Sadaқ tarғaқtıñ kanatın üzip ketedi. Tarғaқ jügilmay, bir қанатın sabalap қаşa beredi. Töstik ustaymin dep қувıp жүгiredi. Söytip жүgende, tarғaқ bir kempirdiñ örmeginiñ üstinen қарғıp ötedi. Қувıp kele jatқан Töstik te örmekten sekiredi. Söytкенде Töstiktiñ bir бақayı örmekti ilip ketedi. Örmektiñ birsıpara jibi üzilip қалады.

30 Örmek тоқıp otırған kempir :

"Alda gana kök şeşek-ay! Örmegimdi üzip kettiñ-av! Yerteden kara keşke büytip, jar kuvalap, torğay atkaşa, tentirep jürgen segiz ağandı tavıp alsañ bolmay ma?" - dep qarğap-siledi.

Töstik kempirge javap bere almay, onıñ sözine kattı qorlanadı. Èsirese, 5 "tentirep ketken segiz ağan" degen söz oğan kattı tiyedi. Töstik burın ağaları barın yesitken joq yeken. Èke-şeşesi onı Töstikke aytpaydı yeken. Kempirge söz kayıra almay, Töstik jügirgen betimen üyine keledi. Atıp èkelgen qustarın laqtırıp tastap, otıra ketedi. Töstiktiñ aşuvlı türin körip, şeşesi:

"Sağan ne boldı? Kimmen janjaldastıñ?" - dep suraydı.

10 Töstik kempirdiñ sözün tügelimen şeşesine aytadı.

"Ağalarım kayda? Nege kelmeydi? İzdep tavıp èkelemin!" deydi.

Şeşesi:

"Kağbas kempir ötirik aytadı. Seniñ ağalarıñ bolğan joq, onıñ sözine nanba" - deydi. Söytip Töstikti nandırıp qoyadı.

15 Tağı bir küni Töstik asıq oynap jürüp, èlgi kempirdiñ jalğız balasın judırdıgımen koyıp jiberse, bala ölip qaladı. Kempir Töstikti burıngıdan da jaman qarğap-sileydi.

-Kırşınıñnan kıyılğır, Töstik! Meniñ jalğız balama èliñ jetkenşe, aydalada tentirep ölgen segiz ağañnıñ kuvrağan süyegin tavıp alsañ bolmay ma? - 20 deydi.

Kempirdiñ sözi Töstikke oy saladı. Şeşesinen ağaların suraydı. Şeşesi aytadı: "Segiz ağañnıñ barı ras yedi, jüt jılı ketip yedi, sodan kaytқан joq, kayda jürgenderin bilmeymiz" - deydi.

Töstik ağaların izdev qamına kirisedi. Kempir-şalğa añ men qustiñ yetin 25 qaqtap üyip beredi de, Töstik jolğa şıgadı. Beline sadağ baylanadı, qolına temir tayaq aladı, ayağına temir yetik kiyedi. Ay jüredi, jıl jüredi, talay jerdi aralaydı. Joldası da -sadağı, azığı da- sadağı, jolında kez kelgen añdı atıp jep otıradı. Temir yetikten teñgedey, temir tayaqtan tebendey qalğanda, alıstan sağım kötergen bel körinedi. Öldim-taldım dep kelip, belge şıksa, qaravitқан qalıñ jılkı 30 körinedi, jılqınıñ ar jağında yel körinedi. Jılqığa kelse, jılqınıñ işinde tigüvli turğan kara qos tur. Qosқа kirse, asuvlı mosı, ilüvli baqır tur. Baqırđıñ işi pisken yetpen tolı yeken. Töstik yetke toyıp aladı da, yelge qaray jüredi.

Töstiktiñ kelgen yeli as berip jatқан yel yeken. "Ağalarımıdı osı astan izdep köreyin" - dep, asқа tigilgen qalıñ üydi jağalay qıdıra bastaydı. Arıқтаған,

(3)

azgan kiyimi jirtık-jirtık Töstikti yeşkim yeskermeydi. Jayav jürgen adamdı kim bilsin ? Söytip kele jatsa, tabağşılar bir kezde: "Yernazardıñ segizine tart, Yernazardıñ segizine tart", - dep şuvıldasıp jür yeken. "Yernazardıñ segizin köreyin", - dep üyge kirmek bolsa, tabağşılar Töstikti keyin qaray süyrep, 5 kaqpalay beredi. "Qayırsı neme, eli yetke toymadıñ ba ?" dep jekirip ursadı. Töstik oğan şıdamay, tabağşınıñ birevin judırıkpen qoyıp qalıp, murttay tüsiredi. Jurt jıynalıp qaladı.

- Kim kerek ? Neğip jürgen adamsıñ ?- dep Töstikten jön suraydı.

Töstik :

10 -Mağan Yernazardıñ segizi kerek,- deydi. -Adasıp ketken segiz ağamdı izdep jürmin,- deydi.

Sol arada Yernazardıñ segizi jön surasıp, Töstikpen jılap-sıqtap tanısadı.

Yernazardıñ segizi yelden adaşkannan keyin juttan qalğan jalğız küreñ biyeni bağıp, sodan köp jılkı ösirgen yeken. Bağanağı köp jılkı solardiki yeken. 15 Töstikten yeliniñ jönin bilgen soñ, olar da qaytpaq boladı.

Toğızı toğız jağınan şıgıp, qaldıñ jılqını ayday bastaydı. Biraq jılkı uylıgıp, bir jaqtı bet alıp, jüre almaydı. Qanşa aydasa da serpilip, alğaşkı aydağan jerine qayıtıp keledi de otıradı. Toğızı jılqını neşe kün aydaydı, ayasında jürgize almay, jalıgadı.

20 Bir küni Töstik mınaday ayla tabadı : barlıq jılqınıñ bası küreñ biyeni ustap alıp, jılqınıñ ortasındağı bir döñge şıgadı, biyeni şıgıp, tört buvadı da, qıl burav salıp taqımın buraydı. Taqımı buralğan soñ, biye qattı şıñgıradı. Biyeniñ şıñgırğan davısına şurqırasıp qalın jılkı jıynaladı. Jılkı ebden jıynalıp boldı degen kezde, Töstik biyeni turgızıp aladı da, jetektey jöneledi. Sonda qalıñ jılkı 25 öz betterimen bulardıñ soñınan şubay beredi. Yendi yeşkaysısı da jılkı aydap ëlek bolmaydı, küreñ biyeni jetekpen jüredi de otıradı. Qalıñ jılkı şubırıp yeredi de otıradı. Suvdıñ tunıgın işe-işe, şöptiñ sonısın jey-jey, talay aşqardan asıp, talay şöldi basıp, Töstigi bastap, Yernazardıñ segizi aman-esen yelderine keledi.

Balaları aman-yesen kelgen soñ, Yernazar yel jıyıp, toy qıladı. Tüyeden 30 buvra. jılkıdan aygır, tüv biye, qoydan qoşkar. qunan koy soyıp, qımızın köldey yetin tavday qılıp qoyadı. Aqsakal, qarasaqalın tügel razı qıladı.

Toy tarqağannan keyin Yernazar toğız ulın ayaktandıruv qamına kirisedi. Toğızına toğız kelinşek izdeydi. Kelininiñ toğızın bir üyden tappaq bolıp, yel qıdıradı. Köp yeldi aralaydı. Biraq, Yernazar oylağanday toğız qız bir 35 üyden tabılmaydı.

(4)

Söytip, Yernazar küder üzip kele jatsa. aldınan bir avıl körinedi. Avıldıñ ortasındağı ülken bir koñır üydiñ tusına kelip. meyman bolatındığın bildiredi. Üyge kirse, keregesiniñ basında segiz sırğa ilüvli tur yeken, sonı körgen soñ, Yernazar yeñkildep jılay bastaydı.

5 Üydiñ bøybişesi Yernazardan :

- Nege jıladıñ ? - dep suraydı.

- Jılağan seabim: toğız ulım bar, soğan toğız kelinşek izdep jürgen adamın; toğız ulımniñ bir èke-şeşeden tuvğanı sıyaqtı, toğız kelinimniñ de bir èke-şeşeden tuvğan boluvın izdep jürgen adamın, keregeniñ basındağı köp
10 sırğanı körgende, tilegime jettim goy dep kuvanıp qalıp yedim, sanasam birevi kem yeken, soğan jılap otırmin,- deydi Yernazar.

- Yendeşe, jılama, tağı birevi bar, ène tur. - dep bøybişe tusbaqannan tağı bir sırğanı alıp keledi. "Kenjekeyimniñ sırğası yedi, munı segiz kızımniñ sırğasına aralastırmaymın, ana kızdarım bir töbe, Kenjekeyim bir töbe.
15 Sondıktan Kenjekeyimniñ sırğası olardikinen bir bölek turadı" - dep sırğanı qaytadan omına ilip koyadı.

Yernazar oğan :

- Seniñ segiz kızınıñ bir töbe, Kenjekeyiñ bir töbe bolsa, meniñ segiz ulım bir töbe. Töstigim bir töbe yedi, Kenjekeyiñ Tösdigimdiki bolsın, - deydi.

20 Söytip, Yernazar toğız kızğa quda tüsip qaytadı.

Yernazar kelinderin alıp qaytuvğa toğız ulımen saparğa şıgadı. Jolda bularğa periniñ kızı Bektorı kezdesedi. Ol Töstikti körıp ğaşıq boladı. Töstikti Kenjekeyden ayırıp aluv niyetine kirisedi.

Yernazar toğız ulımen Kenjekeydiñ avılına barıp, köp vaqıt jatadı. Otız
25 kün oyn, kırık kün toyn istetip, kelinderin alıp yeline qaytpaqşı boladı.

Kenjekeydiñ, èkesi kızdarına tügel yeñşi berip, köp jasavmen uzatadı. Sonda Kenjekey èkesiniñ bergen yeñşisine - mingizgen at, arttırğan tüye, tarttırğan jasavına razı bolmaydı. "Èkem mağan jılkıdan Şalkuyırık attı bersin, jasavdan Aqsırmaldı savıttı bersin, tüyeden Kuba ingendi bersin" - deydi.

30 Kenjekeydiñ èkesi kızına aşuvlanıp, kisisin qayta jiberedi:

- Kızıma ayta bar, Yernazardıñ baylığı oğan ketedi. Şalkuyırık attı surağanı nesi ? Şalkuyırık jılkımnıñ qutı, qutқа kız iye bolğan jer bar ma yeken ? Kuba ingen tüyemniñ bası, tüyemniñ basın surağanı nesi, kızda oñday tüye artar

bar ma yeken ? Aqsırmaldı savıt atadan ulğa kanatın mura, meni kızım kuv bas degeni me ? Kızım öytip javlıgın bildirmesin, - deydi.

Kenjekey èkesine kayta kisi salıptı : " Şalkuyrıktı surağanım, yerge layık at yedi, yer minsin dep yedim; Kuba ingendi surağanım, yer kosın artsın dep yedim ; Aqsırmaldı savıttı surağanım, Yer Töstik yer yedi, sol yer kiysin dep yedim". - depti.

Èkesi Kenjekeydiñ sözinen jeñilip, surağandarın beripti. "Kızıma sèlem ayt, Sorqudıkıtıñ basına köşin qondırmasın, qondırsa kesip boladı", - depti.

Sonımen Yernazar kelinderin alıp kayta beredi. Bir küni köşi jar basında otıgüvli turğan jartı laşıkqa kezdesedi. Bul periniñ kıızı Bektorınıñ laşığı yeken. Köş tusınan ötip bara jatқан kezde laşığınan şığıp, şayqaqtap, periniñ kıızı Bektorınan söyleydi:

15 Süygen jarıp Yer Töstik,
Kutı bolsın, Kenjekey!
Mingen de atıñ Şalkuyrıq,
Kutı bolsın, Kenjekey!
Artқан da tüyeñ Kuba ingen,
Kutı bolsın, Kenjekey!
20 Kiygen de savıtıñ Aqsırmal,
Kutı bolsın, Kenjekey!
Jar basında demeseñ,
Jartı laşık demeseñ,
Bizdiñ üyge tüse ket,
Köbikti savmal işe ket, - deydi.

25 Periniñ kıızı Bektorınıñ tiyise söylegenin jaktırmay, Kenjekey mınaday javap beredi.

30 Reriniñ kıızı Bektorı,
Şaypav söziñ koy, Torı.
Süygen de jarım Yer Töstik,
Öz jarımdı süyemin.
Mingen de atım Şalkuyrıq,
Öz atımdı minemin.
Artқан da tüyem Kuba ingen,
Öz tüyeme artamın.
35 Kiygen de savıtım Aqsırmal,
Öz savıtım kiyemin.
Jar basında demeyin,
Jartı laşık demeymin,
Kaytseñ de üyine túspeymin,
40 Bal berseñ de işpeymin.

Periniñ kızı Bektorı,
Şaypav söziñ koy, Torı!

Osılay dep Bektorınıñ betin kaytarıp tastaydı. "Kıp, bèlem, Kenjekey, sağan kılarımın !" - dep Bektorı tisin kayrap qala berdi.

5 Köş betimen tarta berdi. Bir küni Sorqudıkdıñ basına kelip jetedi.

Kenjekey atasına kisi jiberip : "Atam bul kudıқта qonbasın, ırımı jaman jer." - dep aytkızadı. "Kelinim kelmey jatıp, meniñ qonısımdı biyleyin degen yeken." - dep Yernazar bolmastañ èlgi jerge konadı.

10 Köş konısımın, Kenjekey başqa kelinderinen üydi burın digip jiberedi de, atasın qonaq kıladı. Kenjekeydiñ ayavlı yekeniñ Yernazar sol arada biledi. "Kelinin aqıldı yeken, tilin beker almağan yekem", - dep ökinedi.

Sol küni tuman boladı. Kenjekey öz èkesiniñ aytkanı oyına tüsip, kirpigin ilmey jatadı. Yerte turup qarasa, Kuba ingeni joq. "Kuba ingeni joq!" dep atasına habar beredi.

15 Yernazar at yerttep minip, Kuba ingeni aynala qarap jürse, anaday jerde turgan Kuba ingeni körinedi. Qasına kelse buydası bir kökpekke oralıp qalğan yeken. Janında bir tal bar yeken. taldıñ tüpinde bir jarbıyğan jaman kempir otır.

- Şeşe, şeşe ! Ana tüyeniñ buydasına qol jalğan jiberşi, - deydi Yernazar.

20 Kempir sonda :

-Tursam otıra almaymın, otırsam tura almaymın, şırağım ! Èperüvge elim joq, naşar adamın, - dep mülèyimsiydi.

25 Kempirdiñ sözine nanıp, buydanı ilip alayın dep yeñkeye bergende, Yernazardı kempirekeñ şal berip jağadan ala ketedi. Yernazarda tapjıluvğa şama joq. Olay-bulay julqınıp bay-qip yedi. bolatın körinbeydi, kempir qısıp èketip baradı, Yernazardıñ moynı üzilip, buvınıp baradı. şıbın jani şıgıp baradı.

Yernazardıñ "qoya ber" degenine kempir qoya berüvşi bolmadı, öletin bolğan soñ Yernazar jalına bastadı :

30 - Ağarğan saqal, şaşım bar! Qartayıp kelgen jasım bar! Toğız kelinimdi jaña gana tüsirip, jana gana qızığın köreyin dep otırmın. Qoya ber meni, şeşjan, - deydi.

- Joq, - dep kempir qısıp qoyadı, Yernazardıñ jani şıgıp baradı.

Toğız kelin tüşirip,
Yeldey köşip kelemin.
Tolıp jatқан jasavdan
Toyğaniñşa beremin.
5 Bosat meni, şeşetay! - deydi.

-Joқ, - dep kempir қысıp қояды, Yernazardıñ janı şıғıp барadı.

Oğan razı bolmasañ,
Toğay tolған қойым бар,
10 Қанша alatın ойыñ бар?
Bosat meni, şeşetay! - deydi.

- Joқ, - dep kempir onan sayın қысады, Yernazardıñ janı şıғıp барadı.

Oğan razı bolasañ,
Savıskanday saқtıғı,
15 Jumırtқaday aқtıғı,
Jelbiregen jelegi
Jaña tüşip keledi.
Segizinen bir dana,
Aқılı asқан ol dana,
20 Kişi kelinim Kenjekey,
O da bolsın seniki,
Bir èdil jan meniki,
Jiberşi meni, şeşeke! - deydi.

- Joқ, - dep kempir onan sayın қысады, Yernazardıñ janı şıғıp барadı.

Oğan razı bolmasañ,
25 Soyılday segiz ulım бар,
Mende қандай қунıñ бар,
O da bolsın seniki,
Bir èdil jan meniki.
Jibere kör, şeşeke! - deydi.

30 - Joқ, - dep kempir қысıñқырап jibergende, Yernazardıñ janı murnınıñ
ушына keledi. ölüvge az-aқ қалады.

Oğan razı bolmasañ,
Atamasım atayın,
Segizinen bir bölek
35 Jalғızымда қуват bop,
Jayavымда қанат bop,
Pana bolған bir kezde
Yer Töstigin -yeñ kenjem,

O da bolsın seniki,
 Bir  dil jan meniki,
 Jiber si meni,  seke ! -
 degende, kempirdi n  olı bosanıp sala beredi.

5 - T stikti maġan  alay beresi n ? - dep suraydı kempir. Oġan Yernazar aytadı :

- Meni n  altamda T stikti n sadaġımı n u ın  ıġaratın yegevi bar. T stik onsız j re almaydı. Men sonı osı araġa-tastap keteyin. T stik izdep keledi, sonda  zini n ustap al, - deydi.

10 Kenjekey munı n b rin k rip turadı.

Yernazar  uba ingendi alıp  aytıp keledi, k   j neledi, bir ne e k n k  edi. T stik t nde otavına kireyin dese, otavı ilġy berik boladı. Bir k ni T stik je ngelerin alıp, otavına kiredi. T segine jatıp yedi, Kenjekey bolat kezdikti n sabın T stikti n j regine tirep, u  jaġın  z j regine  oyadı :

15 -  ozġalmay jat,  ozġalsa n, yekevmiz de jarılamız, - deydi. T stik munı n sebebin suraydı. Kenjekey :

-  ke n seni Bektorını n jal mavızına berip ketken, sen meniki yemessi n, jal mavızdan bir jola  utılıp kel, - deydi.

-  kem meni jal mavızġa nege beredi ? - deydi ol.

20 Kenjekey :

- Nanbasa n,  ke nen yegevi ndi surap k r si. - deydi.

Yerte n yertemen turıp T stik :

- Yegevimdi ber si,  ke ! Mına ja ta kiyik j r yeken, sadaġımını n u ın  ıġarayın dep yedim, - deydi.

25 Yernazar sasi n ırıp  alıp, korba ndap kisesin  araġan boladı da :

-  ap,  ttegen-ay,  alıp  oyġan yeken. T nevgi Sor udıktı n basında,  uba ingendi izdep barganda , bir taldı n t bine t sıp, at  aldırıp yedim, yegevi n sonda t sıp  alġan yeken goy, - deydi. Sonımen T stik yegevin izdemek boladı, yegevini n  alġan jeri - ne e k ndik alıs jol. Yernazardı n aytuvımen T stik
 30 yegevin izdevge altı ayaktı ala attı, jeti ayaktı jiyren attı minbek boladı.

T stik jil ıdan altı ayaktı ala attı minip, jeti ayaktı jiyren attı jetegine alıp kele jat anda, aldınan Kenjekey  ıġıp mınanı aytadı :

Sorqudıktıñ basına
 Sorğa bola qondı atam.
 Jalmavızğa jalğızın
 Janınan qorqıp berdi atam.
 5 Jüretuğım jolında
 Qulan ötpes şöli bar,
 Onı da basıp ötesin,
 Qıran ötpes kıya bar,
 10 Onı da basıp ötesin
 Altı ayıqtı ala atın
 Quvlıq biye qulını,
 Tabanına tas batsa,
 Mañdayınan kün ötse,
 Altı küñge jaramas.
 15 Jeti ayıqtı jiyrenin
 Tabanına tas batsa,
 Mañdayınan küt ötse,
 Jeti küñge jaramas.
 San jorğanı almadım,
 20 Yer atı deptañdadım.
 Ayıl-turman èbzelin
 Yerteden bastap sayladım.
 Töstik, sağan arnadım,
 Jabı yemes kızınat,
 25 Yer serigi qolğanat
 Şalkuyırıqtı min, Töstik !
 San jasavın almadım,
 Sağan bola tandadım,
 Aqsırmalday savıttı
 30 Osi jolğa küy, Töstik ! dep zarlaydı.

Töstik Kenjekeydin tilin alıp, Şalkuyırıq attı minetin boladı. Jılqıdan Şalkuyırıqtı ustap èkelüvge kisi jiberse, bargan kisige Şalkuyırıq at ustatpaydı. Aldına kelgenin tistep, artına kelgenin tevip, mañayına jan jivıtpaydı.

Şalkuyırıqtı ustavğa Töstiktiñ özi keledi. Şalkuyırıq Töstikke özi keledi.
 35 Şalkuyırıq Töstikten qaşpaydı. Qolın sozsa, tırp yetpey turıp, jüenge basın özi usınadı.

Töstik jürerde Kenjekey Quba ingendi buvrağa şögeredi. "Ne Töstik öldi degen küni botala, ne Töstik keldi degen küni botala" dep, sert qıladı. Özi belin on yeki qulaş torğın oramalmen tartadı. "Ne Töstik öldi degen küni, ne
 40 Töstik keldi degen küni şeşil" dep, sert qıladı.

Töstik jolğa şıgadı.

Töstik avlınan uzap şikkan soñ, Şalkuyırık atқа til bitedi.

-Töstik batır, yendi yekevmizdiñ janımız bir, қандай pèle bolsa da birdey köremiz. Meniñ mına aytқан sözderim yesinde bolsun. Yegeviñniñ қasında jalnavız kempir seni күtip otır, sen yegeviñdi ala bergende ustap almak.
5 Yegevege jaқındaған kezde kempirdi aldaytın bir aқıp tavıl al. Kempir aldana bergende, men betegeden biyik, juvsannan alasa bola bereyin sol kezde sen yegevdı ilip al da jönel, artıña қарavşı bolma. - deydi.

Köp vaқıt jol жүrgennen keyin, Töstik yegev jatқан jerge keledi. Kelse, yegevdıñ қasında kempir otır. Yer Töstik jaқında түsip : " Şeşe, şeşe, artıндаğı
10 қızdardıñ бери öziñdiki me ? " deydi. Sonda kempir artına jalt қарaydı. Sol mezigilde Şalkuyırık betegeden biyik, juvsannan alasa bola beredi. Töstik yegevdı ilip alıp jöneledi.

Sonda kempir : "Sen be yediñ, Töstik aldaған ? Seni me, Töstik, қап, белем!" деп tamağı kırıldap, ökpesi sırıldap, шаşı jalpıldap, közi jarқıldap,
15 tisrepi sartıldap, қattı sasıp, yetegin basıp Töstikti қуva jöneledi.

Töstik қаşıp keledi Kempir қуvıp keledi. Bir mezigilde tav kañbaқtay uşadı, tas burşaқtay javadı. Şalkuyırıktıñ қуyırığına қазандай қара tas orala ketedi. Şalkuyırıktıñ шапқан salmağına şıdamay, қара jer қақ ayrıladı. Şalkuyırık pen Yer Töstik jer astına түsip ketedi.

20 Sol kezde Şalkuyırıkқа til bitedi :

- Biz yendi jer astına түstik, bizge budan bılay jer astınıñ yeli jolıғadı. Biraz жүrgen soñ, jılan Bapı һanniñ ordasına kelemiz. Jılan Bapı һanniñ ordasına kelgenimizde, meni alısқа қойıp, öziñ orдаға kiresiñ. Orдаға kirgeniñde yesiñde bolsın : үйge kirgeniñde yeki bosағадan yeki қара şurab jılan ısıldap tura
25 keledi, olardan seskenüvşi bolma, jılan Bapı һanniñ yesigin күzetken қuldarı. Tör aldına bara bergeniñde, yeki sur jılan ısıldap keledi de, yekevi de yeki jeñiñnen kiredi, қoynıñnan şıғadı, қoynıña kiredi, қoñıñnan şıғadı. Bular jılan Bapı һanniñ ulı men қızı boladı. Törge otıra bergeniñde, дөv yeki sarı jılan ısıldap tura keledi, odan da seskenbe. Bular - jılan Bapı һanniñ özi men èyeli.
30 Yegerde bulardan seskenseñ, seni Yer Töstik demeydi, jer astı yeline қadirimiz bolmaydı, jer üstine jol tavıp şıға alмай қаламыз. - deydi.

Biraz jer жүrgen soñ, Şalkuyırık aytқандай, jılan Bapı һanniñ ordası körinedi. Töstik Şalkuyırıkты anaday jerge қойıp, сөлем берip, үйge kiredi. Yeki bosadağı yeki қара şubar jılan ısıldap tura keledi. Töstik odan seskenbeydi. Tör
35 aldına bara bergende yeki sur jılan ısıldap kelip, Töstiktiñ jeñinen kirip, қoynınan şıғadı, қoynınan kirip, қoñıñnan şıғadı. Töstik olardan da seskenbeydi, Törge barıp otıra bergende, төсекten yeki дөv jılan ısıldap көтеріledi. Töstik olardan da seskenbeydi, төрге şıғıp otıra beredi.

Bir mezigilde tösektegi yeki sarı jılanıñ biri ülken kisi boladı da, biri sonıñ bəybişesi boladı.

-Jaqsı keldiñ, Yer Töstik ! Jer astındağı yel de seni renjitpeydi, - deydi.

Yeki sur jılanıñ biri èdemi jigit, biri èdemi kız bolıp ketedi. Olar da :

5 Yeki sur jılanıñ biri èdemi kız bolıp ketedi. Olar da :

- Jer üstiniñ Yer Töstigi, jer astına jaqsı keldiñiz. Jer astınıñ alıptarı, önerpazdarı seniñ şılavıñda boladı, - deydi.

Bosağadağı yeki qara jılan yeki qara kul bolıp ketedi. Töstiktiñ aldına kelip. kol kuvsırıp turadı.

10 Töstik jılan Bapı hanniñ yelinde uzaq vaqıt turadı. Jılan Bapı hanniñ Temir han degen araz hani bar yeken. Temir hanniñ kızın jılan Bapı han surap, neşe ret jiberse de, Temir han kızın bermey koyğay yeken. Jılan Bapı han Töstikti soğan jumsaydı. Temir hanniñ kızın èkep berse, Töstikke öz kızın beretin bolıp vède kıladı.

15 Töstik jılan Bapı hanga Temir hanniñ kızın èkep bermek bolıp, jolğa şığadı. Temir hanniñ yeli jeti aylıq jol yeken. Töstik yelsizben kele jatsa, aldında bir adam körinedi. "Bul ne kılgan adam", - dep abaylasa, èlgi adam ağaştıñ basında otırğan yeki savıskanniñ kıyırığın bildirmey julıp aladı da, bildirmegen boyimen biriniñ kıyırığın birine kondıra koyadı. Savıskandar munı tük sezer
20 yemes.

"O, neğıp jürgen hansiñ ? " - dep Töstik kasına jetip keledi.

"Jerdiñ üstindegi Töstik jerdiñ astına tüsti degenge, soğan joldas bolayın dep jolin tosıp jürgen adam yedim" - deydi èlgi kisi.

"Töstikke joldas bolarlıqtay qanday öneriñ bar yedi ?" - deydi Töstik.

25 "Alğandı adamğa sezdirmeytin aşkan yepti yedim. Jan-januvardiñ sağı savıskan bolsa, kıyırıqtarın urlap alıp, biriniñ kıyırığın birine kıygzigenimdi jañağıday sezbey qaladı" - deydi kisi.

"Jaraydı. Yendeşe sol izdegen Töstigiñ, men bolamın", - deydi Töstik.

Yekevi jürüp keledi. Tağı yelsizben kele jatsa, joldarında bir adam
30 körinedi. "Neğıp jürgen adam ?", - dep baykasa. kıyikterdi matap jürgen adam yeken. Yeki ayacağına baylap alğan kazanday yeki qara tası bar. "Sol tastarimen

jürip, kaşkan kiyiklerden ağıp ötip ketpey, dël jetip ustaymın. Jelayağ degen jüyrikpin", - deydi kisi.

"Jaraydı, yendeşe osı izdegen Töstigiñ men bolamın", - deydi Töstik.

5 Söytip, üşev bolıp jürip ketedi. Bular kele jatsa, birtalay küñnen keyin yelsizde tağı bir adam körinedi. Ne kılğan adam yeken?" - dep baykasa, èlgi kisi jerge birese oñ kulağın töseydi, birese sol kulağın töseydi, jer astınan bir nërse tıñdağan sıyaqtı boladı.

"O, neğıp jürgen adamsıñ?" dep üşevi ıasına jetip keledi.

10 "Jerdiñ üstindegi Yer Töstik jerdiñ astına tüsti degende, sonıñ joldası bolayın tep, jolin tosıp jürgen adamın", - deydi kisi.

"Töstikke joldas bolarlıqtay ıanday öneriñ bar yedi?" - deydi Töstik.

"Jer astınıñ ataqtı tıñşısımın, ıanday jasırın èñgime bolsa da tıñdap bilip alamın; menen jasırın sır bolmaydı. Alıstağını, jağındağını tügel yesitetin Saqqulağ degen yer men bolamın", - deydi.

15 "Jaraydı. Yendeşe, izdegen Töstigiñ men bolamın", - deydi Yer Töstik.

Söytip törtev bolıp jürip ketedi. Bular yelsiz tüzde kele jatsa, alısta bir tav körinedi, ol tavdiñ üstine tağı bir tav şıkkanday boladı. Jağındap kelip ıarasa, bir adam tavdı olay da köterip ıoyadı, bulay da köterip ıoyadı. Bir tavdı köterip bir tavdiñ üstine ıoyadı.

20 "O, neğıp jürgen adamsıñ?" - dep. Töstik ıasına jetip keledi.

"Jer üstindegi Töstik jer astına tüsti tegenge, soğan joldas bolayın dep. jolin tosıp jürgen adamın", - deydi kisi.

"Töstikke joldas bolarlıqtay ıanday öneriñ bar yedi?" - deydi Töstik.

25 "Jurttan aşkan alıppın, jerdiñ üstinde de, astıñda da mağan şağ keletin adam joğ, ıayratım işime sıymağan soñ, tavlardı köterip yermek ıılamın. Tavsagar degen yermin", - deydi kisi.

"Jaraydı. İzdegen Töstigiñ men bolamın", - deydi Töstik.

30 Besev bolıp jürip keledi. Bular japan dalada jürip kele jatsa, bir ülken köl körinedi. Köldiñ suvı aytkanşa suvalıp, joğ bolıp ketedi de, aytkanşa şarasınan asıp, yernevi tolıp ketedi. Töstik joldastarımen munıñ mennisine tüsine almaydı. "Bul suv ıaydan kelip, ıayda ketip jatır", - dep aynala izdeydi. Söytse, ıamıstıñ

arasında birev otır, köldiñ suvın urttap qalsa, joq boladı, avazınan tögip, jiberse, şarasınan asıp suv qayta tolıp ketedi.

"O, neğıp otırğan adamsıñ ?" - dep, Töstik janına jetip ketedi.

5 "Jerdiñ üstindegi Yer Töstik jer astına tüsti degen soñ, joldas bolıp yereyin dep, jolın tosıp jürgen adamın", - deydi èlgi kisi.

"Töstikke joldas bolarlıqtay qanday öneriñ bar ?" - deydi Yer Töstik.

"Jer-jahanda bar nèrseniñ meşkeyimin. Mağan bul jalğanda toyım joq. Bir köldiñ suvı qarnıma tuq bolmaydı, qanşa ülken deriya bolsa da, bir-aq urttaymın. Költavısar degen yer bolamın", - deydi kisi.

10 "Jaraydı. Yendeşe, sol izdegen Töstigiñ men bolamın", - deydi Töstik.

Altav bolıp jürip ketedi. Köp vaqıt jol jürgennen keyin bularğa bir oba körinedi. Jaqında, obanıñ basında jalpyğan bir adam otır.

"O, neğıp jürgen adamsıñ ?" - deydi oğan Töstik.

15 "Jerdiñ üstindegi Töstik jerdiñ astına tüskenin, jılan Bapı hañğa kelip, onıñ qorqıtqanından qorıqpastan törine şıqqanın, odan Temir hañnıñ yelin izdep şıqqanın, jolında jer astınıñ önerpazdarın jıynap kele jatqanın körgen soñ, soğan joldas bolayın dep, jolın tosıp otırmın, - deydi.

"Töstikke joldas bolarlıqtay qanday öneriñ bar yedi ?" - deydi Töstik.

20 "Jer astınıñ qırağısımın. Töstik, seniñ ne küyge uşırağanıñnıñ bèrin körüp otırmın. Bar önerim qırağılıq, jerdiñ astı-üstinde meniñ közime qağıs jer joq, qanday nèrse bolsa da, anıqtap karasam, bèrin de köremın", - deydi kisi.

Jaraydı, yendeşe meniñ joldasım bol", - deydi Töstik.

25 Jetev bolıp jürip ketedi, bular jetti jol jürip, Temir han yeliniñ otırğan jerine kelse, Temir han yeliniñ jurtı jatıp. Töstiktiñ kele jatqanın yestip, köşip ketip qalğan yeken. Saqqulaq tındap körse, adam baspas degen jerge qonıp jatqan habarı yestiledi. Qırağı köz jiberip yedi, altı tavdıñ ar jağında, jetti köldiñ jelkesindegi jalpaq jartastıñ astına barıp tıılğan yeken.

30 Tavsoğar joldağı tavlardı ornınan alıp, köşirip qoya saladı. Köljurtkış kölderdi urttap suvalta saladı. Yer Töstik joldastarımen közdi aşıp-jumğanşa Temir hañnıñ avlına jetip keledi.

Bular kelse, Temir hañnıñ kızın Keşe han almak bolıp jatır yeken. Yer Töstik kelgen soñ, Temir han èki jağına da kisi salıp : "Kızımdı, qaysısınıñ öneri assa, soğan beremin", - dep aytkızadı. Toy qılıp, yel jıynaldı, yeki jaqtıñ önerin

körüvge jer astınıñ qarayğan halkınıñ bəri jıynaladı. Keşe hannıñ qalıñ malğa ekelgen qora-qora koyınıñ, qatarlı tüyesiniñ, üyir-üyir jılqısınıñ bəri de toyğa soyıladı.

Yer Töstik joldastarimen bir üyde otıradı. Bulardı toyğızamın dep, qaşa
5 yet ekelse de jetpeydi. Toyğa arnalğan tamaqtıñ bərin de Költavısar jep qoyadı. Tipti toyğıza almaytın bolğan soñ, Temir han men Keşe han birigip, bir amal tabadı. Töstikterdiñ tamağına uv salıp bermek boladı. Saqqulaq munı yestip otıradı da, Töstikke aytadı. Töstik urısıp, tamaqtı qaytarıp jiberedi. Töstikterdiñ tabağına salınğan uvdı bildirmesten Keşe hannıñ nökerleriniñ tabağına salıp
10 jiberedi. Keşe hannıñ nökerleri qırılıp qaladı. Budan jenilgen soñ Temir han at şabısına tüsedı. Öziniñ bar jüyirigin bəygege qosadı. Yer Töstik Şalkuyırıqtı dayarlaydı.

Qaraqşınıñ tübine kelgen soñ, Şalkuyırıqqa til bitedi:

"Yeger attı öte alıska aydasa, meniñ şabısım da öte jıldam boladı. Üş kün
15 şapsam büyirim qızıp, özimdi toqtatuvğa şamam kelmey, ketip qaluvım mümkün. Men kele jatқан aldımnan arқан kerip qoy. Arқан üş qabat bolsın, bir qabatı kendirden bolsın! Üş qabat arqanıñ üşevi de üzilse, men sağan joqpin, ağınimdı toqtata almay ketkenim, üşevi de üzilmese, men jıgılıp ölemin, onda da sağan joqpin. Yeger arқан jartılay üzilse, men toqtaymın jıgılıp qalsam da janım
20 qaytadan kiredi, küder üzbe", - deydi.

"Yer Töstikiñ jalğız şolağı bir jerde zorıgıp qalsıñ!" - dep Temir han attı bir jumalıq jerge aydatadı.

Baluvan küresi bastaladı. Tavsoğarğa baluvan şaq kelmeydi. Jer astınıñ alıptarınıñ bəri jıgılıp bitedi. Küresüvge kisi şıqpağan soñ, Tavsoğar bir tavdı
25 köterip alıp, jurtқа küşin körsetedi. Temir han men Keşe han qattı sasıp:

"Tavdı biz jaqқа qoya körmesin!" - dep Töstikke jalınadı.

Töstik tavdı ornına koyğızadı.

Bir jeti ötken soñ, bəyge attarı qaytıp oraladı. Jurt qaraxşınıñ tübinen attarın kütedi. Bir mezigilde alıstan bir şañ körinedi, şañnıñ işinen jaqınday kele,
30 bir qara körinedi, Şalkuyırıq yekenin tanıp, Yer Töstik üş qabat arқан keredi. Şalkuyırıq quyınşa zavlağan betimen arqanğa kelip joq boladı. Qarasa, Şalkuyırıq jıgilğan yeken, arqanıñ yeki qabatı üzilip, bir qabatı qalğan yeken, Şalkuyırıq talıp tüsedı. Sonda Töstik :

35 Sorkudıqtıñ basına
Sorga bola kondı ekem.
Janınan qorqip kempirge,
Yegevimdi berdi ekem.

Jüretuğın jolımda
 Kulan ötpes jol boldı.
 Aşkar-aşkar tavmenen
 Şeksiz darıya köl boldı.
 5 Kuvlık biye kulinı-
 Altı ayaktı alanı
 "Jaramaydı, jabı" dep,
 Mindirmegen Kenjekey.
 Keri biye kulinı -
 10 Jeti ayaktı jiyrendi,
 "Karamaytın jabı" dep,
 Mindirmegen Kenjekey.
 San jorganı almağan,
 Yer atı dep tañdağan,
 15 Ayıl-turman èbzelin
 Yerteden kamdap saylağan,
 Kenjekey sındı aruvdiñ
 Kalmasın dep köñili,
 Mindim seni, Şalkuyırık!
 20 Jalgız özim kos artıp,
 Japan tüzge jol artıp,
 Jalmavızğa şıqqanda,
 Til bitti sağan, Şalkuyırık!
 Jalmavızğa kelgende,
 25 Yegevdi ala bergende,
 Betegeden biyiktep,
 Alasarıp juvsannan,
 Yepteylendiñ, Şalkuyırık!
 Yegevdi ala kaşqanda,
 30 Jalmavızdan saskanda,
 Tavlar uşıp kañbaqtay,
 Tası borap burşaqtay,
 Kazanday dèv kara tas,
 Kuyırığına oralıp,
 35 Jerge de kirdiñ, Şalkuyırık!
 Jılan Bapı jerine,
 Jer astınıñ yeline
 Şığa kelgen mezgilde
 Til bitip sağan, Şalkuyırık,
 40 Jön bildirdiñ yeriñe.
 Jayavımda kanat bolğan Şalkuyırık!
 Jalgızımda joldas bolğan Şalkuyırık!
 Saskanımda aqılım bolğan Şalkuyırık!

Üş janıñ bar yedi, yekevi şıksa da biri qalğan şıgar, tur Şalkuyırık. Tiril,
 45 Şalkuyırık!" - depti.

Sol vaxıtta Şalkuyrıqqa jan bitip, oqıranıp türegeledi. Baska attar birneşe künnen keyin keledi.

Temir han men Keşşe han baluvan jene at beýgesinen jeñilip, ne qıların bilmey sasadı. "Yendi jayav jaris salıp köreyik", - deydi.

5 Jayav jarıstı bir kündik jerden jibermek boladı. Yer Töstik Jelayaqtı qosadı. Jüyrikter bir kün jürüp barıp, barğan jerine qonıp, yerteñine yertemen jarısıp qayıpaq boladı. Temir han jügirgişterdiñ işine bir mıstan kempirdi qosa jibergen yeken. Barıp qonğan jerinde sol mıstan Jelayaqtı :

10 "Şırağım, şarşadıñ goy. Basıñnıñ biytin qarap bereyin, demiñdi alıp uyıqta. jarısarda özim oyatamın", - dep onı aldap uyıqtatıp tastaydı.

Jelayaqtı mıstan kempirdiñ sözine nanıp, qannen-qapersiz uyıqtap jata beredi.

Bir mezgilde oyansa, şekesinen kün ötip baradı. Tüs bolıp qalğan yeken, jügirgişter eldeqaşan ketip qalıptı. Kempirdiñ aldağanın bilip, Jelayaqtı sanın bir-
15 aq soğıp, tura jöneledi. Jerden bir uvis topıraqtı ala jöneledi. Qustay uşıp, quyınday uyıqtıp kele jatsa, jayavlar da qazıqşığa jaqındap qalğan yeken, yeñ aldında mıstan kempir bara jatır yeken. Jelayaqtı öte berip uvisındağı topıraqtı kempirdiñ közine şasıp ketedi. "Alda gana kök şeşek-ay, mıqtadıñ-ay!", - dep, kempir közin uvqalap qala beredi. Süytip, jayav beýgesinde de Yer Töstik
20 jeñeledi.

Temir han yendi qaytadan toy jasap, qızın Jılan Bapı haña uzatpaq boladı. Temir hannıñ yernevi kırık qulaş ülken qazanı tereñ kölge tüsip ketken yeken. "Nağız yer bolsa, sonı alıp bersin". - dep, ol Yer Töstikke kisi saladı.

25 "Köldiñ sucın qurt!" - dep, Töstik Költavisardı jumsap yedi, qanşa urttasa da köldiñ suvı Költavisardıñ urtına sıymaydı. Suvdıñ üstten biri qalğanda Köljutardıñ urtı suvğa tolıp bitedi.

Sonda Şalkuyrıqqa til bitip: "Qazandı men süñgip alıp şıgamın", - dep ruqsat suraydı. Yer Töstik ruqsat yetedi. Şalkuyrıq:

30 "Men suvğa süñgigende, aq köbik şıqsa jaksı bolğanı, quvana ber, aman- yesen qazandı alıp şıqqanım. Qızıl köbik körinse jaman bolğanı, alıp şığa almay, suv astında qalıp qoyğanım", - deydi.

Şalkuyrıq suvğa süñgin ketedi. Köpme deyin yeş nerse bilinbeydi. Bir mezgilde aq köpik körinedi. Yer Töstik quvanadı. Onıñ artınan uzamay, qızıl köbik körinedi. Yer Töstik şoşınıp, zarlana bastaydı:

- Sorkudıktıñ basına
 Sorğa bola kondı ekem.
 Janınan qorqıp jalnavızğa
 Yegevikmdi berdi ekem.
- 5 Jüretuğın jolımda
 Kulan ötpes jol boldı.
 Aşkar-aşkar tav menen
 Şeksiz darıya, köl boldı.
 Kuvlıq biye kulını-
- 10 Altı ayıqtı alanı
 "Jaramaydı, jabı" dep,
 Mindirmegen Kenjekey
 Keri biye kulını-
 Jeti ayıqtı jiyrendi
- 15 "Jaramaydın jabı" dep,
 Mindirmegen Kenjekey.
 San jorğanı almağan,
 Yer atı dep tañdağan,
 Ayıl-turman, èbzelin,
- 20 Yerteden qamdap saylağan.
 Kenjekey sindi aruvdiñ
 Kalmasın dep köñili,
 Jalgız özim qos artıp,
 Mindim seni, Şalkuyırık!
- 25 Japan tüzge jol taptım,
 Jalnavızğa şıqqanda,
 Til bitti sağan, Şalkuyırık!
 Jalnavızğa kelgende,
 Yegevdi ala bergende,
- 30 Betegeden biyiktep,
 Alasıp juvsannan
 Yepteylendiñ, Şalkuyırık!
 Yegevdi ala qaşqanda,
 Jalnavızdan saskanda,
- 35 Tavlار uşıp qanbaqtay,
 Tası borap burşaqtay,
 Qazanday dèv qara tas
 Quyırığıña oralıp,
 Jerge kirdiñ, Şalkuyırık!
- 40 Jılan Bapı jerine,
 Jer astınıñ yeline
 Şığa qalğan mezigilde,
 Til bitip sağan, Şalkuyırık,
 Jön bildirdiñ yeriñe.
- 45 Jayavımda qanat bolğan Şalkuyırık!
 Jalgızımda joldas bolğan Şalkuyırık!

Saskanda akıl bolğan Şalkuyırık!
 Uş janınıñ ne biri
 Aman şıgar, Şalkuyırık,
 Suv astınan şık, Şalkuyırık!-

5 deydi.

Yer Töstik zarlanıp turğanda, Şalkuyırık dèv qara qazandı quyrıǵına baylap, suv üstine şıǵa keledi.

Şalkuyırıkqa til bitip söyleydi :

-Suv öte tereñ yeken, tübine zorǵa jettim, qazandı zorǵa taptım. Sonda ak
 10 köbik şıqtı. Qazandı köterip şıǵuv kıyın boldı, tistep yedim, şıǵara almadım.
 Sonda kızıl köbik şıqtı. Quyrıǵımdı uzartıp, qazandı baylap alıp, zorǵa şıqtım, -
 deydi.

Şalkuyırıktañ aman-yesen şıqqanına Temir han yeli qattı küyinisti. Temir
 han Yer Töstikterge arnap ülken saray saldırıp, qudalardı sonda kirgizdi.
 15 Qudalardıñ kirüvi-aq muñ yeken, yesik sart yetip jabılıp qaldı. Saray tutas
 temirden salınan yeken. Avzın mıqtap qulıptap tastap, sırtınan tav-tav qılıp,
 otın üyedi de, ot jaǵıp örtey bastaydı. Saray qızuvǵa aynaldı. Saray işindegi
 Töstik joldastarınan küyetin boldı.

Tavköşirer ornınan turadı da, sarayrıñ yesigin tevip jiberedi. Yesik
 20 şalkasınan tüsedı. Köljutardıñ bir urtında bir köldiñ suvı bar yeken, bürkip
 jibergende. aynalasındaǵı örttiñ bèrin söndirip tastaydı.

Temir han men Keşe hannıñ aylası èbden qurıydı. Yer Töstikke qızın
 qosıp berip, jılan Bapı hannıñ yeline qaray şıǵarıp saladı. Söytip, Yer Töstik
 jılañ Bapı hañǵa qaytadı. Qayıp kele jatqanda joldan yergen altı joldastarınıñ
 25 bèri de özderiniñ jerlerinden èri jürmeydi. "Budan èri baruvǵa bizderge jol joq",
 - dep. olar Yer Töstikpen qoştasıp qala beredi.

Uzaq jürip, Yer Töstik jılan Bapı hannıñ yeline keledi. Ayqanın istep
 kelgen soñ, ol Yer Töstikke öte rıza boladı, öziniñ qızın beredi, jène : "Ne
 qalaysıñ?" - dep, Töstikten suradı.

30 Töstik :

- Jer üstine şıǵamın, yelime qaytkım keledi, - deydi. Jılan Bapı han
 Töstiktiñ tilegin orındap, qızın berip jène janına qanşama joldas qosıp berip, jer
 üstine şıǵatın yesikke qaray şıǵarıp salıp, qoş aytısıp qala beredi.

Jer üstine şıǵatın yesikke deyin altı aylıq jol yeken. Joldıñ avırlıǵına
 35 şıdamay, jılan Bapı hannıñ qızı jène joldastarınıñ bèri qırılıp qaladı, Küñke
 degen bir küñi men Şalkuyırık, Yer Töstik uşevı aman qaladı.

Üşevi şarşap bir bulaktıñ basına kelip jatadı. Bulaktıñ basında bir ülken bêterek turadı. Bir mezgilde sol bêterektiñ basınan şuvıldağan aşşı davıs yestiledi. Karasa, şuvıldağan balapandar yeken. bulardı jevge bir aydahar joğarı örmelep bara jatır yeken.

5 Yer Töstik sadağın aladı da, örmelep bara jatқан aydahardıñ yeki köziniñ arasınan deldep tartıp qaladı, aydahar jerge sık yete tüsedı. Aydahardıñ jerge qulap qalğanın körgen soñ, balapandar şuvılın toqtatadı. Yer Töstik jaylanıp uyqığa kirisedi.

10 Yer Töstik bir davıstan şoşıp oyansa, qattı davıl turğan yeken, davıldıñ artınan burşaq aralas jañbır javadı, jañbırmen qabat suvıldağan davıs yestiledi, sonıñ artınan uzamay-aq bir dèv qara qus körinedi. Dèv qara qus suvıldağan betimen bêterekke kelip qonganda, bêterek mayısıp, sınıp qala jazdaydı.

Bul dèv qara qus - samurıq yeken. Samurıqtıñ ülkendigi sonday, jayıp jibergende bir qanatınıñ özi bir aylıq jerdi alıp ketedi yeken.

15 Qonısımın samuraq bêterektiñ tübindegi Yer Töstikti bürüvge tap beredi. biraq balapandarı şır-şır yetken soñ toqtaydı.

Samurıqtıñ yeki bası bar yeken: bir bası adamdikindey, bir bası qustikindey yeken. Samurıqtıñ adam bası Töstikke til qatadı.

20 -Yey, adam, bul jerge ne jumıspen keldiñ? Meniñ balapandarımdı avlay keldiñ be? Bul jerde adam başqan yemes, bul meniñ mekenim, - deydi.

Oğan Yer Töstik :

- Men jer üstiniñ Yer Töstigi yedim. seniñ mekeniñe adasıp keldim, balapandarıña qastıq oylağan joqpın, ana jatқан aydahardan ayırıp aldım. Nanbasañ, özderinen sura, -deydi.

25 Balapandar Yer Töstiktiñ körsetken jaqsılığın jasırmay aytıp beredi. Sol arada alıp qara qus Yer Töstiktiñ ayağına jigilip, onımen ayrılmas dos boladı.

30 Alıp qara qus jılına bir-aq balapandaydı yeken. Sodan keyin balapandarına jem izdep alısqa ketip, bir ayda bir-aq qaytuvğa murşası kelip jüredi yeken. Alıp qara qustıñ sol ketkenin añdıp jürüp, sol mañdağı bir aydahar jil sayın balapandarın jep ketedi yeken. Alıp qara qus sodan zapı bolıp, qaytqanda osılay jilap qaytadı yeken.

Bağanağı davıl - asıgıp uşqanda alıp qustıñ qanatınan turğan jel yeken, jañbır - sonıñ jılağan köziniñ jası yeken. Özi jem izdegen saparınan qaytqanda balapandarın aman körgeni osı jolı-aq yeken.

Alıp kara kus Yer Töstikpen dos bolğan soñ: "Ne qalaysıñ ?" dep suraydı.

Yer Töstik basınan keşken eñgimesiniñ bèrin ayta kelip, adasıp jürgenin, yendi jer üstine şıkkısı keletin aytadı.

5 Alıp kara kus Yer Töstikti qanatına mingizip, uşıp tar tesikten ötkizip, jer üstine şıgaradı. Qoştasarında Töstikke bir tal qavırsınan üzip beredi : "Denemdegi yerekşe qasıyeti bar jalğız tal qavırsınım osı yedi. Qısılgan jeriñde, osı qavırsındı tutatsañ, dayar bolamın, qanday qısımsılıqta bolsañ da qutqarıp alamın. Yegerde onı joğaltıp alsañ, menen jèdem kütpe", - deydi.

10 Jer üstine şıqqan soñ, Yer Töstik küniñ qızına balkıp, avır uyqığa ketedi. yeş nèrseden qavipsiz jata beredi.

Yer Töstikti jalmavız kempir ustay almay qalğan soñ, periniñ qızı Bektorı aşuvlanıp, kempirdi buvındırıp öltirgen yeken. Kempirden Şoyınqulaq degen bala qalğan yeken. Bektorı oğan Yer Töstiktiñ şıgar jerin küzettirip 15 qoyadı.

"Yer Töstik jer astında qalmaydı, jerdiñ betine qaşan da bolsa, èytevir, bir şıgadı, sol şıqqanın añdıp otırıp, ustap al. Yeger ustay almay qalsañ, menen jaksılıq kütpeysiñ", - deydi.

Şoyınqulaq sodan beri Yer Töstikti küzetüvmen bolğan yeken. Jer üstine 20 şıgıp. uyıqtap jatқан Töstikti ustap, qol-ayağın baylap alıp, Bektorığa èkelip beredi. Yer Töstikti tereñ zındağa salıp tastaydı da, Küñkeni Şoyınqulaqqa qosadı. Şalkuyırıqtı bekitip ustaydı.

Sonimen Yer Töstik uzaq vaqıt zındanda qalıp qoyadı. Şoyınqulaqtan jükti bolıp. Küñke bir bala tavıp aladı. Şoyınqulaq Şalkuyırıqtı minip añ avlaydı.

25 Şalkuyırıqtı bekitüvge tusav şaq kelmeydi. 3

Bir küni Şoyınqulaq añnan qayıp, Şalkuyırıqqa tusav taba almağan soñ onı öziniñ kırık qulaş qayıs belbevimen tusaydı. Qayıs belbevdiñ bir jağı şeşilip ketedi. Ayağı bosagan soñ, Şalkuyırıq şavıp otırıp, Töstik jatқан qudıqtıñ basına kelip. tuyağimen jer tarpıp turadı. Söytkende, belbev Yer Töstiktiñ jatқан 30 qudıqına tüsip ketedi.

Belbevinde Şoyınqulaqtıñ şaqpağı bar yeken. Töstik sol şakpaqpen alıp kara kus bergen qavırsındı tutatadı. Qavırsın tutasimen-aq alıp kara kus jetip keledi. qanatına mingizip qudıqtan şıgaradı, qol-ayağın şeşip beredi.

"Qolımnan kelgen jaksılığım osı, dosım, Şoyınqulaqqa èlim kelmeydi. 35 Sebebi, onıñ janı özinde bolmaydı, janın ol yeşkinge bildirmey, özinen bölek

bir jerde sağtaydı, Ķaytseñ de sonıñ janın tavıp al, janın tappasañ ğutıla almaysıñ", - deydi de, ğoştasıp ketip ğaladı.

Töstik Şoyınğulağğa minip, Şoyınğulağtıñ üyine keledi. Kelse, Şoyınğulağ Şalkuyırıqtı izdep ketken yeken. Künke Töstikke jılap körisedi, 5 körgen ğorlığtarınıñ bėrin şağıp: "Şoyınğulağtan ğutğar", - dep jalınadı.

Yer Töstik Künkeden Şoyınğulağtıñ sın tūgel surap biledi. Şoyınğulağ balasın öte jağsı köredi yeken, balasınan ayaytını bolmaydı yeken. Sonı bilgennen keyin Töstik Künkege minandı aytadı :

- Keşke Şoyınğulağ keledi, kelgennen keyin tamağğa ěbden toyğızıp jatğız. közi uyğığa bara bergen kezde, balanı ğayta-ğayta şımşıp jıлата ber. Şoyınğulağ : "Bala nege jılaydı", - dese, balañ : "Men Şoyınğulağtıñ balası yemes. Yer Töstiktiñ balası bolsam kerek. Yeger Şoyınğulağ meniñ nağız ěkem bolatın bolsa, janımdı janına ğoşğızıp ğoyar yedi, janınıñ ğayda yekenin mağan ěli künge deyin aytpay, jasırıp jür. Yer Töstik bolsa, ěldeğaşan janınıñ ğayda 15 yekenin aytıp berer yedi", - dep jatır de. Jıлата ber, jılağan sayın : "Nege jılaydı ?", - dep surasa, osı sözdi ayta ber, baska yeş nėrse aytpa", - deydi.

Söytedi de, Yer Töstik balanıñ besiginiñ astıp ğazıp alıp, jasırınıp jatadı. Keşke Şoyınğulağ keledi. Yer Töstik aytkanday, Künke onı tamağğa toyğızıp jatğızadı. Jatğan soñ balanı jıлата bastaydı. Balanı ěldiylep vatğan bolıp otırıp, 20 şımşıp jıлата beredi :

Şoyınğulağ :

"Künke, balanı uvat!" - dep ağıradı.

Künke uvatğan bolıp, balanı onan jaman jıлатadı.

Bala jılay bergen soñ, Şoyınğulağ :

25 "Balam nege jılaydı, suraşı", - deydi.

Künke balanıñ jılağanın surağan bolıp, Şoyınğulağğa javan ğayıradı :

- Balañ : "Men Şoyınğulağtıñ balası yemes, Yer Töstiktiñ balası bolsam kerek. Yeger Şoyınğulağ meniñ ěkem bolsa, janımdı öz janına ğoşğızıp ğoyar yedi ğoyar yedi. Ķosuv bılay tursın, janınıñ ğayda yekenin de mağan ěli künge 30 deyin aytpay jür. Yer Töstik bolsa, janınıñ ğayda yekenin ěldeğaşan aytıp berer yedi. soğan jılaymın", - deydi dep, Şoyınğulağtı nandıradı.

"Balam bışıldamasın, onıñ ěkesi Töstik yemes, men, oğan meniñ janım kerek bolsa, oñaşa jerde aytıp beremin", - deydi Şoyınğulağ.

Söytedi de, Küñkeni üyden şıgarıp jiberedi, Şoyınkulak balasınıñ besigine kelip, kulağına sıbırlap, janınıñ qayda yekenin aytadı :

"Janım alista, onı özimmen birge saqtamaymın, Borıqtı bulaqtıñ basında kırık yelik jüredi, sonıñ işinde qayqı qaraker yelik bar, qayqı qaraker yeliktiñ 5 işinde toğız qara sandıq bar, sol sandıqtıñ yeñ kişisiniñ işinde toğız balapan bar, sol toğız - meniñ janım boladı. Osını bilip qoy. Janıñ kevdeñe sıymay bara jatsa, soğan aparıp qosa sal, biraq öziñnen başqa jan sezüvşi bolmasın, yeger sezüvşi bolsa, sen de, men de, tiri bolmaymız", - deydi. Sodan keyin ol ornına barıp jatıp qaladı.

10 Şoyınkulaktıñ janınıñ qayda yekenin bilip algannan keyin Töstik salıp otırıp Borıqtı bulaqtıñ basına keledi. Yelikterdiñ suv işetin suvatın añdıp, jasırınıp jatadı. Küñ şankay tüs bolğan mezgilde, kırık yelik Borıqtı bulaq qaydasıñ dep salıp kele jatqanda, suvatqa jaqındağan kezde, osqırınıp tura qalıp 15 qayta jöneledi. Küñ ısığan sayın yelikter suvğa bettep keledi de, jaqındağın mezgilde osqırıp, tura qalıp, jalt berip, qayta jöneledi. Uzap ketedi de, şölge şıdamay suvğa qayta oyısadı, biraq suvatqa jaqındamaydı, ürkip osqırınıp tura qaladı.

Èlden vaqıtta yelikter bir-birimen söylese bastaydı.

Birevi : "Suv basında böten bir iyis bar", - deydi. Yendi birevi : "Adam 20 iyisi sekildi", - deydi. "Şoyınkulakqa qastıq oylağan birev şıgar ?" - deydi. Èsirese, qayqı qaraker yelik özgesinen oqşav artında jüredi. Yelikteri èlgidey sözge kelgende, ol qaşa jöneledi.

Soñda Yer Töstik ün berip, mınanı aytadı :

25 Jan serigim kırık yelik,
Janım sende, kırık yelik,
Jan saқтаğan qayqı qara,
Şoşıtkan seni kim kelip ?
Suviñ tunıq bılğanbağan,
30 Kaşasındar neden jerip ?
Töstik yerdı oljaladım,
Qatının quşıp, atın minip.
Şoşıtıp aldım senderdi,
Adam iyisi sodan siñip.
40 Kaytuvğa körıp janımdı
Jaña keldim qolım tiyip.
Jalgız ulım janı da,
Kevdesine turmay sıyıp.
Koskıza sonı jiberdi.
Jan saқтаğan qayqı yelik,
40 Jasımnan boldıñ jan serik.

Suvdiň işip tunıgın,
 Şöpten tañdap sonı je,
 Adam iyisi şıgan dep,
 Menen ürkip jerime.
 5 Özim aman turganda
 Kim kelmekşi jerime, -

deydi.

Yelikter sonda da senbey, oskırip, odıpayıp. turısadı. Sonda Töstik :

10 Osı aytқанıma senbesten,
 Kaşasıñdar bermey janımdı.
 Ayıra almay davıstı.
 Sındırasıñdar sağımdı,
 Joldas bolğan sendermen,
 15 Şoyın atım qurısın,
 Kara ala tuygın kelgen soñ,
 Jırttırmasam tañıñdı,
 Suvday şaşıp қаñıñdı ! -

deydi.

Sonda yelikter kaşpay, suvdı jağalay bastaydı. Şoyınқulақtıñ boyın
 20 көrmegen soñ, burıñlarında yetene bolıp, jaқındamaydı. Töstik te olarğa
 boyın көrsete almaydı. Yelikter senerin de bilmey, senbesin de bilmey, bayқay-
 bayқay kelip. suvattan japırlasıp suv işüvge bas қoyadı.

Art jaғınan қayқı қара yelik te suvға bas қoyadı. Yelikter öte şöldep
 қалған yeken, suvға toyıp, қарındañ қампıyтıp, қayқayıp şıға beredi. Ёsirese,
 25 қayқı қаранıñ қарнı jer sızıp, suvattan burıla bergен kezde, Töstik қарнınan дёл
 көздеp sadақтı tartıp қалады, қарнı ақтарılıp, тоғız қара sandıқ jerge sav yete
 түседi. Yeñ kişisin ustap alıp, Töstik аşıp jiberse, işi tolған balapan, şüpir-şüpir
 yetedi. Sanap jiberse, тоғız balapan yeken. Segiziniñ moynıñ julıp alıp:
 "Şoyınқulақтı şalajansarında bir көreyin", - dep sonıñ üyine tartadı.

30 Şoyınқulақтıñ üyine jaқındaғанда Künke aldınan şıғadı.

"Şoyınқulақ қалаy ?" - dep suraydı Yer Töstik.

"Şoyınқulақ ёlsirep jatır", - deydi Künke.

Kelse. Şoyınқulақтıñ kirpigi zorға қıymıldıyды, bolar bolmas қана
 demin alıp jatır yeken. "Ye, batır, қалaysıñ ?" - dep, Yer Töstik mazaқtap
 35 jaқınday bergende, Şoyınқulақтıñ қолı Yer Töstiktiñ jaғasına sap yete қалады.
 Yekevi alısa ketedi. Töstik: "Op-oñay-aқ jerge janşıp tastaymın гоy", - деп oylap

yedi, Şoyınkulak el bermeydi. Yendi biraz alışkan soñ Şoyınkulaktıñ küseyip bara jarkandıǵı baykaladı. Töstik buvınıp qara terge tüsip, eli ketip bara jatadı. Töbesinen tav baskanday, denesin temir tor şırmağanday bolıp körinedi. Sol mezigilde Töstik Küñkege jalinadı:

- 5 Jılan Bapı jerinen,
Jer astınıñ yelinen
Jalız-aq yergen, joldasım Küñke.
Töstigiñnen ayrılıp
Şoyınkulak qolında
10 Turıñ bolǵan Küñke.
Kiyüge kiyim, jevge tamak tappay,
Ömirin qorlıkpen ötkizgen Küñke.
Töstigiñ jaman qısılip,
Jan şıǵuvğa usındı.
15 Jetseñşi, jildam, jetseñşi!
Korkaktap qaşıp ketpeşi.
Koynıma qolıñ salsañşı,
Sandıq bar, jildam alsañşı!
Balapan bası julsañşı,
20 Söytip bir yerlik qılsañşı! -

dep zarlanadı.

Küñke jügirip kelip, Töstiktiñ qoynındaǵı sandıqtı julıp alıp, aşıp jiberedi. Karasa, balapandar jıbırlap köbeyip qalǵan yeken, moyındarın julıp-julıp alǵanda, Şoyınkulak sılk yetip qulay ketedi.

- 25 Töstiktiñ sandıqpen qoynına salıp ekelgen bir balapanı segiz balapan bolıp qalǵan yeken. Yendi birevi tirilse, Şoyınkulak müldem el bermey ketpek yeken. Balapandardıñ moynı tügel julıǵan soñ, Şoyınkulak ta ölim qalǵan yeken.

Şoyınkulaktı öltirip, demin alıp otırsa, Şoyınkulaktıñ balası, besigin 30 şıqır-şıqır yetkizip, birdeme söylep jatadı.

Töstik kulak salıp tıñdasa :

"Qap, bèlem, Töstik, saǵan qılmasam, ekem Şoyınkulaktıñ qunın almasam!" - dep, şirenip-şirenip qoyadı.

Sol arada Töstik onıñ qol-ayaǵın baylap besik-mezigimen suvğa tastap 35 jiberedi. Söytip, Bektorınıñ jalnavızınan ebden qutılıp aladı da, Yer Töstik yelin izdeydi.

Yer Töstik jer astına kirgenine, tüskenine köp jil boladı. Yer Töstik jalmavızdıñ qolında qaldı dep, yeli mülde küder üzip qoyadı. Jalgız ğana Kenjekey : "Yer Töstik bir keler", - dep dèmeli bolıp jüredi. "Quba ingen qaşan botalar yeken? Yer Töstiktiñ ne ölgen habarı, ne kelgen habarı qaşan biliner 5 yeken?" - dep sonı kütüvmen boladı.

Bir küni Kenjekey yertemen tursa, Quba ingen joq. "Boşalap ketse iygi yedi!" - dep, Kenjekeydiñ jüregi suv yete qaladı. Janjaqtan jügirip Kuba ingendi izdeydi, izdep jürip :

10 Jeli tolğan tüyeden,
Artayın dep yer qosın,
Tañdap ta alğan, Quba ingen,
Arnap ta alğan, Quba ingen.
Alıs jolğa Yer Töstik
15 Şıqqan küni, Quba ingen.
Ne kelgende, ne ölgende,
Botalavğa sert qılıp,
Söz baylap yeñ menimen.
Yerte turıp jeliden
20 Jüripte kettiñ, Quba ingen,
Elde bir habar Töstikten
Bilip kettiñ, Quba ingen.
Töstik yerdiñ ölgenin,
Ölmese qayıp kelgenin
25 Bildirşi yendi Quba ingen.
Damıl körmey qaşadan,
Qayğı basıp şarşağan,
Qam köñildi tındırşı,
Yendi mine, Quba ingen! -

dep zarlaydı

30 Sol mezgilde belindegi oramalı şeşilip, ayağına oralıp, èvre qıladı.

Sertpen tartıp orağan,
Torgın belden bosaysıñ,
Ayaktı orap şarşağan,
Jürgizbeysıñ, tosaysıñ.
35 Elde bir habar Töstikten
Bilgenge bugün uqsaysıñ, -

dep zarlap jüredi.

Quba ingen bir sayda botalayın dep jatır yeken. Ar jağınan aqsak boz atqa mingen bir aqsakaldı şal körinedi. Quba ingen botalap jatqanda, Kenjekeydiñ belindegi torğın oramalı da şır aynala tarqatılıp, jazıla beredi.

Kenjekey : "Yendi Yer Töstik ölgen yeken. Tiri bolsa eldeqaşan bir 5 habar bolar yedi", - dep oylap, zarlıana bastaydı :

Aqsalek kelgir, Quba ingen,
 Sertesken yediñ menimen
 Töstik yer qayıp kelgen kün,
 Nemese Töstik ölgen kün,
 10 Belgi berip birinen,
 Botalarımın degensiñ...
 Kaşama jil ölse de,
 Ömirim ötip ketse de,
 15 Ümit üzbey Töstikten,
 Bir keler dep jür yedim.
 Tört ayağı kösilip,
 Tula boyıñ yesilip,
 Botalapsıñ. Quba ingen,
 Neni bilip yesirip.
 20 Kelüvinen habar joq,
 Şaması Töstik ölgeni.
 Sertesken. torğın oramal,
 Oray buvdım belimdi,
 Kelmese Töstik keşigip,
 25 Şeşilmeske berdiñ sertiñdi.
 Töstikten eli habar joq,
 Suvsiysiñ belden şeşilip,
 Tuvralğanday birt-birt kesilip,
 Şaması, Töstik ölgeni! -

30 dep jilap otıradı.

Aqsakal şaldıñ astındağı aqsak boz at kisinep qoya beredi. Kenjekey attıñ kisinegen davsınan onıñ Şalkuyriq yekenin tanıydı. Kenjekey men Quba ingen yekevin Yer Töstik tanıydı. Sol arada amandasıp, mız bolıp qalıadı. Beri de bayağı ayrılğan kündegi qalıptarına kelip, qayıttan jasaradı. Yer Töstik jas 35 jigit, Kenjekey jaña tüsken kelinşek, Şalkuyriq bestı at qalıpına keledi. Odan keyin uzaq jıldar ömir jasap maqsattarına jetedi.

KERKULA ATTI KENDEBAY

Yerte-yerte yertede, yeşki quyruğı keltede, Karatavdıñ oyında, Karasuvdıñ boyında Kazanqap degen bir kedey bolıptı. Kazanqap qus atıp kün köredi yeken, èyeli av toqıp jamay jamaydı yeken, osılay öz kunderin özderi, 5 jüre beripti. Kunderde bir kün Kazanqaptıñ èyeli jükti bolıptı, ay-küni jaqındap, kün ötken sayın èyeldiñ ayağı avırlay beripti. Toğız ay, toğız kün bolğanda, èyel tolğatıp, bosanıptı. Torsıq şeke, appak ul tavıptı. Ata-anası quvanıp, töbeleri kökke jetipti, balasına Kendebay dep at koyıptı. Kendebay ay sayıp yemes, kün sayıp ösipti, altı künde külipti, alpıs künde jüripti, altı jilda jigit bolıptı. Sonday 10 küşti bolıptı, alıskanın alıp ura beripti, küreskenin jıga beripti, şıñırav qudıqqa kulağar atandardı jalğız tartıp şığara beripti. Añ avlap, èkesine jerdemdesipti, bara-bara kulan alıptı, kuralaydıñ közinen tiygizgen mergen bolıptı, arqar men kiyikti kulan men maraldı maya-maya üyip tastaptı. Karasuvdıñ boyındağı qara üyli kedeyler qarq bolıptı da qalıptı.

15 Kunderde bir kün Kendebay añ avlap jürse, Karatavdıñ oyında, tereñ quzdıñ boyında arıstanday kökjal böri bir beyaz biyeni jaña gana jarıp, jegeli jatır yeken. Kendebay jügirip barıp, kökjaldı quyruğınan ustap alıp, bulğan-bulğan laqtırıp kep jiberipti. Qaşır ars yetip, avzın kıysañ-tatıp, ölipti de qalıptı. Kendebay qaşırdıñ terisin soyıp alıp, biyeniñ qasına kelse, biye 20 jantalasıp, ölgeli jatır yeken. Kendebay almas qanjarımen biyeniñ qarnın jarıp jiberip, qulınıñ suvırıp alıptı. Arıstay yerkek qulın yeken. Kendebay qulındı üyine alıp qayıptı, onı qulanniñ sütimen asıraptı.

Qulın sağat sayın yemes, minüvt sayın yesipti. Altı aydıñ işinde altı kez at bolıp şığıptı. Attıñ tüsi kerkula bolıptı. Kendebay Kerkulanı üyretip minip, tün 25 qatıp jürüp, añ avlaptı. Kerkula quvsa jetip, qaşsa qutılattın, avzimen qus tistegen yeren jüyrik bolıptı. Kendebay Kerkulanı qustay uşırıp, altı kırdıñ ar jağınan qaşa jönelgen qulandı közdi aşıp-jumğanşa quvıp jetip, quyruğınan ustaytın bolıptı.

Kendebay osılay añ avlap, yel aralap jüre beripti. Ol meylinşe qayırmıdı 30 bolıptı. jilağandı jubatıptı, jatsınuvdı süymepti, tabısına bükil yel ortak bolıptı. Kerkula attı Kendebay batır atanıp, èlemge ayan bolıptı.

Künderde bir kün Kendebay añ avlap, alısğa uzap ketipti. Ketip bara jatıp ƙozısın bağıp jürgen bir balağa kezdesedi. Bala yeñirep jılap jür yeken. Kendebay jetip kelip :

5 - Köziñ jası, kökiregiñ ƙayğılı ne yetken jasıñ ? - dep suraptı.
Balanıñ bası taz, kiyimi örım-örım yeken.

- Ardaƙtağan anañdı alsa, tögilmey me ırısıñ. Askar tavday èkendi alsa, körgen küniñ ƙurısın! - dep ƙoya beripti bala.

- Ne boldı? Jöndep aytşı? - dep suraptı Kendebay.

10 Bala köziniñ jasın köl ƙılıp, avır bir kürsinip alıp, bılay dep jamav beripti.

- Men Mengenbay degen batırdıñ jalğız balası yedim. Ƙazır altığa sıƙtım. Bıyıl törtinşi jıl, yelimizge jav tiyip, jılƙı bitkennen tigerge tuyaq ƙaldırmaı aydap ketipti. Èkem alıp uyƙılı batır yedi. Uzaƙ jortuvıldan kelgende altı kün ƙatarınan uyıƙtaytın. Osı uyƙıda jatƙanda èkemdi jav èskeri baylap èketti.
15 Èkemdi araşalamaqşısı bolıp jetip barğan şeşemdi ƙayırısız jav aldına öñgerip jönep berdi. Men jetim ƙaldım. İşerge asım, kiyerge kiyimim bolmağan soñ, amalsızdan Taşƙara baydıñ ƙozısıñ bağıp jürmin. Arıdım, tozdım. Yemim jalaq, basım taz boldı. Sodan beri közimde jas, köñilimde ƙayğı. Men èke-şeşeme jılaymın, bayjılƙısına jılaydı.

20 - Olay bolsa, jılama. Men èke-şeşendi izdep tavıp bereyin, - deydi Kendebay.

Bala ƙuvanıp ketedi.

- Ağay, onda bizdiñ ƙoşılardıñ ƙasına yeki-üş kün jatıp tınığıñız, sodan keyin jüresiz, - dep ötinedi.

25 Kendebay "maƙul" dep, ƙoşılardıñ ƙasına barıp tüsedı. Atıp alğan ƙulandarın asıp, tamaƙ pisiredi. Keşke başƙa ƙoşılar keledi de, manağı bala ƙoşısı kelmeydi, èri kütedi, beri kütedi. Kendebaydıñ közi uyƙığa bara bergende üvhilep-ahılap ƙoşısı keledi.

- Nege keşiktiñ ? - dep suraydı Kendebay.

30 - Jèy, işim avırıp ƙaldı, - deydi bala.

Bala tañerteñ oynap-külip ƙozısın örıske aydap ketedi. Keşke başƙa ƙoşılar keledi de. manağı ƙoşısı tağı da kelmeydi. Kendebay izdep barıp, talıp jatƙan balanı tavıp aladı. Bala yesin jıynağannan keyin Kendebay mèn-jaydı suraydı. Bala jönin aytpaydı. Sodan keyin Kendebay balağa aşuvlanadı. Sonda
35 ƙoşısı bala aytadı :

- Keşeden beri kün batқан kezde altı aққув төbemnen aynalıp uşadı da :

Kendebay sal munda ma?
Kerқula atı қolda ma?
Bavda nurı balқıy ma?
Balақ жүni şalқıy ma? -

dep suraydı. Men turıp:

Kendebay sal men yedim,
Kerқula atım қolda yedi.
Bavda nurım balқıydı,
Balақ жүnim şalқıydı, -

dep javap beremin. Olar meni қanattarimen қағıp, жігіп ketedi. Men talıp түsem
,- dep javap beredi.

Üşinşi күni қоыşı balanıñ kiyimin kiyip, қаyды бағувға Kendebay özi
şıғadı. Kün batıp, қас қарayған kezde bayağı altı aққув Kendebaydıñ төbesinen
altı aynalıp uşıp, jaқındap keledi de:

Kendebay sal munda ma?
Kerқula atı қolda ma?
Bavda nurı balқıy ma?
Balақ жүni şalқıy ma?

20 dep suraydı.

Kerқula attı Kendebay қаyşı bala bolıp :

Bavda nurım balқıydı,
Balақ жүnim şalқıydı, -

dep javap beredi.

25 Sonda aққулар ашувланып, Kendebaydı қanattarimen қағıp, sabay
bastaydı. Kendebay bireviniñ ayaғынан шаp berip ustay aladı. Aққулар uşa
jöneledi. Kendebaydıñ қолында bireviniñ altın kebisi қалıp қоyadı. Bayқаp
қараса, kebistiñ betinde jazuv bar yeken. Kendebay başka aқуларды birneşe күn
күtedi. Biraқ olar kelmeydi. Sodan keyin Kendebay қоyşılarmen қоştасып, üyine
30 қаyтады. Ata-anasına bir jildік azıқ dayındap berip, savıt-saymanın kiyinip, jav-
jaraғын asınıp, azıғына alpıs құлınıñ қазысын alıp, bayağı jetim balanıñ èke-
şeşesin izdevge шығadı.

Kerçula at kústay uşıp, kuyğıtıp baradı, aylık jerdi altı-aķ attaydı. Kóz uşındağı kús kánatın jazıp, jerden kóterilgenşe Kerçula at üstinen attap, ótip ketedi. Teñizdi kól, darıyanı şalşık, tavdı kırat kurlı kórmeydi. Sonimen, Kendebay kún júredi, tün júredi, ay júredi, apta júredi, bir jerlerge kelgende 5 aspanmen tiresken bir biyik tav kórinedi. Tavdıñ yetegine kelgende Kerçula atқа til bitip sóyleydi:

"Dostım Kendebay, izdegen joğıñ alısta yemes. Birevi yemes, yekevi de osıdan tabıladı. Mina tavdan èri assañ, ağıp jatқан özendi kóresıñ. Özenniñ ortasında bir aral bar. Ol aralda adam perisiniñ hanı turadı. Seniñ koltığındağı 10 altın kebis osı han kızıñıñ kebisı. Bayağı kóyşı balanıñ èke-şesesi de osı hannıñ kólında. Olar tereñ zındanda jatır. Zındannıñ avzı kúlıptı. Onıñ kilti kólğa túspeydi. Ol kilt alpıs ózen kuyılğan tereñ dariyyanıñ túbinde jatır. Adam balası onıñ túbine jete almaydı. Tavdıñ argı betkeyinde sıyrı bağıp júrgen zor deneli bir adam bar. Ol jorıkta kólğa túsken adam, kázir hannıñ kúlı. Sen sol adamға 15 bar da jolına jeterlik pul ber. Onıñ kiyimin öziñ kiyde, öziñniñ kiyimindi oğan kiygiz. Söytip, èlgi adamdı azat yet te, öziñ sıyırdı bağıp kál. Kázir kuyrığınan bir tal kıl al da, meni koya ber, savıt-sayman, kural-jabdıqtarıñdı meniñ üstime sal. Èzirge sağan meniñ de, kuraldıñ da keregi joķ. Yeger kerek bola kálsam, kuyrığınan alğan kıldı tutat. Sonda men dayın bolamın. Yendigi èngimeni 20 bargan soñ kófersıñ", - deydi.

Kendebay Kerçula attıñ kuyrığınan bir tal kıl julıp alda da, koya berdi. Onıñ aytқанınıñ barlıgın istedi. Malşını azat yetedi. Jolına pul beredi. Onıñ kiyimin kiyip, sıyırdı özi bağıp káladı.

Keşke jaķın özennen aydap ótkizeyin dese, sıyırlap suvğa túspeydi. 25 Kendebay aşuvlanıp ketip, sıyırlardı sıyrağınan ustap alıp, bir-birlep paķtıra bastaydı. Laķtırğan sıyırlar özenniñ ortasındağı aralğa tompıldap túsip jatadı. Sol kezde hannıñ kışı kıızı suvdıñ argı jiyeginde kórip tur yeken.

- Oy, oñbağan-av, kırasıñ goy maldı. Nege kúndegidey: "Ayrılgırdıñ suvı ayrıl!" dep aytpaysıñ? - dep ayğay saladı.

30 Kendebay : "Ayrılgırdıñ suvı ayrıl" - dep yedi, özenniñ suvı yekige ayrılıp, ortadan jol aşıladı.

Söytip Kendebay mal bağıp júre beredi. Kúnderde bir kún han öziñniñ yeki balasın şakırıp alıp :

-Búgin kara biye kúlındaydı. Bul toğızınşı kúlındavı. Kúlındağan kúni 35 tünde kúlın joķ bop ketedi. Búgin osı biyeni özderiñ kúzetiñder. Ne bolğanın kózderiñmen kóriñder, - deydi.

Munı Kendebay yestip turadı.

Keşke hanniñ yeki balası biyeni küzetüvge barganda Kendebay da jasırınıp otıradı. Birazdan keyin hanniñ yeki balası qorıldap uyıqtap qaladı. Kendebay uyıqtamay otıra beredi. Tañ biline bergen kezde biye altın quyırıqtı, kundız jündi argımaq qulın tuvadı. Bir kezde aspannan bir bult tüyilip keledi de, 5 qulındı köterip ap jöneledi. Kendebay şap berip quyırıqtan ala tüsedı. Kendebaydıñ qolında altın quyırık julınıp qala beredi. Kendebay altın quyırıqtı qoynına tıgıp, uyıqtap qaladı. Yerteñine tañ sèriden han yeki balasın şaxırıp alıp, ne körgenderin suradı. Balaları turıp :

- Biye qulındağan da joq, yeş nèrse bolğan da joq, - dep javap beredi.

10 Han tağı da tañ qalıp otırğanda, Kendebay yesikten kirip kelip :

-Dat, taqsır !- deydi.

- Datıñ bolsa, ayt ! - deydi han aqırıp.

- Men aytsam, bulardıñ aytıp otırğanı ötirik. Bularğa körinbey men de küzettim. Tün ortası közinde yeki balañız uyıqtap qaldı. Tañ aldında biye bir 15 altın quyırıqtı, kundız jündi qulın tuvdi. Aspannan bir bult tüyilip keldi de, onı köterip ala jöneledi. Men quyırıqtan şap berip ustay aldım. Bultpen aralaskan ülken qus qulındı alıp ketti de, quyırık meniñ qolımda qala berdi, - degende, sözdıñ ayağın kütpey :

- Quyırık qayda ? - dedi han.

20 - Taqsır, sabır yetiñiz. Men atın quyırıqtı payda qılğım kelse, sizge aytpaymın goy, mine, quyırık, - dep Kendebay quyırıqtı qoynınan suvırıp alganda, üydiñ işi jap-jarık bolıp ketedi. Hannıñ balaları uyalıp jerge qaraydı.

- Qazir üşeviñ izdep şıgıp, qustı da, qulındı da tavıp kelinder. Taba almasañdar, meniñ mañımdı körmender! - deydi han.

25 Kendebay özennen ötip alıp, quyırıqtıñ qılın tutқан kezde Kerqula at jetip keledi. Qula attı minip alıp, qaruvjaraqtı ilip alıp, savit-saymandardı kiyip alıp, Kendebay jöñep beredi.

Bir jerlerge kelgende at tağı toqtaydı da, Kendebayğa : "Anav jalını aspanga şıgıp jatқан ot dariyası. Seniñ baratıñ jeriñ sol dariyanıñ ar jağında 30 Qazir köziñdi jum. Men aş degenşe aşpa. Köziñdi aşsañ, yekevmiz de ölemiz", - deydi.

Kendebay közin jumadı. Sonimen uşa beredi, uşa beredi. Bir kezde yeñi èveli ıstıq lepti, odan keyin : "Aş köziñdi!" - deydi. Kerqula at. Kendebay közin aşıp jiberse, ülken dariyanıñ ortasındağı aralğa kelip túsken yeken. Aralda altın 35 quyırıqtı segiz qulın, quyırığı joq bir qulın altın navadan suv işip tur yeken.

Kerqula atqa tağı da til bitip :

"Aspanmen tiresken anav beyerrektiñ basında samurık qustıñ uyası bar. Ol altı ayda bir ret azıq izdep ketedi de, on bes künde kerı aynaladı. Qazir ol azıq izdevge ketipti, onıñ qayıp kelüvine èli altı kün bar. Biz onıñ qolına tüspes üşin 5 altı sağıtta altı aylıq jol aluvımız kerek. Meniñ üstime min de, altın navanı aldına öñger. Qulındar, altın navadan qalmaq, bizdiñ soñımızğa yeredi de otıradı. Biz qulındardı soñımızdan yertip otırıp, manağı ot darıyasınan tikeley öte almaymız, aynalıp jürüvimiz kerek. Bizdiñ kelerdegi qısqa jolımızdıñ keterde alıs bolıp otırğanı da sol. Bul jolımızda üş böget bar. Yeñ èveli jeti bastı dèv 10 kezdesedi, aqırğan arıstañğa jolıgamız, sodan keyin jèdigöy kempir baylanısadı. Al, vaqıt ozdırmay jüreyik", - deydi.

Kendebay altın navanı Kerqula atqa öñgerip alıp, jönelip beredi. Barlıq qulın onıñ soñınan yeredi.

Bir vaqıtta aldarınan bir ülken tav körinedi. Tav teñselip, qozgalıp 15 bularğa qaray jaqındap keledi. Bu jeti bastı dèv yedi. Kendebay altın navanı jerge qoyadı. Qulındar navağa iyirilip tura qaladı.

Kendebay qolına jüz batpan şoqparın alıp, Kerqula attıñ barlıq şabısımın dèvge qarşı şaba jöneledi. Közdi aşıp-jumğanşa ağıp ötip bara jatıp, salıp ketedi. Devdiñ bir bası uşıp tüsedi. Keyin qaray şavıp, tağı soğıp ötkende, yekınşı bası 20 uşıp ketedi. Osılay yersili-qarsılı jeti ötip, jeti ret soqqanda jeti bası birdey uşıp ketip, dèv töñkerile qulaydı. Kendebay dèvdiñ közin oyıp, qorjınğa salıp aladı.

Kendebay qayıp kelip, altın navanı öñgerip, qulındarın yertip, jürip ketedi. Yekpinine şañ ilespey, èyt degende, altı qırdan bir-aq asıp, Kerqula at zımırıp keledi.

25 Bir kezde alıstan arıstanıñ aqırğan davısı yestiledi. Kendebay bul jolı Kerqula attı qulındardıñ qasına qañtarıp tastap, davıs şıqqan jaqqa jayav jüre beredi. İlgeri yeki-üş attaqanda, bir lep Kendebaydı tartıp ala jöneledi. Bir vaqıtta Kendebay arıstanıñ apanday avzın köredi. Kendebaydı tartıp jatқан sonıñ lebi yeken. Kendebay altı qulaş almas qılışın köldeneñ ustay qoyadı. Almas 30 qılış arıstandı yeki bölip, Kendebaydı ar jağına bir-aq tüsiredi. Kendebay arıstanıñ azuvın qağıp alıp, tağı jürip ketedi. Talay belester talay tavlar buldırıp artta qalıp baradı. Bir kezde jer düniyeni qap-qara tuman basıp kep ketedi. Tek altın quyırıqtardıñ sèvlesi gana bulardıñ jolın jarıq qılıp körsetip turadı. Sol yeki arada qarañgılıq serpilip jüre bergende, silandağanbir suluv qız 35 şığa keledi. Kendebay atınan tüsip qızğa qarşı jüredi. Qız munıñ betine uzak karaydı da:

Uzak jürip şarşağan şıgarsız, ordama jürip, tınığıp ketiñiz, - deydi.

Jedigöy kempirdiñ kız bolıp karşı alatınm, onıñ ordasına kirgen kisi keri şıqpaytının Kerqula at aytkan bolatın.

- Şarşaganım ras. Demaluvğa karşı yemespin, bastañız, - deydi Kendebay.

5 Kız alğa tüsip ayañday bergende, Kendebay almasın sermep kep qaladı, almas kılıştan ot jarq yete tüsedı de, düniyeni tağıda tuman basıp kep ketedi. Tuman aşılğanda kızdıñ ornında yeki bölengen kempir jatadı. Kendebay kempirdiñ basın kesip qorjınğa salıp aladı.

10 "Bul kempirdiñ qaramağındağı jerden uşkan qus, jügirgen añ öte almaytın. Kempirdiñ ölgenin qazır yeşkim bilmeydi. Sondıqtan bul jerge samurıq kelmeydi. Oşı jerde bir üş-tört kün demalayıq", - deydi Kerqula at.

Kendebay sol arada üş-tört kün tınığıp, kempirdiñ asıl qazınasın jıynap alıp, Kerqula attıñ aldına altın navanı öñgerip, altın quyrıqtı qulındardı yertip, aman-yesen hanniñ yeki balası keledi.

15 Han Kendebaydı törge otırğızıp, onıñ atı-jönin suraydı.

- Men han balası yemespin, adam balasımın. Öz atım - Kendebay, yel meni Kerqula attı Kendebay dep ataydı. Sızdiñ yeliñizge yerigip kelgenim joq, jumıspen keldim. Yeki birdey joq izdep jürmin... Namıs izdep jürmin, ruqsat bolsa aytaym, - deydi Kendebay.

20 - Ayt, ayt balam! - deydi han.

- Buldan birneşe jil burın sızdiñ jorıqşılardıñız yelimizdi şavıp ketipti, malımızdı aydap, qolğa tüsken batırımızdı baylap alıp ketipti. Mine, sol batırda bastap èketpek bolıp keldim. Bul - birinşi. Yekinşi joğım minav: bir küni malda jürgenimde aspandap uşkan altı aqquvdiñ altın kebisi meniñ qolımda qaldı. Sol 25 altın kebis sızdiñ yeldiki deydi. Sonı tabıs yetkeli keldim, - dep, Kendebay altın kebisti hanğa usınadı.

Han :

- Durıs, balam! Sızdiñ yeldiñ malın aydatıp, batırın baylatıp aldırğanım ras. Mergenbay batır èyelimen yekevi bizdiñ qolda. Zındanda jatқан Mergenbay 30 batırğa : "Mağan kızmet yetseñ bosatam", - dep yelşi jiberip yedim, qarışkan batır yeken. "Javıma kızmet istemeymin. Biraq, qol-ayağımdı bosatsañ, sodan keyin söylesem", - dep, qarısıp jatıp aldı. Bosatuvğa qorıqtıq. Ondağı maqsat: seni qolğa tüsirüv yedi. Seniñ atañ bizge de melim yedi. Seni aldırıp, qulınımdı qoymaytın qara qusqa jumısamq yedim. Özim izdep taba almağan soñ, 35 namısı bolsa, izdep keler dep yeliñdi şaptırıp, batırınıdı baylatıp aldırğan yedim. Odan keyin de yeki jlday kelmediñ, sodañ soñ altı kızım seni izdep barğan

bolatın. Bul meniñ kişi kızımñın kebisi. Yendi seniñ aldıña qoyatın tağı bir şartım bar. Ol mınav : Düniyede jeti bastı dèv bar, aqırğan arıstan bar, jalımvız kempir bar. Osı üşevin öltirip, bastarın alıp kel. Osını orındasañ, batırñıdı bosatıp, beremin, malıñdı öziñe qaytaramın. Kişi kızımñı berip küyev yetemin, -
5 deydi.

Kendebay Kerqula attıñ qanjıgasındağı qorjınñın alıp kelip, arıstanıñ azuvın, kempirdiñ basın, jeti bastı dèvdiñ közderin qanıñı aldına tögip tastaydı. Han razı bolıp, zındanda jatқан Mergenbay batırđı, onıñ èyelin, qolqa túsken başqa adamdardı azat yetedi. Şavıp alğan malın qaytarıp beredi. Kişi kızın
10 Kendebayğa qosıp, otız kün oyın, qırık kün toyın istep, köp sıylıqtar berip, Kendebaydı yeline attandıradı. Kendebay yeldiñ malın aydap kelip, iyelerine tabıs yetedi.

Ata-anasına qosılıp, bala qıvanadı. Balasına qosılıp, ata-ana qıvanadı. Ulı duvman, ülken toy isteydi. Kendebay turğanda yelge batıp yeşbir jav tiye
15 almaydı. Söytip, bul yel Kerqula attı Kendebay batırđıñ yeli bolıp atanıptı.

ƘARAÜYREK

Barğı ötken zamanda bir jarlı kempir men şal bolıptı. Onıñ üş balası bolıptı. Yeñ kişisi Ƙaraüyrek yeken. Ol özi batır èri bilimdi bolıptı.

Künderdiñ küinde kempir men şal düniyeden ötipti. Sonda üş balası ne
5 isterin bilmey, kün körüv üşin kèsip izdep, jolavşısı şığıptı. Kele jatsa, jol üş ayrılıptı. Aldındağı köldeneñ taqtayda jazuv bar yeken. Oqısa : "Yey, üş adam, üşevıñ bir jürseñ, jolıñ bolamaydı", - degen jazuvdı köredi. Tuvıs degen qanday, üş jolmen bölینگende tuvıstar kuşaktasıp, jılap ayrılısadı. Jène : "Ƙayda jürsek te birimizdi birimiz umıtpayıq", - dep ayrılısadı.

10 Sonımen, yeki aǵası öz joldarımın ketedi. Ƙaraüyrek öz jolımen kele jatsa, aldınan bir aq otav körinedi. Aq otavğa kirip kelse, ay men kündey jaynaǵan bir kız otır. Birak kızdıñ avzı tüyrevişpen tüyrevli yeken. Ƙaraüyrek tüyreviştı aqtıp alıp : "Bunı kim tüyredi?", - dese : "Aǵayım tüyredi", - degen kız.

15 - Aǵayıñnıñ tuqımı qurısın, ol qayda ?

- Añ avlavğa ketti.

Yekevi tanısıp, tamaqtanǵanşa mezigil keş boldı. Aǵası da añnan qayıtıp keldi. Aǵası üyine tayanǵanda : "Ƙañkıldaǵan iytim, öz basıña körinsin, şañkıldaǵan qusım, öz basıña körinsin, Ƙaraüyrekti körgendey nege şuvlap
20 kettiñder?" - deydi. Bul davıstı yestip Ƙaraüyrek dalavğa şıǵadı. Ƙaraüyrekti köre sala aǵası : "Bunda neǵıp jürsiñ, öziñe atıspaq kerek pe, alıspaq kerek pe?" - deydi.

- Atıspaq arǵı atamnıñ törinde qalǵan. Alıspaq kerek! - deydi Ƙaraüyrek.

Yekevi yeki kün, yeki tün alısıp, aqırı Ƙaraüyrek kızdıñ aǵasın kırık
25 kulaş aspavğa laqtırǵanda, jerge tüşpey-aq ölip ketedi.

Ƙaraüyrek otavda üş kün demalıp, yendi kızdı alıp jürmek bolğanda, kız aytıptı : "Sen meni ala almaysıñ. Sebebi, meniñ yeki ağayım bar, olardıñ da Ƙarındastarı bar. Sen sol ağalarımıdı jeñbeseñ, sağan kün körüv joğ. Apalarımniñ küni meniñ künimnen de jaman", - dep.

5 - Olar Ƙayda turadı ?

- Olar künbatısta, birinen biriniñ arası kırık künşilik jer, - dep kız jılapdı.

- Yendeşe, men solardı körüp, körimdigin berip Ƙaytımın, - dep Ƙaraüyrek jolğa şıgadı. Kele jatsa aldınan bir otav körinipti. Üyge kirip kelse, 10 bir kız otır. Avzı tüyrevişpen tüyrevli, ayağı kisendeqli. Kisenin ağıtıp, tüyrevişin alıp : "Ne Ƙıp otırğan kızsıñ", - dese, "Meniñ künimdi surama! Ağayım ayağıma yel Ƙıdırıp ketesiñ dep, kisen, tamaqtı men joğta işesiñ dep, avzımıdı tüyrep ketti", - deydi kız.

- Ağan Ƙayda?

15 - Añ avlavğa ketti.

Ƙaraüyrek kızdıñ avzınan tüyrevişin, ayağınan kisenin alıp tastadı. Yekevi tamaqtandı. Keş te boladı. Ağası da keledi. Sonda ağası : "Èvgildegen iytim, öz basıña körinsin, şañkıladağan Ƙusım öz basıña körinsin, bunda Ƙaraüyrek bar ma, nege şuvlap kettiñder?" - deydi. Ƙayraüyrek yestip özi şığa 20 keledi. Ƙızdıñ ağası aytadı:

- Atıspak kerek pe, joğ alıspak kerek pe?

- Atıspak argı atamnan Ƙalğan. Alıspak kerek. Yekevi üş kün, üş tün alıladı. AƘırında, Ƙaraüyrek jeñip, öltiredi. Ƙaraüyrek bul üyde de üş kün demaladı. Sonda kız aytadı :

25 - Meniñ yendi bir ağayım bar, sol ağayımıdı jeñseñiz, sonda jaraysız. Ondağı tètetniñ küni meniñ künimnen de jaman, - deydi.

- Ol Ƙay jağta?

- Ol künbatısta, osıdan kırık künşilik jerde turadı. Osıdan biraz jol jürseñiz, aldınızdıñ añşı ağayım kezdesedi. Tavday dev tazısı bar, sol sağan 30 aldımın şabuıl jasadı. Onı jeñbeseñ ölesiñ. Ağayım özi batır. Ağamniñ bir èdeti bar, bir uyıqtasa, jetti kün uyıqtaydı. Uyqısına del kelseñ jağsı bolar yedi, - deydi.

Ƙaraüyrek kızdıñ ağasınıñ savıt-saymanı kiyip, atın minip, jolğa şıgadı. AytƘanday-ağ biraz jer jürgen soñ, aldınan tazınıñ davsı şıgadı. Tazı savıt pen

attı tanıp yerkeley bergende Qaraüyrek qapısın tavıp şavıp tastaydı. Tavday tazını öltirip, Qaraüyrek aq otavğa kelse, kızdıñ ağası uyıqtap jatır yeken. Qarındasınıñ avzın tüyrep, qolın artına qayırp keregege baylap qoyıptı. Barıp kızdı bosatıp, jön surasa, burıñgı kızdardağıday jağday yeken. Ağasınıñ
5 uyıqtanına bir kün ötip, yekınşı kün bolğan yeken.

- Öltirseñ ağayımı osı mezgilde öltir, - deydi kız.

- Adamdı uyıqtap jatqanda öltirüv batırılıqqa jatpaydı. Öykeni özi de küşin bilmey, ölpen batırdıñ da küşin sınamay adam armanda qaladı, - dep oğan Qaraüyrek könbeydi. Kız qanşa jılap aytsa da Qaraüyrek bir betinen qayıtpay,
10 tamaqtanıp alıp, batırdıñ oyanuvın kütüp, üyde jata beredi.

Kız sonda Qaraüyrekke: "Meniñ ağayım nayzalaskañğa şorqak, sol yesiñde bolsın", - deydi.

Küni bitip batır oyansa, üyinde böten birev otır. Tazısı joq. Sonda tuğırda otırğan qusı şañkıldaıyadı. "Şañkıldağan qusım, öz basıña körinsin, bul
15 Qaraüyrekten sav ma?" - dep, batır omınan atıp turadı.

- İya, Qaraüyrek men, - deydi.

- Sağan alıspak kerek pe, atıspak kerek pe?

- Atıspak arğı atamniñ törinde qalğan, alıspak bergi atammen birge ketken, nayzalaspaq kerek.

20 Yekevi nayzalasa ketedi. Kün jarım degende, jerge tizeden kirgende Qaraüyrek batırdı şansıp öltiredi.

Üş aq otavdı bir jerge tiktirip, kişi kızdı özi alıp, sol üş mırzaniñ mal-jayına iye boladı. Yelin bir-eki jıldan keyin köşirip alıp kele jatıp, Qaraüyrek kızdarga aytadı: "Senderge aş-jalañaş adam körinse, qaldırmay ala keliñder", -
25 deydi. Söytip, özi başka jolmen jüredi. Qaraüyrek kele jatsa, aldında moynı ırğayday, biyti torğayday, üsti-bası alba-julba yeki ağası aştan talıp jatır yeken. Bavırların körgende Qaraüyrekniñ yesi qalmaydı. Azın-avlaq tamaqtandırıp ketip, köşin kuvıp jetip toqtatadı. Üş otavdı tikkizip, tamak jasatqızadı. Özi yeki atqa yer-toqım salıp bavırların mingizip alıp keledi. Yeki ağasın kırık-kırıqtan
30 seksen biyeniñ sütimen juvındırıp, kiyindirip ülken ağasına ülken kızdı, ortanşı ağasına ortanşı kızdı qosadı. Ülken ağasına jılkı men tüye tüligin, ortanşı ağasına sıyır men yeşki tüligin berip, özi qoy tüligin alıp, yeline baradı.

Ağaları Qaraüyrekke aramdıq oylaydı. "Özi suluv kızdı aldı, bizge naşar kızdı berdi", - dep, Qaraüyrekni öltirmek boladı. Bılayşa öltire almaytın bolğa
35 soñ, aqıl qorıtadı. Bul isti üydegi èyelderi bilmeydi.

Bir künderi akıldasıp tün ortası bolğanda, Karaüyrektiñ üyine kelip, yesigine ködeneñ şalgı baylap qoyadı da, qora jaqqa barıp ayğan saladı. Uykıda jatқан batır qoyğa bõri şapқан yeken dep, dalağa jügire şıqsa, tizesinen şalgı kırkıp tüsedı. Yeki ağası onı tünde közi körip, üyelerine qaytadı. Karaüyrektiñ 5 èyeli yeriniñ jağdayın bilip, şalgını yesiginen şeşip alıp tastaydı. Kiyiz küydirip, qandı toqtatıp, ayağın kiyizben qaptap beredi. Akılda èyel bir nersenı bilgendey yeriniñ astınan jer oşaq qazıp kiyizge orap azıq, tamaq, savıt-sayman tıgıp, üstine qurım kiyiz salıp otırğızadı. Astına ne bar yekenin. Karaüyrekte bilmeydi. Sonımen tañ atadı, kün şıgadı. Ağaları kelip, inisiniñ zarlağanına, kelininiñ 10 jılağanına qaramay üyin jıktırıp, köşirip èketedi. İnisin jurtqa tastap, yeki ağası yelden uzap ketedi. Karaüyrek aşıqıp, zarlap jılap otırsa, ayağınıñ bir jerine astındağı kiyiz jarısıp qalıptı. Orınan qozğalıp kiyizdiñ astın sıypalasa jer oşaq, qolına savıt-sayman, qañt, şay, pisirgen yet, may ilinedi. Söytip, ölmes künin körip otırğanda Karaüyrektiñ qasına ayaq jolın gana köretin kempağal bir adam 15 keledi. Yekevi dos bolıp, sır aytısadı. Sonda ayaq jolın gana köretin adam aytadı : "Meniñ önerim sol, javdan qaşqanda artımdı tuman, aldımdı aşıq kıp qutılıp ketem", - deydi. Sonımen bul yekevi añ atıp jep küneltip jürse, yeki ayağına qazanday-qazanday tas baylap kele jatқан bir adamğa kez bolıptı. Ol jelayaq yeken. Bularğa jelayaq ta dos boladı. Jelayaq tasıp tastap, Karaüyrekni arqalap 20 jüredi. Kus atıp jep küneltedi. Bir küni bular añ avlap jürip, bir avıldıñ üstinen şıgadı. Üşevi avılğa kelse, küyevge ketkeli jatқан kızdıñ toyınıñ üstinen şıgadı. Bular da toyğa baradı. Birin-biri arqalap jatқandı közi körip, bölek üyge aparıp tabaq tartadı. Üşevi bir oyğa keledi. "Biz tabıs tabamız, biraq üşevara bizge tamaq istep beretin birev kerek qoy, toyda jürgen bir kızdı alıp ketelik", - dep 25 oylaydı. Oyların qorıtı kelip, retin tavıp, Sarkıt degen bir kıız balaı alıp qaşadı. Onı körip qalğan halıq kuvadı. Jelayaq yeki adamdı köz körmeytin jerge alıp ketedi. Kuvğınşılar artındağı közi kem adamdı kuvıp jetip qalıptı. Sonda ol artına bir qarap jel ürlep jibergende, aldı aşıq, artı tuman bolıp ketedi. Kuvğınşılar adasıp qaladı. Sonımen üşevi suvı mol, jaylı jerge barıp, üy bolıp 30 qonıstanıptı. Künderdiñ küninde Karaüyrek añ atıp qayıp kele jatsa, bir mısıq kez bolıptı. Üydegi qarındasım Sarkıt yermek yetsin dep mısıqtı ala kelipti. Añğa ketip bara jatқanda Karaüyrek qant pen toqaş tastap ketedi yeken. Onı Sarkıt pen mısıq yekevi bölip jeydi yeken. Bir küni qant pen bavırsaq tastap, mısıqtı şakırsa, mısıq kelmepti. Sarkıt özi jep qoyıptı. Mısıq kelip : "Tète, nege şakırdıñ?" - dep 35 surasa : "Jaña men üy jıynap jürip, qant pen toqaş tavıp alıp em, sen kelmeden soñ, özim jep qoydım", - deydi Sarkıt. Oğan ökpelegen mısıq : "Yendeşe, men ottı öşiremin", - dep, quyırğın şeektegi suvğa malıp alıp, suvdı otқа şasıp-şasıp jiberedi. Ot sönip qalğan soñ, Sarkıt ağaların izdep, şakpaq aluvğa kele jatsa, köz uşında jıltılдаған bir ot körinedi. Ot aluv uşın barsa, jeti bastı jal mavız kempir 40 yeken. Jıltılдаған sonıñ közi yeken.

- Yey, qarağım, jaksı keldiñ, neğıp jürsiñ ? - deydi kempir.

- Şeşeke, ot alayın dep kelip yem, - deydi kıız.

- Barmağıñnan bir sorgızsañ ot beremin, bolmasa ot bermeymin. Oğan könbeseñ öziñdi jutıp ta qoyamın, - deydi kempir. Sarkıttıñ qorıqқаннан yesi şığıp ketedi.

- Jaraydı, şeşeke! - dep, Sarkıt barmağın sorgızadı. Kempir sorganda kız
5 bozarıp ketedi. Kempir kızdın yetegine tuz ben kül tüyip beredi. "Üyiñe barganşa , 'şeñgel bol', 'ot bol' dep bar, artıña qarama, Qaraüyrekke aytpasañ, ot boladı",
- deydi, "Yeger Qaraüyrekke aytsañ jutamın" deydi de, jalmavız qala beredi. Ayқанın orındap barsa, joldın yeki jağası iyt ötpes şeñgel bolıp, küli ot bolıptı. Otta jağıp kız uvayımdap otırғanda, aғaları keledi. Üydiñ aldındağı joldın şeñgel
10 bolıp, Sarkıttıñ bozarganın körip, aғaları surasa, jalmavızdan qorqıp aytpaydı. Aғaları añға ketkende jalmavız kelip :

- Jelayaқ astında, savıt-saymanı üstinde, almas қılışı қолında, үйде Qaraüyrek bar ma yeken, joқ pa yeken ?" - deydi.

- Jelayağı astında joқ, savıt-saymanı üstinde joқ, almas қılışı joқ,
15 Qaraüyrek үйде joқ- deydi kız. Jalmavız kempir күнде kelip қолın сорıp turadı. Üş-tört күнде Sarkıttıñ savdırap süyegi ғана қалады. Yendi aғalarına aytpaққа bolmaydı. Bastan-ayaқ aғalarına bolған oқıyғanı aytadı. Aғaları üydiñ yesiginen bastap oшаққа deyin or қазıp, üstine şıbıқ salıp, kiyiz javıp қояды. Қызға jalmavız kempir kelgende, sözін aytıp bolған soñ, mına sözdі ayt :
20 "Jelayağı astında joқ, savıt-saymanı üstinde joқ, almas қılışı қолında joқ, Qaraüyrek үйде joқ, kelseñ kel, kelmeseñ öziñ bil, jalmavız, de", - deydi. Söytip, özderi körinbeytin bir jerde dayındalıp otıradı. Jalmavız kempir kelip, burunğı aytatın sözін aytıp bolған soñ, Sarkıt ta sözін aytıp: "Kelseñ kel, kelmeseñ öziñ bil, jalmavız", - deydi. Kempir aşuvlanıp қызға umtıla bergende, orға gül yetip
25 tüsip ketedi. Añdıп turған aғaları kelip, basın èri ötip bir kesedi, beri ötip bir kesedi. Bir bası қалғанда jalmavız jalınadı : "Meni öltirme, ne tileseñ soған jetkizeyin", - deydi.

Sonda onı da köreyin dep, ordan şıғarıп alıp: "Közi kemge köz sal, ayağı joққа ayak sal, jelayaқты jelayaқ yemes yet, Sarkıttı suluv yet", - deydi. "Berin
30 orındaymın, öltirmeseñ boldı!", - deydi kempir. Sonimen jalmavız Sarkıttı jutadı. "Қus!" - deydi қусadı. Suluv kız болıp түседі. "Közi kemdi jutadı." "Қus!" - deydi құspaydı, birneşe ret aytқанда зорға қусadı. Suluv közdі болıp түседі. Yendi jelayaқты jutadı. Bunu da зорға қусadı. Qaraüyrek aytadı : "Meni құspavı mümkün, sender basın alıp, süyegin қалdıрмай шағıp meni tavıp alıндар", - deydi
35 de özin jutқızadı. Serikteri : "Қus" - deydi, құspaydı. Sonan soñ jalmavızdın basın kesip бақайшағın шақса, Qaraüyrek maldastı қurıp, sadaktıñ oғın jonıp otır yeken. Joғалған dosın tavıp alıp serikteri қатты қуванadı. Bular yendi jalmavızdı öltirip, қазınasın теңдей bölisip aldı. Barlıғы ақылдасıp Sarkıttı yeline alıp барıp èke-şeşesine tapsıradı. Ata-anası қатты қуванıp, қızın süйген жарı- közdі болған
40 jigitке қосadı. Jigit ақıldı болıp, sol yeldi biyleydi. Sol yelden üy alıp, at minip, joldastarıмен қоştасıp, jelayaқ yemes болған jigitti қасına alıp, Qaraüyrek öziñiñ süйген жарın izdeydi. Jerden jерdi аралап, yelden yeldi аралап жүрсе, үş

birdey aq otav qatar tigilgen üylerdi köredi. Kelse, öz üyleri. "Meyman qonakpız", - dep kelgen yeki adamdı aqaları tanımay qaladı. Öziniñ èyeli gana tanıydı, biraq başqalarğa sır bildirmeydi. Meyman qonaktarın sıylağan keyin sözdi söz kızdırıp, yeki aqası batırlıqın aytadı. Sonda Qaraüyrek bılay deydi:

5 - Yeger batır bolsandar, qazir èvege sadaq atısayıq, - deydi. "Batırlar" kelisip, èvege sadaq atıladı. Barlıq bir mezgilde sadaq atsa, yeki aqasınıñ oğı özderiniñ üstinen tüsip, onıñ üstine qasındağı inisiniñ oğı men jelayaqtıñ oğı men jelayaqtıñ oğı qosa tiyip, qara niyetter qaza tavıptı. Uş kızdıñ kenjesi süygenimen jılap körisipti. Jelayaqa ortanşı apasın qosıptı. Ülken apası öziniñ süygenine 10 tiyipti. Sol yelge Qaraüyrek èdiletti patşa bolıptı. Bajası jelayaqtı vèzir kılıp alıptı. Söytip, murat-maksattarına jetipti.

AKJAN BATIR

Yertede bir bay bolıptı, malı köp bolıptı. Èsirese, jilkısı sonday köp bolıptı. Jilkısınıñ sanı altı aygır üyir bolıptı. Jaz ötip, küz tayanğanda jilkılardı bağuv kıyınğa tüsedı. bir jağınan jilkılarga kaskır tiyse, yekınşı jağınan jilkını 5 şetinen bildirmey urlaytın belgisiz bir urı payda boladı.

Bay kıstıñ tayanıp kele jatқанım oylap, qar tuskende jilkılardı dalağa baqtıruv, èri kúndelikti joğaluvın tıyu üşin, jilkı bağuvşı adamdı izdevge kirisedi.

Sol kezde yelge atı şıqqan jilkışı èri batır, èri mergen, mal degende jalğız 10 torı atı bar, Akjan degen kedey bar yeken. Ol tuvralı bay yestiy sala, Akjannıñ üyine baradı. Akjan batırğa jalınıp: "altı üyir jilkımdı bağıp ber, kıstan aman-esen alıp şıkсаñ, bir aygır üyir jilkını aqıñ üşin alasıñ", - deydi. Akjan batır: "Kasıma bes kisi ber", - deydi. Bay: "Kasıña özimniñ inimdi berem, qalğan tört jilkışı avıl adamdarı boladı", - deydi.

15 Akjan batır "kup" dep torı atına minip, baydıñ avılına keledi. Odan keyin ol tügel sanap, altı aygır üyir jilkını, bes kisi baқтаşısımın қарамағına aladı. Budan keyin bular қостанıp, altı aygır üyir jilkını şöbi қalıñ, suvı mol қопалı jerge aydap èkeledi. Қопanıñ ішінen іңғайlı jerge jilkışılar altı қанат kiyiz üy tigeği. Onda tamaq ішеđi, bası artıқ kiyim-keşekterin қoyadı, kezekpen demaladı, 20 boran күnderi панalaydı. Күnder artınan күnder, aylar artınan aylar ötip jatadı. Бірақ jilkı ішінen jilkı joğaluv degen болмайdı.

Künderde bir күn Akjan batır altı üyir jilkımen jalğız özi қalıp, қалған tuvarşılardı üyge tamaqtanuvğa қайıradı. Keşke қарay бesevi kelisimen bir tuv biyeni soyıp, yetin tay қазанға салıp, kiyiz üydiñ ortasına jer oşакқа asadı. 25 Besevi yetti піşirip, jep, jayғasıp болған соñ jilkıға бармақ болadı. Бірақ, baydıñ інісі tuv biyeniñ yetine toyған соñ, uyқısı kelip "avıradı" da, ol kiyizge oranıp

üyde qaladı. Qalğan törtevi attarına minip, jilkığa barıp, Aqjan batırdı üyge tamakqa jibermek bolıp jöneledi.

Bular bargan soñ Aqjan batır üyge qaytadı. Onıñ torı atı sonday jüyrik bolğan yeken deydi, tipti aldınan ketken qarağa jetpey tınbaydı yeken, artınan 5 kuvğan qarağa yeşbir izin bildirmeydi yeken. Aqjan batır atın jeldirip kele jatsa, altı qanat kiyiz üy ornınan dört süyem joğarı köterilip, astınan otıñ sêvlesi körinip tur yeken deydi. Yesiktiñ tusına taman qarşılaj jürse, üydiñ naq ortasında, jalğız közdi dèv qolına üyde qalğan baydıñ inisin alıp, onı otqa qatqap jep otır yeken deydi. Aqjan Batır kiyip ketip, jalğız közdi dèvdiñ tap közinen 10 közdey otırıp, sarjamen atadı. Sol kezde dèv altı qanat kiyiz üydi köterip ala jöneledi.

Baqsa, Aqjannıñ joldastarı jilkığa üyden attanıp ketisimen, dèv üyge kelip, qazandağı yetti jep, odan keyin kiyizge oranıp jatqan jalqavdı ustap alıp otqa qatqap jey bastağan yeken deydi.

15 Budan keyin Aqjan batır dèvdiñ izine tüsip, soñınan kuvğan da otırğan yeken deydi. Tañ qarañğısı bolğan kezde barıp javdıñ üñgirindey bir inge kiredi. Aqjan batır atın qañtara tastap, qolına sarjasın ustap dèv kirgen inge kiredi. Köp jürmey-aq qolı jalañaş dèvdiñ denesine tiyedi. Süyrep alıp şıksa, dèv ölip qalğan yeken deydi. Köñli tıngan Aqjan batır quyğıtıp joldastarına keledi. Oqıyğanı 20 tügeldey aytıp, kiyiz üyin qaytadan qurap tigip beredi.

Aqjan batır joldastarına: "Men yelge barıp bayğa bolğan oqıyğanı aytayın, bul dèv üş ağayındı deytin yedi. Qalğan yeki tuvması mağan keler, senderge tiymes, jilkını jaqsı bağındar, men barıp qaytayın", - deydi. Joldastarı maquldap, qoş aytısıp, Aqjan batırdı şığarıp saladı.

25 Yeli salt attığa üş kündik jol yeken deydi. Aqjan batır şıqqan küni keşke bir avılğa qonbaq bolıp, kelip tüsedi. Keşke tüsken üyine bir jat adam kelip, Aqjan batırmen sözge kirisedi. Elgi jat adam keterinde Aqjannan keşke, qay jerge uyıqtaytının surap, öziniñ bunıñ qasına jatqısı keletinin aytadı. Aqjan batır oğan: "Yesiktiñ aldına, aq jadağayımdı ayqara jamılıp, torı attı belime baylap 30 jatarmın", - deydi.

Aqjan batır muniñ jat adam yekenin sezip, tünde yesiktiñ aldına tomar ağaş tastap, onıñ üstine aq jadağayın ayqara javıp, atın tomarğa baylap, özi yesik aldındağı sayğa jasırınıp, sarjasın qolına ustap baqılıp otıradı. Tün ortası avğan soñ, bir kezde aspannan bir ülken qarakuş uşıp kelip, at baylavlı turğan tomardı 35 kele büredi. Aqjan batır sarjamen atıp qaladı. Dèv tomardı süyrey jöneledi. Atına minip, özimen Aqjan batır barsa ölip te qalğan yeken deydi. Odan keyin kongan üyimen qoştasıp, Aqjan batır bağıtımın yeline jöneledi. Kelesi küni de jolda kongan üyinde osınday oqıyğa bolıp, sonımen üşinşi dèvdi te öltiredi.

Akjan batır yeline jetip, barlık bolğan okuvğanı aytadı jène de bayğa baydın inisin dèv öltirgenin aytadı. Bay inisiniñ ölgenine jilap, maldarınıñ aman kalğanına kuvanıp, yelin jıyıp, toy jasap, at şaptıradı.

5 Akjan batır da kerı oralıp, jılqılarga barıp, joldastarımın baydın jılqıların aydap ekelip, bayğa tapsıradı. Bay jılqıların aman alıp şıqqanı üşin, dèvlerdi öltirgeni üşin Akjan batırğa kelisim boyınşa bir üyir jılqını beredi. Akjan batır bir üyir jılqını üyine aydap keledi. Burın basınan ötken kedeyligi umıtılıp, Akjan batır barşa maqsatına jetken yeken deydi.

"Yeñbek yetseñ, durıs yet" degen maqal osıdan kalğan yeken deydi.

10

BATIR MEN BALA

Yertede bir bala jorıqqa attanıp kele jatır yeken. Köz uşınan bir qara körinedi. Tayap kelse, elgi bir astında qara tayı bar bala yeken. Baladan batır jön surağanda : "Serik bolatın joldas izdep jürmin", - deydi.

Batır:

15 - Sağan men serik bolamın, - deydi. Yekevi joldas bolıp kele jatadı. Balanıñ qolındağı qamşısı öte jaqsı yeken, batır elgi qamşını balağa layıq körmey, özi algısı kelip, batır aluvdın qıysımın bilmey, astındağı argımağına senip: - Balam, qamşımızdı bèygege tigip jarısayıq. Qay ozğanımız pèlen jerden tosıp alayıq," - deydi.

20 Bala: "Jaraydı", - deydi de, yekevi jarısıp ketedi. Batır jarısıp kele jatıp artına qarasa, artında bala körinbeydi. "Apıray, şınımın-aq ozıp ketkeni me?" - dep aldına qarasa bala belgilegen jerlerinde batırdı kütip tur yeken. Batır ayañdap kelip uyalıp, qolındağı qamşısın balağa beredi. Bala:

25 - Ata, öz qamşım bar goy, mağan birevdin qamşısın keregi joq. Siz bolmasañız," - deydi.

Sodan keyin yekevi tağı da jüredi. Jürıp kele jatıp bir köp jılqığa kezdesedi. Jılqını aralap kele jatsa, bir tay qazannıñ avdanında attıñ izine kezdesedi. İzge tüsip kele jatsa, attıñ izi joğalıp ketip, ornına yesiktey-yesiktey jayav adamnıñ izi kezdesedi. Söytıp kele jatqandarına aldarınan bir kiyiz üy 30 kezdesedi. Üydiñ beldèvinde bir ülken at qañtaruvlı tur yeken. Elgi iz osı attıki yeken desedi. Söytıp kelip, üydiñ janına toqtaydı. Üydiñ işinde bir-yeki adam söylesip otıradı. Yeki adam özderinşe sıbırlasıp otırmız dese de, batır men balağa ayğaylap aytqanday yestiledi.

Yekevinin sözi minav yeken. Birevi :

- Yey, sen elgi attı tünde joldı aralağanda, terletip tastağan jokpısıñ?" - deydi.

Yekinşi :

5 - Ye, ol nesine kıynaladı, birese minip, birese arçalap oturdım, - deydi.

Söytse, jañağı batır men bala jilkı aralağandağı birese tay kazan avmağanday at izi, birese yesiktey jayav izi bolıp jürgen mına üydegi adamnıñ birese attı minip, birese arçalap jürgendegisi yeken.

Bala: - Ata, tüseyik, ne de bolsa köörmiz, - deydi.

10 Batır: - Ay, balam! Menin jüregim taykaqtap tur-av, - deydi. -Yendeşe tüspey-aq koyalık, - dep yekevi jürüp ketedi. Jürüp kele jatıp batır:

"Apıray è! Osı bala menen göri bala bolsa da batırlav. Osı elgi üydiñ men mañayınan jürüvden qorqıp turğanda, ol tüsip köreyik ne de bolsa deydi", - dep oynalıp, balağa qarap koyadı.

15 Jürüp kele jatıp yekevi bir toyğa kezdesedi. Toyğa kelse, yeki par bolıp paluvan kürestirip jatır yeken. Bular kelip bir az jağına qosılıp otıradı. Bir vaqıtta ana jaqtan bir otırğanı tüyedey, turğanı üydey bir baluvan şığadı. Bular otırğan jaqtan oğan qarşı yeşkim şıqpaydı. Bala batırğa:

- Ata, men şıksam kaytedi? - deydi.

20 Batır:

- Oybay, karağım-av! Ananın türi anday, senin türiñ minaday, öltiredi goy, nemene, öziñ burın yeşkanday baluvandıñ boluvşı ma yedi? - dep suraydı.
Bala:

- Ata, yeşbir istegen batırlıq, yerligin jok yedi. Biraq munanda jasımda,
25 bes-altı kezim boluv kerek, ekemnin bir kişi alatın buvrası boluvşı yedi. Sol buvra tüyeşiden başka yeldin berin alıp tastap, jalğız tüyeşige tiymeysi yedi. Bir küni elgi buvra tüyeşini de öltirip tastaptı. Avıldan adamdı şığarmay turıp aldı. Sonan men osı ayaktı maldan qorqıp tursıñdar ma dep, buvrağa qarşı şığa keldim. Buvra avzın aşıp tap bergende, mañdaydan judırıkpen koyıp jiberip
30 yedim, mıyı avzına tüsip öldi. Yekinşi, odan keyin sol habardı yestip, yelimizdin bir qolbası bolğan batırı menimen bir jolıksam dep, añdıp jürüp, bir küni qolımda qamşımnan başka tügim jok, jilkı qayıra şıqqanda elgi jav bolıp tiyip, meni "urıp tasta!" - dep soyılmen bastan salıp ötkende, mağan onıñ soyılı yeş

nèrse yetpedi. Men öte bergende janınan kamsımen osıp jiberip yedim, kabırgası sögilip ketipti. Sol jerde til katpay ölip yedi. Osı yekevinen başka yeşkıanday batırlıgım da, baluvandıgım da joq, - dedi.

Batır:

5 - Yendeşe, karağım, öziñ bil, şıgım deseñ şıq. Men tilegiñdi tileyin, - dedi.

Sonan bala kiyimin şeşe salıp baluvaña şıgadı. Ana dèv baluvan aykay salıp:

- Ay, analarıñ bala goy! - dedi, -öledi, èri alıñdar, - deydi. Bala julıp
10 algıanday: - Ölsem kınım tölevsiz bolsın, - dep ustasa tüsedi. Ustay ala balanı laqtırıp jiberedi. Bala ayağınan tik tura qaladı. Qayta kelip ustasa tüskende, tağı laqtırıp jiberedi. Tağı da jıgılmay ayağınan tik tura qaladı. Bul ıza bolıp ketip: "Oypırmay, mağan ne boldı?" - dep jügirip kelip, buğana tusınan kapsıra ustay alıp tartıp qalganda, buğanasın julıp aladı. Dèv baluvan sol jerde til katpay öledi.
15 Èlgi dèv baluvanıñ adamdarı: "Kisimizdi öltirdiñ, kının ber" - dep dav şıgaradı. Yeki jaqtan bitim şıgıp toqtatıp, balağa bèygesiniñ berin batırğa beredi de, özi batırmen koş aytısıp jürüp ketedi. Jürüp kele jatıp, kónalqalıqqa bir qalıñ toğayğa jetedi. Kürke tigip ot jağıp tamaq pişirip otır yeken, yesikten saldırlatıp bir adam kiredi. Bala yet jegende èlgi adamğa yet berse, ötirik jegensip töbesinen
20 laqtırıp jiberip otır yeken. Bala baykay otırıp munıñ adam yemes, jeztırnaq yekenin biledi. Tamaq işip bolğan soñ, èlgi adam ketip qaladı. Bala onıñ özin añdıp kelip ketkenin bilip özi töseginde jatpay, töseğine bir ağaş kesip alıp kelip jatqızadı da, özi miltıgın alıp añdıp otıradı. Uyıqtadı-av degen kezde èlgi qayta aynalıp kelip, yeptey basıp balanıñ töseginde jatқан ağaştı kevde tusınan
25 qarqıldap külip bas saladı. Sol vaqıtta bala közdep atıp, miltıqpen basıp kep qaladı. Jeztırnaq murttay tüsip, qayta türegelip jürüp ketedi. Tamğan kınanıñ izimen jürüp qalıñ ağaş işindegi kuvışka kiredi. Yeptep kelip yesiginen sıgalasa, yesiginen kire kulap ölgen yeken. Bas jağında bir-yeki kışkene balası julap otır yeken. Bala èri-beri körüp, osı yeki kışkene bala ne qıladı, dep üyge kirip kelgen
30 yeken, yeki balası: "Şeşemizdi öltirip, yendi özimizdi öltireyin dep keldiñ be?" - dep yekevi jağasına jabısa tüsedi.

Bala yekevinıñ de basın kesip aladı. Üyin aqtarıp qarasa, üyinde duniye - nèrsesi bar yeken. Balanıñ uzatayın dep jürgen bir qarındası boladı yeken, sonıñ sèvkelesi joq yeken, soğan nèrsesinen bir gana sèvkele aladı. "Biraq alğanmen
35 munıñ yeki balasın, kınının öltirdim. Yendi bulardıñ èkesi bar goy, ol osı sèvkeleniñ iysimen bir izdep tapadı. Onı ne de bolsa osı aradan kütüp alayın", - dep neşe kün tosadı. Biraq èkesi kelmeydi. Kelmegen soñ: "Ne de bolsa üyimnen kütüp alayın", - dep jürüp ketedi. Kelgennen keyin bir neşe künnen soñ, qarındasın uzatadı. Qarındası uzatarda ağasınan èlgi sèvkele-suratadı. Ağası
40 èkelerin èkelse de, munıñiyesi izdep kelgende osınıñ iysimen qarındasıma baradı

goy, onan da özimde tursın dep bermegen yeken. Qarındası suratıp bolmağan soñ, köñilin kıymay, beredi. Bererde qarındasın şakırıp alıp:

- Şıgarım, bolmadıñ yendi, al, biraq ne jeti jilda, ne toğız jilda muniñ iyesi izdep keledi. İyesi-jeti bastı jeztırmaq. Ol kelgende kündiz kelmeydi, tünde 5 keledi. Öziñ qaşan sonıñ közin joyğansa, tünde uyıqtama, kündiz uyıqta. Tünde otırğanda qolına bir jılqınıñ sanın al, bir ötkir pışaq al, kire bergende sanmen jelkege salıp jiber. Sonda ol mañdayşa tüsip ketken yeken dep kevdesin joğarı kötere berer, sol tusta pışaqtı suğıp al, onan qaşsañ, öziñ ölgeniñ, - deydi.

Söytip, qarındasın uzatadı. Barğan soñ qarındası tünde jatpaydı. Öñkey 10 gana kündiz uyıqtaytın boladı. Barğan küyevi qatınım jındı, tünde qasıma jatpaydı dep neşe ret oqıtadı da, qarataadı da, biraq yeşbir yem bolmaydı.

Bir küni tünde otırğanda qorada: "İysi mına jaqtan şığadı, joq, mında yeken", - degen davıstar şığadı. Yeptep yesikten sığalasa, jeti bastı jeztırmaq öziñ bastarımen söylesip kele jatır yeken. San men pışaqtı alıp yesiktiñ 15 qayırılısına tura qaladı. Yesikten jeztırmaq kire bergende jelkeden qoyıp jiberedi.

Jeztırmaq:

- Mınav iyttiñ mañdayşası qulağalı turğan ba? - dep kevdesin kötere bergende, jüregine pışaqpen suğıp aladı. Jeztırmaq sol jerde öledi. Kelişek sol 20 jerden bayın oyatıp alıp, neşe jildan beri nege tünde jatpay jüretinin, eşqanday jınıñ joq yekenin osınday zor qavipti kütüp jüretinin aytadı. Sondan yel qatarına kirip, bir yel biylegen adam boladı.

KAARA BATAIR

KAara batır degen yerdı bala küninde türıkpen yeliniñ jortuvşıları ustap alıp, yeline aparğan soñ koy baqtırttı. Aş, jalañaş saqtap, jöndi saqtap, jöndi tamaq bermegen soñ. Bala koydıñ dalada sütin savıp işip, sonımen kün körip 5 jürıptı. Bir küni bala dalada kamıgıp jılap otırğanda, aldına bir qarğa kelip konadı. Bala qarğağa ayttı.

- Qarğalar-av, qarğalar, qandı körse jorğalar, tumarımdı alsana, bizdiñ yelge barsana, sağınp jürgen ekeme, tumardı bere qalsana.

Qarğa bir qarq yetti de, uşıp ketti. Bir mezgilde savışkan kelip konadı.

10 - Ay, savışkan, savışkan, ölekse jep tavışkan, tumarımdı al sana, yelge bara qal sana...

Savışkan şıq-şık yetti de, uşıp ketti.

Kelip tırna konadı.

15 - Uzıp moyın tırnalar, qayırı bar mırzalar, tumarımdı alsana, yelge bara qalsana...

Tırna tırrav-tırrav dedi de, uşıp ketti.

Keldi qaz.

- Ey, qazdar-av, qazdar-av, sizge bar-dı nazdar-av, tumarımdı alsana, yelge bara qalsana...

20 - Qaz qanq-qanq yetti de uşıp ketti.

Keldi aqquv.

- Kölden uşkan kuvlarım, kus töresi tuvlarım, tumarımdı alsana, yelge bara qalsana...

Aqquv toqtalıñkırıp, ködeneñdep turdı da, ol da uşıp ketti.

Birazdan soñ qarlığaş keldi.

- Èy, qarlığaş, tamır-ay, javda boldım qalar-ay, tumarımdı alsana, yelge bara qalsana...

Qarlığaş uşıp olay ketti, uşıp bulay ketti, aqır kıymay kelip, balanıñ 5 qolına qondı.

Bala oyladı: èkem tumarımdı körip tanısa da, qay yelde yekenimdi bile almas: buğan bir belgi salayın dep, öziniñ qolın pışaqpen şaşıp qanattı da, qanımen tumar üstine türikpen yeliniñ tañbasın saldı. Söytip bolğan soñ, tumardı qarlığaştıñ moyına baylap, yeliniñ, èke-şeşesiniñ jerin aytıp, uşırıp qoya berdi.

10 Qarlığaş uştı aspanmen, balanıñ aytқан josparmen, aşkar-aşkar tavlarmen, aydın şalkar köldermen, batpaq-lay şöldermen, türli-türli jerlermen; qos qanatın qamşılap, aspannan qater körinse, tasa jerdi jamşılap, üstinen teri tamşılap, neşe merzim jerdi ötti, neşe merzim yeldi ötti, naq otız kün bolğanda, bir avılğa sol jetti, balanıñ aytқан avlı osı ma dep meñzepti.

15 Bul avılğa kelgen soñ, qarlığaş èr üydiñ töbesine qonıp, adamın bayqap jürse de, balanıñ aytқанına yeşkaysısı uqsamaydı. Söytip şarşap qalğıp otırğanda, bir mürsigan kempirdiñ davısı şıqtı. Qulağın salıp qarasa, kempir aytadı:

- Av, şırağım-qulınım, mañdayımda tulımım, kölge bitken qurağım, jalğız ulım şırağım! Jav aldı ma bilmedim, suv aldı ma bilmedim, añ aldı ma 20 bilmedim, jöniñdi bilip, şırağım, qurbanıñ böp ölmedim, jıyırma tört ay boldı, men jalğızdı körmedim!..

Sen tura tur dep kempirdi toqtatıp, şal aytadı:

- Jalğız bitken talşıbıq, kelbetiñ kelgen qarağım, bir deregiñ bilüvge, dünyeni kezip qaradım, aş buvraday jaradım, on yeki müşem sögildi, aş 25 küzendey bügildi, tavlardıñ nasat tasınday, berik-aq yedi süyegim; ört şalganday yegildi. Qayda da kettiñ, suñqarım, ümit yetken tulparım, bir körsetip almadı, sol gana boldı-av iñkèrim.

Onda bir jas qız bala èke-şeşesin toqtatıp söyleydi:

- Narkesken degen almastay; asıl yedi negiziñ, birge tuvğan yegizim, sen 30 turğanda oylavşı yem, argımaq at minermin, asıl kiyim kiyermin, teñ-qurbınnan ilgeri, men jarqırap jüermin, biyikten talap tilermin, oyñ-külki savıqpen, kızık dövren süermin. Yegizimnen ayrılıp, aqşa betten qan ketti, köñilimnen jan ketti, jelkildep şıqqan kök şöptey, jap-jas qana künimde, mine bizden sen ketti. Èy, qartımız, qartımız, köziñniñ jasın tartıñız, men bugün bir 35 tıs kördim, èjeptèvir is kördim, tüsime joruv aytıñız: qoldan uşқан suñqarım, qayta qonım jür yeken, üyden joyğan tulparım, qayta kelip jür yeken, birge tuvğan qulınım, üyge kelip jür yeken. Bizge quday bergen-di, kisi körmek ölgen-di. Baba tükti Şaştı èziz, naq sart bolıp ketpese, habar alıp şıraqtan, bir qarlığaş kelgen-di.

Bul sözdi yesitken soñ, qarlıgış tip-tike şal-kempirdiñ aldına qondı. Beyşaralar jılap-sıqtap tumardı alıp, tañbasınan Qara batır türikpenge barğanın bilisti. Sonan soñ at jaratıp, adam jıyıp, türikpen jurtına barıp, köp tartuv-taralğı berip, balasın alıp qayttı deydi.

Ibray ALTINSARIYN

BAYULI

Bayulı jeti jasar küninde yel köşip, köp balalar: birev tayına. birev atına mingende, bir bala jilamsırap qarap turıp qaldı. Munı körip, Bayulı qasına barıp:

- Sen nege atıña minbeysiñ? - dedi.

5 Bala qamıgıp:

- Atım joq, köşkende èjemmen tüyege minüvşi yedim, - dedi.

Sonda Bayulı attan tüsip jayav èkesine barıp:

- Men atqa mingende, yer-toqımımen mağan bir jorğa tay atap yediñiz, sol tayımdı birevge bersem, siz urıspaysız ba? - dedi.

10 Èkesi:

- Kimge beresiñ? - dedi.

Bala qısılnıqırıp turıp, jayav jilap turğan jarlınıñ balasıñ körsetti.

Buğan èkesi de tüsinip, betinen süyip:

- Tayıñdı kimge berseñ de yerik öziñde, - dedi.

15 Sonan soñ Bayulı qıvanıp, taydı yertetip, manağı balağa èken berip. qasına yertip aldı da, şavıp kep, köp balağa qosıldı.

Sol vaqıtta bir aqsakal jaqsı kisi qonaq bolıp jatır yeken: Bayulınıñ èlgi mirzalığın körip razı bolıp, sırtınan bata berdi:

- Yey, qudayım, bul balağa uzaq jas ber, mal men bas ber, - dep.

20 Sol kisiniñ batası qabil bolıp, aqırında Bayulınan on yeki ul tuvıp, bèri de aşkan bay, yelge bas boldı, On yeki ata Bayulı degen ruv sonan taradı desedi.

Ibray ALTINSARIYN

JÈNİBEK BATIR

Jènibek batır bala küninde akıl ya bilim üyrenüv üşin, Qarakerey Sokırabız degendi izdep kelgen yeken. Sèlem berip kirip kelse qarttıqtan yeki jağın jibekpen tañıp otırğan kisi yeken, Jènibekti körip:

- 5 - Sen qay ulsıñ? - dedi.
 - Qoşqar ulımın, - dedi.
 - Qoşqardıñ adam yesti bir ulı bar dep yedi, sol bolarsıñ ba? - dedi.
 - Bolarmız, - dedi.
 - Balam, ne jumısıñ bar, bul jaқта neğıp jürsıñ? - dedi

10 - Osı jaқта bir qart atamız bar degenge, qolın alıp, bir-yeki avız akıl-bilim alayın dep jür yedim, - dedi.

- A-a !!! Yel bastap jurt alayın degen ul yekensıñ söz bastap, biy bolayın degen ul yekensıñ, aldıña kelse èdildigiñdi ayama - aymağıñ ketpes aldıñnan; qol bastap jol alayın degen ul yekensıñ joldastıñ mıñın alma, birin al, mıñ kisige - bir
 15 kisi olja salatuğın, oljañdı ayamasañ - joldasıñ qalmas jañıñnan; jüz jıyırma altığa kelip otırmin, jas küniñde qalıñ ber de qatın al, jigittiñ han bolatın, qızdıñ hanım bolatın vaqtı sol, qartayğan soñ ökinbe, ulım; qaruv jıysañ miltıq jıy. jayav jürseñ - tayağıñ aşıa tamağıñ.

Munan şığıp, Kişi jüzde toqsanğa kelip otırğan Tayğan degen biyge keldi.
 20 Kelse biydiñ yeli köş yeken, köş üstinde köz bolıp sèlem berip. at üstinen köristi. Munısın jaqırmay, bul biy de suradı.

- Janım, qay ulsıñ?
 - Qoşqar ulımın.
 - Ulım, neğıp jürsıñ?

25 Oğan da ayttı:

- Osı jaқта bir qart atamız bar degende jolıqıp, qolın alıp, bir-yeki avız akıl surayın dep yedim.

- Ye! - Ye! - Ye! - dedi ol. - Azuvı altı qarıs argınnıñ Qoşqar ulı Jènibek, Alşınnıñ bir aljığan şalın kelemej kılıp keteyin dep yedim deseñşi.

30 Jènibek:

- Men söz suraymın dep kelsem, köñilimdi qaytardı goy, - dep, atınıñ basın burıp alıp jürip ketti...

Anaday bara jatqanda, biy:

- Èy, Jènibek, - dep şakırdı. Jènibek artına qaradı. Sonda biy:

- Akiñniñ basın burma. solay tur, jüzip kişiligen* bir avız sözben köñiliñdi qaytardım: ögizdi örge salma - qanatıñ talar, jamanğa jüziñdi salma - sağıñ sınar, - dedi.

Ibray ALTINSARIYN

* Kişi jüz degen maǵnada - Ped.

DANIŞPAN KAZI

Aljıyr jurtınıñ patşası Bavaças degen qol astındağı qalalardıñ birevinde bir danışpan qazı bar, onan ötirik aytıp yeşkim qutılmaydı, davgerdiñ qaysısınıñ isiniñ aq yekenin aytpay tabadı dep yesitip, ras pa yeken bileyiñşi dep, bir köpes kesindi kiyinip, qazığa qaray jürdi deydi. Qalağa kire bergende. bir ayağı joq aqsak tilenşi qayıy suradı. Bavaças qayıy berip öteyin dep yedi. tilenşi yeteginen ustap ayırılmadı.

- Men qayıy bergenim joq pa, yendi ne kerek, - dedi Bavaças.

Tilenşi ayttı:

10 - Qayıy berdiñ, biraq tağı bir qayıy qıl, meni mingestirip oram ortasına jetkizip tasta, èytpese bazardağı at pen tüyeler basıp kete me dep qorqamıñ, - dedi.

Bavaças tilenşini mingestirip, oram ortasına jetken soñ, tilenşini tüsireyin dep toqtadı. Tilenşi tüşpedi.

15 Bavaças ayttı:

- Yendi nege tursıñ, tus. oram ortasına jettik qoy.

Tilenşi ayttı:

- Nege tüseyin, at meniki, atıma dav yetkiñ kelse, qazığa jür.

Töñirektegi halıq jıyılıp, bulardıñ davın yesitedi, bəri de ayttı:

20 - Qazığa barıñız, ol qaysınıñ aq-qarañdı tabar, -dep.

Bavaças tilenşimen qazığa kelis-ti. Kelse, qazınıñ aldında burınıraq kelip turğan da davgerler bar yeken. Qazı petpen surap otırıp, bir molda men müvjykti şaqırdı. Bul yekevi bir qatınğa talas, molda meniñ qatınım, müvjik meniñ qatınım deydi. Sözderin tıñdap bolıp, olarğa qazı ayttı:

25 - Qatındı munda qaldırıp, özderiñiz yerteñ keliñiz.

Olardan soñ ret bir kasapşı men may satuvşığa keldi. Kasapşınıñ tula boyı qan, mayşınıñ üsti bası may. Kasapşınıñ qolında ustağan aqsası bar, mayşı sol aqsı ustağan qolınan ustap jibermey tur. Kasapşı aytadı:

30 - Men bul mayşıdan may satıp alıp, aqsasın berüvge qaltamdı şağırıp yedim, mayşı aqsınıñ bərin tartıp alamın dep qolımnan ustadı. Sol ustağan qalibimen aqsanı tartıp ala almağan soñ, sağan bèle salamın dep sizge keldi.

Mayşı ayttı:

- Bul sözi ötirik, qazı. Qasapşı, mağan may satıp aluvğa kelgen soñ, bir bakıraş may quyıp berdim. Sonda qasapşı ayttı: bir altın ayırıp bereyin dep.

Men ayırıp ber dep qaqtasimen aqşamdı şıgarıp, aldımızdağı taqtayğa koyğanımdı, kasapşı aqşanı alıp qaşayın dep yedi, qolınan ustay alıp. jibermey 5 sizge keltirdim, - dedi.

Tıñdap bolıp, qazı ayttı:

- Aqşanı munda koyıp, özderiñiz yerteñ keliñiz.

Yendi kezek Bavaqas pen tilenşige keldi. Bavaqas bastan ayak istiñ menisin aytıp yedi, tilenşi davıstadı:

10 - Muniñ sözi ötirik. Men atqa minip qalağa kele jatır yedim, bul köpes jerde otır yeken, qalağa jetkizip tasta dep ötindi. Sonan soñ, atıma mingizip qalağa keltirgen soñ, tıs desem attan tıspey, at tipti özimdiki dep èvre yetip jürgeni, - dedi.

Qazı azıraq oylanıp turıp:

15 - Attı munda koyıp. özderiñiz yerteñ keliñiz, - dedi.

Kelesi küni köp kisi jıyıldı qazınıñ töresin yesitemiz dep.

Èveli molda men müvjik keldi. Olarğa qazı buyırdı:

- Qatın moldaniki, müvjyikke yelüv şıbıq urıñız.

20 Aytqanıñsa sol jerde-aq qatındı molda alıp, müvjyikke jasavıl yelüv şıbıq urdı.

Yekinşi qasapşı men mayşı keldi. Qazı :

- Aqşa, qasapşı, seniki, mayşığa yelüv şıbıq urıñız.

Üşinşi Bavaqas pen tilenşi keldi. Qazı Bavaqastan suradı:

- Jıyırma attıñ işinen atıñdı tanıp alarmısıñ? Bavaqas ayttı:

25 - Tanırmın.

- Sen de tanırmısıñ? - dedi qazı.

Ol da ayttı:

- Tanırmın.

30 Sonan soñ yekeviñ de mağan yeriñiz dep, at qorağa alıp keldi. Qorağa yekevi Bavaqastı kirgizip, ol köp attardıñ işinen tup-tuvra barıp öz atın ustadı.

Onıñ artınan tilenşini kirgizip yedi, ol da attı tanıp asına bardı, sonan soñ azı ornına kelip otırıp tre berdi:

- At, kpes, seniki. tilenşige yelv şıbık soğıñız.

5 Bul isterdiñ tresin berip ornına keltirgen soñ, azı uyine bardı. Bavaas alмай yere keldi.

- Sen nege kelesiñ. - dedi azı, - elde bergen treme razı bolmadiñız ba?

- Jo, - dedi Bavaas. - toreñizge razımın, bira bilgim keledi: "atınıñ moldaniki yekenin, aşanıñ asapşıniki yekenin, attıñ meniki yekenin aydan bildiñiz?"

10 azı ayttı:

- atın tuvrasında bilgenim, tañerteñ atındı uyime aırıp: "ara savıtıma ara sıya uy dedim". atın jıp-jıldam ara savıttı juvıp, sonan soñ ara sıya uyıp, bul iske sonşa yeltilik krsetti. Munan krindi: ara sıya savıtpenen aynalısq krgen atın yekendigi; mvjiyk atını bolsa, onday iske yepti bola
15 bermes yedi. Osıdan moldanıñ sziniñ rastıı bilindi. Aşa tuvrasında bilgenim aşanı keşe keşke bir keşe suva saldım da, terteñ turıp aradım - suvdiñ betine may ıpas pa yeken dep; may ıқан jo yeken. Munan krinedi, mayşınıñ szi tirik, asapşıniki durıs yekendigi; ne şin deseñiz - mayşınıñ maylı olimen ustap tutınған aşa bolsa, suv betine aşadan may jzip ıar
20 yedi. Brinen sizdiñ at tuvrasında ıyınıraraq boldı; sen tañған attı tilenşi de tanıdı, bira meniñ de oyımda senderge at tañıtuv yemes yedi, at aysıñdı tañır yeken dep atoraa alıp bañıp yedim. Siz attıñ asına barganda oıranıp, at sağan moynın sozdı; tilenşi asına barganda ulaın jimiytıp, ayaın kgerdi - munan at seniki yekendigi bilindi. - dedi.

25 Sodan Bavaas ayttı:

- Men kpes yemes. Bavaas degen patşanıñmın. Seniñ tuvrañda jurttıñ aytuvı durıs pa yeken dep bul şin kelip yedim, aytanınday bar yekensiñ. Yendi tilegin bolsa tile dedi.

azı:

30 - Mağan sıy kerek yemes, patşamnıñ osı mataanı da jeterlik sıy dedi, - deydi.

Ibray ALTINSARIYN

TAZA BULAK

Üş jolavşı bir bulakñ basında bir-birine kez bolıptı. Bulak bir tastak jerden şıkkın, aynalası kalıñ bitken ağaş japıraqtarı bulakñ üstine tögilip, suvı muzday, salkın, şımday jıtlıdap turğan sonşa èdemi, taza bulak yeken. Suv şıkkın jerine bir qazanday tastı birev oyıp qorğanış kılıp, tastıñ suv aǵar jerine 5 jazuv jazıptı:

- Èy jolavşı, bolsañ. osı bulaktay bol, - dep. Manaǵı üş jolavşı bulaktan işip qanǵan soñ, jazuvdı okıp. birevi savdeger yeken, ol ayttı:

- Bul jazılǵan aqıl söz yeken, bulak kün-tün tınbay aǵıp, alıs jerderge baradı, bara-bara keñeyip. Ülkeyedi, buǵan böten bulaktar kuyıp, söyte bara 10 ülken özen bolıp ketedi. Munan murat sol: sen de, adam tınbay qızmet kıl, yeşvaqıtta jalqavlanıp toqtap qalma, söytseñ, aqırında, sen de zorayıp muratıña jetesiñ degeni me dep bilemin. - dedi.

Yekınşı jolavşı müsèpir molda yeken, basın şayqap:

- Joq, men olay oylamaymın, bul jazuvdıñ maǵınası sizdiñ oylaǵannan 15 göri joǵarıraq soqsa kerek. bul bulak: kim-kimge bolsa da dayar, ıstıқтаǵanda salkındatıp, janın paqattandıradı, suvsaqannıñ suvsının qondıradı, omıñ üşin yeşkimnen aqı dèmetpeydi: bulay bolsa adamǵa da èbiret sol: birevge jaqsılıq yetseñ, ol jaqsılıǵıñdı yeşkimge mindet yetpe degeni bolsa kerek, - dedi.

Üşinşı jolavşı körkem kelgen bir èdemi jigit yeken, bul ündemey turdı. 20 Joldastarı: "Sen ne oylaysıñ?" - dep suradı.

Jigit ayttı:

- Meniñ oyıma böten bir nèrse keledi: bul bulakñ suvı bir orında tınıp turıp, şöp-şalam túsip, lay-qoqım bolsa, buǵan adam men ayuvan munşa ıntıq bolmas yedi; bulak küni-tüni tınbay aǵıp tazalanıp turǵanı üşin ıntıq boladı. Olay 25 bolsa, jazuvdıñ maǵınası: köñiliñdi, boyıñdı osı bulaktay taza saқта, neşik bulakqa qarasaq, kün tüsse küñniñ, şöp tüsse şöptiñ sèvlesin köremiz, köñiliñ sol revişti sırtqa aşık körinip tursın degeni me deymen, - dedi.

Ibray ALTINSARIYN

JANAQTIŃ RÜSTEM TÖREGE AYTKANI

Janak kelse, Rüstem kanjar kayrap otır yeken. Dombarısın bosagağa süyep, kol berse, kolın almay: "Dêvde bolsañ aqınsıñ goy, ayıp jiberedi". - deпти. Janak dombırasına qaraydı. Sonda töre: "Karağay sağan söz üyrete me? 5 Üyretse alıp ber", - deydi. Sonda Janak:

Al qolıma tiydiñ be, karağayım,
Karağaysız kerekke jaramaymın.
Jel jelisti jelmayam sağan minip,
Bul üş jüzdiñ balasın aralaymın.

* * *

10 Karağayım qolıma tiygennen soñ
Ajarına yeşkimniñ qaramaymın.
Beterin aq bas kundız, aq jambım joq,
Öleñimmen töreni paralayın.

* * *

15 At - biyeden tuvadı. alıp - anadan,
Yel - ağadan azadı. ton - jağadan.
Ölekse ölekşinniñ añdığanı,
Arlan böri soğadı tav sağadan.
Sergeldenñ seyil, serüven kezeñinde,
Yer attan muqaladı. at - tağadan.
20 Balapan uyadağı uşqandı alar.
Qatın yerden ülgı alar, ini - ağadan.
Bir oyı onğa bölengen, onı - jüzge,
Sasqanda aqıl şıqpas kemberaldan.

25 Han oñbas qarasaşın karaқтаған,
Nar üvrikse jügi avır qarqaradan,
Tulpar aqav boladı ayağınan.
Aqsasa oñalmaydı biy paradan,
Rüstem - atağıñdı yestigen soñ,
Èdeyi izdep keldim Qarqaradan.
30 Zaman ötip baradı kıylı-kıylı,
Qazaq boldı bul künde yeldiñ sumı.
Yen qalğan yesiz bir yel boldıq,
Yekenimiz belgisiz kimniñ qulı.
Astında taq, avlında emiri joq,
35 Sabaqursaq jem qıldı sarttıñ ulı.
At pen tüye tartuv ap kelgenderge,
Mendey yemes, Rüstem, tüsiñ jılı.

Rüstem, sen asıldan qalğan kıyık,
 Sol sebepten qazakqa jürsiñ sıyıp.
 Barar jeriñ bar ma yedi men körmegen,
 Artiñ aşık bolğanmen, aldiñ tuyık.
 5 Bayqamasañ bul dünüye teñiz boldı,
 Ötkeli joq, tübi joq bir tuñğıyık...

Berüv üşin kelgem joq, aluv üşin
 At minip qaytayın dep, şapan kiyip.
 10 Birev ayttı Rüstem qastaydı dep,
 Jaskanbağan betiñdi jaskaydı dep.
 Barsañ aman qaytpassıñ, toқта dedi.
 Aşuvlansa basıñdı ap tastaydı dep,
 Keybirev, Janaq, tiliñ aşşı dedi
 Betiñ qaytpay aranıñ tası dedi
 15 Aşşı tilmen töreni suğıp alsañ,
 Algızıp-aq qaytarsıñ bastı dedi.

Men toqtamay kelip yem, baramın dep,
 Ozıp jürgen öleñge daramın dep.
 20 Tilim aşşı bolğanmen zaħarı joq,
 Jılan yemes, eñşeyin aramın dep.
 Bas aluvğa otırsañ, kisi tappay,
 Bir basılsın töreniñ aranı dep,
 Atan mingen ayrılğan altın taqtan,
 Tolar bolsa suvalğan qararı dep.

25 Aqın osını aytkanda Rüstemge Balqas jağasında turatın bir balıqşı balıq
 jëne bir añşı tülki alıp kelipti. Sonı körip, Janaq bilay deydi :

Jasıqsızğa tartkızdıñ jazanı da,
 Biliktirip bilgadiñ tazanı da.
 Adal tamaq ötpeydi tamağıñnan,
 30 Urlıq yetip salmasañ qazanına.
 Attandırğan urıñ mal èkelmese
 Èkesi ölgen uqsaysıñ azalığa,
 Tışkanına añşınıñ jarnalas bop,
 Balıqşınıñ ortak bop sazanına.
 35 Urlap kelgen jilqını mezetindey,
 Kisinettiñ tusıñnan azanıña.
 Qolı jetken atañnıñ usınğanğa,
 Bir bel yedi belgili musılmanga.
 Javğa jaraq bolğanda, davğa - daraq,
 40 Aqıl tavıp beretin kısılganda.
 Aruvağın atañnıñ bokqa bilgap,
 Tömen boldıñ turğulas tusıñnan da.

Oşak basın, ot kaçın ańdıymın dep,
Bastan baķıt, ayrıldıń usıńnan da, -

degende Rüstem aķırıp: "Tasta dombıranı", - dep ılışın kóterip alıptı. Sonda Janak:

- 5 Tastar bolsa, basında bastamaymın,
Jon terimdi tilseń de taspadayın.
Bas kespek bolsa da. til kespek joķ,
Men sirè, dombıramdı tastamaymın.
Bereke kókten degen jıldan jılıs,
10 Yer ul tuvsa baladı yelge tınıs.
Süytken yer ul sen bolsań, tuvmay-aķ şók
Sen tuvған soń yelimnen şayqaldı ırıs.
Tuķımı azıp, töreniń tuķıl bolıp,
Bolat aģıp bul künde boldı mırış.
15 Şabar bolsań, datımdı aytķızıp şap,
Dat aytķızbay şapқан joķ atań ılış.
Arģı tegiń an işer Abılaydan,
Úş jüzdiń balasına anat jayған.
Abılay da sense an işken yemes,
20 Javdıń anın işetin. aşıp maydan.
Alģalı otırғанıń kimniń bası,
Sen Abılay bolasıń aytşı aydan?
ara orın, ayrılған altın taķtan,
Adamş a işip, ańş a ósken sen bir ayuvan.
25 Burdıyasıń tüyedey óniń şèyip,
Kópigińdi otırsıń sırtқа jayıp.
anjarıńdı kóterip, ozardanıp,
Óltiretin kisidey meni soyıp,
Meni óltirseń, oylaşı, ne bolasıń,
30 Tuman bolar basıńnan kúniń avıp.
Arģınnıń bergi şeti jetisuvda.
Yesil, Nura, ar jaģı Yedil, Jayıķ
Botaqandı Abılay óltirem dep,
Zamanı bolmadı ma almaģayıp.
35 Sol sebepti sen tügil atańnıń da,
Kóķsetavdan irgesi ketken tayıp
Urlap, tartıp azaqtıń aldıń malın,
an yemessiń, aradan aldıń alım.
Luķpanday èkimdi jerge kómgен,
40 Sen sekildi bir kezde patş a zalım.
Meni biraķ sen jerge kóme almassıń,
Targayģa da men tügil kelmeydi èliń,
Daķ salmay keted deme sirè tegin,
Ar kórigim güvledi şalkıp jalın.

- 5 Kabıñ kaydan jaraldı, sabıñ kaydan,
 Ol arası Janakka yedi melim.
 Avruvdı kuvantpaydı altın tösek.
 Yeldi jegen bir bermey ketpeydi yesep.
 10 Jel soǵpasa, kozǵalmas şöptiñ bası,
 Sen tuvǵanda jabısqan şeşeñe ösek...
 Köp avızı duvalı degen ras,
 Tulpar şapqan biyeden tuvmaydı yesek.
 Şınar kulap, tübinde qaldı şirik.
 15 Yel uyqısı buzıldı mēyegi irip.
 Sol jüñdi sıyırdan qaşar tuvdı,
 Yesek şavıp biyeye ayǵır turıp,
 Yel tentegin tıyyatın töremiz sen.
 Öz qolıñnan urıǵa berdiñ qurıq.
 20 Bul minezdi qarızǵa aldıñ kimnen?
 Öz tegiñde joǵ yedi munday ğurıp...
 Batıs penen şıǵıstı kim qorşadı,
 Jan-jaǵıña qarışı moyın burıp.
 Jarqıraǵan batıstıñ sarı juldızdarı
 25 İnine suvdı quyıp, aldı urıp.
 Qaraqaralı, Ayaköz, Bökey, Torgay,
 Duvanına kep jurtın aldı qurıp.
 Zamanıñdı tarılıp, jarǵa üñiltip,
 Yeñseñdi alıp, irgeñdi qoydı türip.
 30 Ordañdı örtep, orına duvan saldı.
 Mıqtı bolsañ qanekey bermeşi ırık.
 İşiñ bilip jaydan-jay jürmeymisiñ,
 Üy küşiktey otıñıñ basında ürip.
 Aş qaskırday naşardı jeysiñ jıǵıp,
 35 Sırt jav kelse, kiresiñ şiyge buǵıp.
 Öz yeliñiñ üreyin öziñ alıp,
 Ulıǵına qoqanıñ kötiñ tıǵıp.
 Bödenedey bas köyttep, bürseñ qaǵıp,
 Bul jürisiñ qay jüris yelden şıǵıp.
 40 Töre uyqısın şayqaǵan urı kezip,
 Qayırsız qarı qalıñ jurtsız özek,
 Sırlas jür işten büǵıp, sırt aynalıp,
 Sırıñdı alıp, sırtıñnan aldı kezep...

Sonda Rüstem: "Aqın joqtı aytadı yeken desem, bardı aytadı yeken ğoy.
 40 Alamın dep keldim dediñ ğoy, suraşı", - deпти. Sonda Janak bilay degen yeken:

Av, taqsır, aqılǵa kel, aşuviñ bas,
 Han - qayran degendeyin, qarışı - tas.
 "Han artınan judırık" degendeyin,
 Baqıtı zorǵa boladı èrkim-aq qas.

Kesse de kemimeytin kenim sensiñ,
 Jayavlarğa at bolğan, aştarğa-as.
 Aluviña tura ma meniñ basım.
 Baq kündes javıñ yemes men taytalas.
 5 Men qolıñnan kelemen ne qılsañ da,
 Kesseñ - bas, taqsır törem, keşseñ - qalas.
 Kıyanatsız kevede bas saqtalar.
 Kıyanatşıl kevededen kesiler bas...

10 Qarı qalıñ kayırsız bel boldıñ ba,
 Aşkar tavım aydıñdı yel panası.
 Üy jıgılıp qazaqtan tıkti kürke,
 Kürkeden de ayrılap birte-birte.
 Sülik, sona aralap sölin sorıp,
 Jaydı uvin kisiniñ qanın bürke.
 15 Öziniñ köleñkesin qubıjıq dep,
 Kök jantıq qoyan boldı ürke-ürke.
 Sıyırdayın sıyırlap sır aynala,
 Birin-biri müyizdep türte-türte.

20 Hın tüñildi bul künde halıqtan da,
 Hınnan mülde halıq ta jalıqqan ba!
 Halıq -darıya, hın- balıq yemes pe yedi?!
 Suvdan şıqsa, jan keter balıqtan da,
 At şaldırıp qalmadı aytarlıq jer,
 Alıs jürüp kelgende, talıqqanda.
 25 İyt kemirse toymaytın bay - quv asıq,
 Kayırım, meyirim joq zarıqqanğa.
 Kedey ker, kesel mindi köralımdı,
 Duva ketti qaser men qarıptan da.
 Ordan orgıp tüsetin ören tulpar,
 30 Attay almay arıp jür arıqtan da.
 Şerimdi şertip, edeyi söyleyin dep,
 Edeyi izdep kelip yem, barıp hanga.
 Kimge avır, kimge jeñil, aytşı. törem,
 Yel uytqısın, yer küşin sarıqqanda...

35 Rüstem : "Jaqın adamğa kıymaytuğınım yedi", - dep üstine janat işik
 javıptı. Sonda Janaq:

Janat işik javıpsıñ iyıgıma,
 Kün jetpeytin barmaqtay kıyığına.
 Seni kiyip jürgende külki keldi,
 40 Özge tügil, özimniñ mıyığıma.
 İşik janat bolğanda, señseñ tımak,
 Berekeldi, köne yetik, tursıñ unap!
 "İşik anav, yetik pen tımak - mınav",

Dep mazağ kıp küledi-av birev sınağ.
 Mata köylek, kir kènzol, jirtık beşpet.
 Jamavlı şalbardağı tur kes - kestep.
 Senderdi jasıram dep kıyın boldı-av,
 5 Bir üyge barganımda belim şeşpek.
 Aparıp qoyamın ba üyge tığıp,
 Bar kıyimin üstimdeği işikke öş dep!-

değende, bar kıyimdi jañadan berip jène de: "Sıylasqanday kisime beretinim", -
 dep bir kök ala at èkelip usınğanda Janaktıñ aytqanı:

10 Kök ala at, at yekensiñ yerge layıq,
 Jayañ - jatır jaylav bop, tösiñ - qayıq.
 Ayađıñda aqav joq, arqañda - daq
 Ayađıñ tas ilmeytin muzğa tayıp.
 15 Yeskek jelis, yemen bel, özi yekpindi,
 Omıravıñ arası "Yedil - Jayıq".
 Èli de bolsa qulındı at qıladı,
 Şar tartıp qalğanı men jası ulğayıp.
 Biraq seniñ seniñdi keltire almay,
 Sende yemes, boladı goy mende ayıp.
 20 Yerim - anav, toqımım kırık qurak
 Turkıñdı ketiredi - av, seniñ biraq.
 Sum yerge suluv deneñ üylese almay,
 Jabığıp turasıñ-av, qayran pıraq.
 Töreden de suravım asıp ketti,
 25 Payıq yerdı alamın kimnen surap.
 Kök ala at köringeniñ közin burıp,
 Kimniñ atı demey me birev turıp.
 Sonda seniñ surıñdı ketiredi-av,
 Sum yer - toqım qayteyin qalğır qurıp.
 30 Bir üyge barıp tüse qalğanımda,
 Yer - toqımdı jürem be ala kirip.

Sonda töre bejin yer èkelip yerttetip beripti, közimdey körip jür dep bir
 kise qosa beripti. Surağasın kümistegen qın men pışaq usınıptı. "Yendi
 suraytıñ bar ma?" - değende Janaq:

35 Men üyimnen jasımda bezip yedim,
 Kedeylikpen üş jüzdi kezip yedim.
 Az bergendi asımay, tömendetpey,
 Bermegendi sözbenen yezip yedim.
 Köp bergendi kün tutıp köterüvmen,
 40 Kim de bolsa sırt yemes - közine yedim...
 Ne ölip, ne köp alıp qaytuvımdı,

Üyimnen şıkkanımnda-aq sezip yedim.
 Jasımda kedeylikten jedim tayaq,
 Jalañ bas, jamav dambal, jalañ ayak.
 Kedeylik kırşañkı attay toptan kuvıp.
 5 Üyirge qosıla almay jürdim sayaq.
 Kır soñıma tüşip-ap sum kedeylik.
 Nayzasın jeter-jetpes jürdi tayap.
 Ol arnavlı Janaqtuñ sıbağası,
 Toğızımdı beredi aytkızbay-aq.
 10 Öleñmenen qutıldım öris alıp,
 Yesirkep bosatқан joқ ol meni ayap...

Janaqtuñ hanımğa arnap aytkanı:

Yendi öleñdi aytamın hanımımına
 Hanım dağı jaraydı alımımına.
 15 Han menen hanımımnuñ jöni başqa.
 Hanımdı da balaymın han ulına.
 Sen mıyvalı ağasıñ kökke beyim,
 Avzımdı aşsam mıyvañnan toya jeymin.
 Tulğasına hanımnuñ köz toyğanday.
 20 "Tüsi iygiden tüñilme" degendeyin.
 Han ulı, hanımımız hannıñ kıızı,
 Hanımdı qasıyettev halıq izi.
 "Yerdiñ körki èyelmen" degendeyin.
 Han - as dèmi bolğanda, hanım - tuzı.
 25 Hanımnuñ munan artıq qandayı bar.
 Lebi - şarbat, bal tamğan tañdayı bar.
 Tilim jetpey qalmasam, suray almay.
 Jomartıqqa jaralğan mañdayı bar.
 Bir naq süyer bar yedi alğan süyip.
 30 Kalıñ malın yerkimen bergen jıyıp.
 "Suluv, suluv yemes, - dep - süygen suluv",
 Öz közime körinedi bir kermiyik.
 Ol bir köylek kiyip jür amalsızdan.
 Men baram janat penen bulğın kiyip.
 35 Öziñdi oylap, almapsıñ meni yesiñe,
 Dep jürse, uyalam goy betim küyip.
 Adamnuñ jan joldası - ol süygen jar.
 Sol sekildi sènim joқ onsız meniñ
 Hanımsız aytşı, taqsır, ne sèniñ bar.
 40 Èrkimniñ özine say tuğır bar, -

degende hanımı Janaqtuñ èyeline tügel asıldan kiyim beripty. "Yendi surağanıñ bar ma?" - degende Janaqtuñ aytkanı:

Qasımdağı joldasım qara şalım

- Kara şaldıñ kılığı mağan mèlim.
 Ol iligin artadı, taqsır mağan.
 Men öleñmnen èrkimen alsam alım...
 Janaq bere bilmedi, ala bildi,
 5 Quday al dep bergen soñ ötkir tildi.
 Sonda dağı tuskem joq yel aldına,
 Èrkimnen-aq bul Janaq üzip juldı.
 Jakası desin, meyli jaman desin,
 Janaqtı bul üş jüzdiñ ulı bildi...
 10 On besimnen, Rüstem, aytım öleñ,
 Jan jabıgıp, bul künde tozdı denem.
 Jas kündegi balalıq öz aldına,
 Qartayğanda bir bala bolad degen.
 Kıran yem oydan uşkan kuzdağı aña,
 15 İrkilmey öleñ aytım kara, hanga,
 Ölmey tiri kim qaldı oyla, törem,
 Bul apasız duniyege kelgen janda.
 Men tügil jır teñiri Buqar da ötken.
 Ölmek üşin tuvğanbız, onı da aña.
 20 Qaladım közge tüser körnekti yemes,
 Dep jürme Janaq şirkin aljıgan ba?!
 Soltabay da bergen joq, taqsır, sizdey,
 "Kozı-Körpeş-Bayandı" aytqızğanda.
 Suñkar yedim bir künde bolat kıyaq,
 25 Tulpar yedim muqaldı kırış tuyaq.
 Közge tüser qalavım körnekti yemes,
 Bermey qalsañ, sağan da, mağan da uyat.
 Muñdasatın tavısımdı tutas turğım.
 Èzildeser tavsıldı tatuv qurbım.
 30 Jan jabıgıp, tèn tozıp, qartaysam da,
 Üylespey basında jür köñil kırdıñ.
 Jene dağı azaydı kirer üyim,
 Üyi örteñgir kèrilik tiydi kıyım,
 Armanı joq, az yemes, köpti kördim,
 35 Kazaqtıñ qurmeti men kördim sıyın.
 Molasınday baqsıñıñ oqşav turğan,
 Bara almaymın bas qosқан bolsa jıyın.
 Öz köñilime öreskel körinedi,
 Jas künimde jarasқан sèndi kiyim.
 40 Bar kıızıqtı kèrilik aldı talap,
 Bet avzıma şıyırlap saldı jolaq.
 Oşarılıp keldi de jatıp aldı,
 Kündiz bolsa tüstenip, tünde - qonaq.
 Tildi kemis, tisti alıp, közdiñ - nurın,
 45 Yebi ketip yerinniñ boldım olaq...
 Jabıgalı jaman bay mal toyğanda,

- Añğa şıksañ alğaşkı javganda qar,
 Alkızıldıñ alıstan aybarı bar.
 Kèriliktiñ arnavlı sıbağası,
 Odan artık dèl bizge ne kızık bar.
 5 Şubatılıp kıyınga tartsa tülki,
 Astında bolsa sonda jılpiñ jılkı,
 Bir bet mülde ketpey me kıp-kızıl bop,
 Kadın-bala umıt bop, jıgan mülki.
 Ène salıp, avızın, mine salıp.
 10 Döñgeletip tülkini jürse şalıp.
 Toçalıña jeligip qorazdanıp,
 Keşke jaqın üyiñe kelseñ alıp...

degende iytin berip attandırıp jatıp : "Janağım. yelin ne degende dep barasıñ depti?" depti, Sonda Janaq aytadı:

- 15 Av, taqsır yelge barsam, şınımdı aytam.
 Köz körip, oy jorıgan sınımdı aytam.
 Jetisken, jetkeniñdi ayta kelip,
 Baltamen şabatıñın miniñdi aytam.
 Kıs bolsa qadiri öter ötken küzdiñ,
 20 Ataña berip yedi qazaq tizgin.
 Hınnan qayır, qaradan şayır ketti,
 Qazaqtan birjolata küder üzdiñ.
 Bul künde han menen qara teñ bolğan kez.
 Bağalı bağasızdan kem bolğan kez.
 25 Galamat aspandağı jerge tüsip,
 Gajayıp tüste körgen öñ bolğan kez.
 Qayğı - teñiz, köz jası- köl bolğan kez.
 Söz baylavsız, oğı da jez bolğan kez,
 Şalkığan şalkar köliñ tandır bolıp,
 30 Şalşık suv tepseñi joq bel bolğan kez,
 Aşkar tavdı bult basıp, munar alıp,
 Teriskey tebine joq bel bolğan kez.
 Hınnan qayrat, bayınan qayır ketip,
 Telmirgen teñdigi joq yel bolğan kez.
 35 Qayğıñ - azıq, yermegiñ - şer bolğan kez.
 Şep buzıp, tuv qulatқан batır qurıp.
 Tebingi savğan urı yer bolğan kez.
 Han - қақпа, ҳаліқ - қазина, batır - қорған,
 Molda - сүлік, èvelden yeldi sorğan.
 40 Şeşen - şeñber bolğanda, biy - tarazı,
 Èn - seniñ, küyşi - körkiñ, aqın - jorğañ...
 Han ketken soñ halıqtan қақпа ашıldı,
 Қақпа аşılsa tabınga han basıldı,
 Batır ketti, қорғанның қулағаны,

- Kaķpası joķ, koŗan joķ yel Őaşıldı,
Juvan kańşı koľ bastar koķem boldı.
Yelermeli yeki yesti Şeşen boldı.
5 Biy ketti maldıardıń aytaǵında,
Peľendi muķatıp ber deseń boldı,
Aķındiki koķeski zarıń boldı,
En sızinen ayrılıp, kúy koŗkinen,
İŐkeniń boyǵa juķpay zeriń boldı,
Sondıktan maķtavıma sıymaysıń da,
10 Ötirik aytıp maķta dep kıynaysıń ba?
Eruvaķ końıp, jin túnegen orın yed dep,
Jamandavǵa taǵı da kıymaysıń da.
Aldında kútken kúnińniń túsi suvıķ,
Bizdi soǵan baradı ömir kuvíp.
15 Koŗispesek al, törem, koş aman bol,
Koŗisem degen ümitten kuvíp juvíķ.

Janak SOĞINDIKULI

MINKEN YER

- Minken de minken, minken yer,
 Bul sıklıdı netken yer?
 Köldeneñ jatқан Jayıqtan
 5 Kuralaydıñ küninde
 Yerkek qoyday bölünip,
 Qırqarlanıp ötken yer.
 Künşığıstıñ astında,
 Künbatıstıñ tusında
 10 Qarındasım bar-dı- dep,
 Qabırğasın sökse de,
 Qanın suvday tökse de,
 Qayıspas qara nar-dı- dep,
 Mañdayınan kün ötip,
 15 Javırınnan jel ötip,
 Kün astımen jetken yer.
 Aytıp-aytpay nemene?
 Isataydı öltirip,
 Serkesinen ayrılıp.
 20 Sergelden bolğan bizdiñ yel.

Mağambat ÖTEMİSULI

YERLERDİN ISI BİTER ME?

- Berkinip sadak asınbay,
 Birindep javdı qaşırmaq,
 25 Biltelige dop salmaq,
 Qozı javrın oq almaq,
 Qoramsaqqa qol salmaq,
 Atқан oğı joğalmaq,
 Baldağı altın qurış bolat,
 30 Baldağınan qanğa boyalmaq,
 Qasarısqan javına
 Qandı köbik jutqızbay,
 Halıqqa tentek atanbay,
 Yerlerdiñ isi biter me?

Mağambet ÖTEMİSULI

NARIN

- Abaylamay ayrıldım,
 Ar jaktağı yelimnen -
 Anav Narın degen jerimnen
 5 Tiri kettim demeymin,
 Kem bolmadı ölimnen.
 Teñim ülgı almadı,
 Avzımdağı jelimnen.
 İstegen isim ketti dalağa,
 10 Kaşan ötip şıgam dep
 Kayğıramın men-dağı
 Jayıqtan argı dalağa.
 Başka kısım tüsken soñ,
 Kayrılmastay kün boldı
 15 Katın menen balağa.
 Barsañ. sèlem ayta bar
 Ata menen anağa.
 Javdan aman jan kalsa,
 Kara orman - malim sadağa.

* * *

- 20 Öleñ aytıp tolgadım,
 Kökiregimdi basarğa.
 Karaday otın jarmadım
 Tas kazandı asarğa.
 Mağambettey muñdığa
 25 Yendi keler kün qayda,
 Hañğa koyğan şatırdı
 Süñgimenen türtip aşarğa?
 Altın jaksa jarasar
 Jiltırağan kümiske.
 30 On yeki ata Bayulı
 Jıyılıp kelse bul iske,
 Altı san alaş at bölip
 Tizginin berse qolıma,
 Zavlar yedim bi köşke...

Mağambet ÖTEMİSULI

MEN YEDİM

- Boz ağaştan biyik men yedim,
 Bultka jetpey şart sınban.
 Yel kutkarar yer yedim, -
 5 Jandaspay akırı bir tınban.
 Tomağalı suñkar men yedim, -
 Tolğamalı nayzamen,
 Toliqsıp javğa şapında,
 Bir ozğanmın jurtimnan.
 10 Yer duşpanı köp bolar.
 Katın duşpan, jigitter,
 Ne demes deysiñ sırtımnan.

Mağambet ÖTEMİSULI**KIZGIŞ KUS**

- 15 Av, kızgış kus, kızgış kus,
 Kanatıñ kattı, moynıñ bos.
 İysataydan ayrılıp,
 Jalğızdıqpen boldum dos
 Av, kızgış kus, kızgış kus!
 20 Yel qoriğan men yedim,
 Men de ayrıldım yelimnen;
 Köl qoriğan sen yediñ,
 Sen de ayrıldıñ köliñnen.
 Aspandap uşkan kızgış kus!
 25 Seni kölden ayırğan -
 Laşın qustiñ tepkini.
 Meni yelden ayırğan -
 Han Jëñgirdiñ yekpini.
 Aytıp - aytpay nemene,
 30 Kusalıqpen ötti goy,
 Mağambettiñ köp küni!

Mağambet ÖTEMİSULI

JAKSI MEN JAMAN ADAMNIŇ KASİYETTERİ

- Jaqsı jigit yel-jurtınıň qalasınday,
 Jaqsı èley èmme jurttıň anasınday
 Jaqsıga yeşkimniň de jattığı jok.
 5 Köredi bèrin de öz balasınday.
 Jaqsı jigit sözine sak turadı,
 Kırannıň kırdan baykar balasınday.
 Jaman parkı jaqsımen birdey yemes,
 Jaqsı jigit yeliniň açasınday.
 10 Jaqsınıň sözün èrkim paydalanar,
 Mıyvalı alma, öriktiň açasınday.
- Jamannıň kökiregi - kör, közi - soqır,
 Jürer joldan tal tüste adasıp-ay.
 Jaqsı adam kay jerden ajıraydı,
 15 Jaqsımın dep bèri jür talasıp-ay.
 Jamandar - ötirikşi, ösegi köp,
 Yel-jurttıň iritki salar arasına-ay.
 Jalğan sözben bıqsıtar yel arasın,
 Janbay kalğan ağaştıň şalasınday.
 20 Soqtığıp èrkimge bir urınadı,
 Sıyırdıň tentek bolğan tanasınday.
 Sonday jannıň yeşkimge süykimi jok,
 Jılkıniň qotur bolğan alasınday.
 Jaqsı adam yeldiň başı serkesindey,
 25 Jugımdı bolar yelge yerkesindey.
 Jaqsınıň jüzi jılı, sözi mayda,
 Halkımnıň qalıň jündi körpesindey.
 Jaqsı bolar balanıň jüzi jaqsı,
 Orıstıň küymey pısken bölkesindey.
 30 Jaqsıga ülken-kisi bèri jaqsı,
 Jasınan birge ösken yerkesindey.
 Jaqsı kisi köriner jil qusınday,
 Jaman adam baltanıň uñgısınday.
 "Olaqtan salaq jaman" - degen maqal,
 35 Jamandar tüzey almas turmısın-ay.
 Jaqsı adam alıstı yakın yeter,
 Bettesken yeki tavrıň turğısınday.
 Jamandar ösek-ayañ aytıp jürer,
 Yeşkimniň bilmese de kilmısın-ay.
 40 Jamannıň kevdesi ülken, sözi kesek,
 Aqılı avışkan adamnıň jındısınday.
 Yekeyin salıstırıp èdeyi aytım,
 Qajetin qoldanarsıň turmısına-ay.

BATIRBEK DATKAĞA AYTQANI

- Assalavmağalèyküm dèv Batırbek,
Tuvğaniñ habarları: "Sen kelsin" dep.
Bavırıñniñ iymanı joldas bolsın,
5 Aytpaq yedim köñildi özim de kep.
Tört Duvlattan tarağan Sıpıtaydıñ,
Keldi me dep oylap yem kayğısın jep.
Boyıñ biyik bolğanmen, oyıñ kışka,
Dèv Batırbek deydi yeken seni bosqa.
10 Jaqının jattay körıp ayıp surap,
Kışkalığıñ körindi osı tusta.

- Sıpıtay Duvlattağı yer kisi yedi,
Aqılı darıyaday köl kisi yedi.
Janıstan ötip ketken èziz Töle,
15 Senkibay, Şoybekpenen o da ketti,
Süyegi solarmenen bir kisi yedi.
Batırbegim, top bolsa aykaylaysıñ,
Üşeviniñ qasında neñ kisi yedi?!

- Yelimdi qoraşsınba, dèv Batırbek,
20 Ketken joqsıñ olardıñ aqısın jep.
Dèv kevde, som qabırğa, qompıldağan.
Juvan kisi yekensiñ aqılıñ joq.

Süyinbay ARANULI

SALIYHA-SÈMEN

- Mongoldiñ yeskilikti turmısında,
 Yasuvkey batır hannıñ turğısında,
 Ataqtı Altay tavın mekendegen,
 5 Biylegen özin-özi ol tusında.
 Bir tabı Jurat deytin yel atası,
 Jaylavı Ülken tavda jaya tası,
 Biylegen nèsil kuvıp, tuqım jalğap,
 Halkına qadirli yedi hannıñ bası.
 10 Bar yedi Salıyha attı jalğız kızdı.
 Artılğan öz tusında tərbiyesi.
 Bularğan tal şıbıqtay suluv yedi,
 On besten, on altığa jetken jası.
 Almaday pisip tolğan baqşadağı,
 15 Aşılğan gül beyneles kız tulğası.
 Albirap yeki bettiñ kanı tamıp,
 Kıyılıp mañdayında kıyğaş qası.
 Tamağı aq torğınday ülbiregen,
 Süyriktey on savsaqtıñ bar salası.
 20 Otınday elektirdiñ jaltıladağan,
 Quyılıp tönkerilip köz qarası.
 Şınarday tüzüv dene, teñ ıyıqtan
 Tögilgen tömen qulap sümbil şası.
 Bezengen öneboyı injüv-marjan,
 25 Brilliyant, altın, yaqut, gavhar tası.
 Sol yelde Sèmen deytin bir jigit bar,
 Qurbılas èlgi kızben jas şaması.
 Ajarı jay oğınday jalındağan,
 Tuvısta qas-qabaqtı yer tulğası.
 30 Sabırlı, tereñ oyli mañgaz yedi.
 Jetpegen qatarına teñ qurdası.
 Sağımday sadax jetpes jildamdığı,
 Kırmızı kız minezdi, qımbat bası.
 Denesi teñ sandaldıñ teregindey,
 35 Keñ bitken ıyığıñıñ yeki arası.
 Şalkağ tös, buvra sandı, bulşık yetti,
 Bar yedi batırılıqtıñ èr salası.
 Jav dese jabırkanıp jatpaytuğın,
 Tañdavlı batır bolğan yer - qolbası.
 40 Salıyha bul jigitti sırttan tañdap,
 Mağabbat avğan buğan ıqılası.
 Sèmen de qaşıqtıñ işten tınğan,
 Unasıp yekevineñ köz qarası.
 Haratıp birin-biri az jürgen soñ,
 45 Baylandı mağabbattıñ yeki arası.

Söylesip, ezildesip, sır aytısıp,
Tuvıldı gâşıktıktıñ jan-jarası
Kızdı jigit, jigitti kız da süyip,
Bolıptı almak, tiymek özarası.

* * *

- 5 Kıs ötip, yel köşedi Altay tavdan.
Ol zaman ürkip-қорқıp sırtkı javdan.
Batırlar atın baptap, қарув jöndep.
Keletin akıl suray күнде һаннан.
Semen de sol batırdıñ birevi yedi.
- 10 Ketpeytin күndiz-tüni at қasıнан.
Sezilip yekevineñ bul jürisi,
Maқsatқа қалай jetüv boldı arman.
Söylesip anda-sanda Salıyһamen.
Söz şıqtı erbirevden қuvғındaған.
- 15 Һan sezip, һalıқ bilse munday sırdı,
Ajaldan қız ben jigit қалмайды aman.
Yekevin yerkimenen қospaytuғın.
Қatıgez һan қaharı özine ayan.
- Şarasın қалай yetsek tabamız dep.
20 Oylastı Salıyһa men batır Semen.
Ne payda bul jüristen şıғadı dep.
Oylaytın yekevi de osını haman.
Ölek bir kör, şıқsaқ bir töbedemiz,
Қaytpaymız desti yekevi uvaқdaған.
- 25 Serttesti ne bir iske şıdaymız dep.
Alsa da böri yetekten, jav jaғadan.
Қapıda östip jürip қolға түspey,
Tabalıқ bir bekinis osı aradan.
Solay dep söz bekinip uvaғdalastı.
- 30 Қurban kıp bir-biri üşin қımbat jastı.
Қus uşpasa jan jürmes jer tabam dep,
Yer Semen araladı tav men tastı.
Jıltır tav, şatқal özen, zañғar biyik,
Turganday bulttan ötip kökke tiyip.
- 35 Temirdey қара jartas surğılt tüsti
Қabaғın, қahar közin қарıs tüyip.
Mundi tav aspanmenden boy teñesken,
Turganday beyne мүlgip basın iyip.
Aқırған ajdahaday taşқındı özen.
- 40 Sarқıran tömen aққан şatқа қuyıp.

Belgili Jaya degen bir kıyın tas,
Seskenbey yendigi jan bara almas.
Bel baylap sol kıyınğa bekinbek bop,
Jöneldi qorıqpay şıdap Saliyha jas.

- 5 Tez barıp tıgıladı demin alıp,
Jat jerge tamaşalap qayran qalıp.
Oy tüşip birazdan soñ qorıqtı janı
Denesi keyde suvıp, keydi janıp.
Keş mezigil şam jağılıp, aqşam battı,
10 Qaygısı burınğıdan boldı qattı.
Avzınan ah urğanda jalın tütep,
Şıdamay qorıqқан jürek şıyırşıq attı.

- Qalayşa bunday iske bolsın şıdav,
Uzın kün ötkizgeni zarlav, jilav.
15 Zarıgın öskip, jilap toqtata almay,
Sondağı Saliyhaniñ sözi mınav:

- Jerdem ber jan berüvşi jasağanım,
Jar üşin jas janımdı jaraladım.
Ayrılıp jalğız tünde yel-jurtımnan,
20 Japanda şıbın jandı tasaladım.
Şalındım mahabbattıñ jalınına,
Söndirip qaşık otın basa almadım.
Jolıña janım qurban bolsın degem,
Jetpese maqsatıma bitsin halım.
25 Jërdemşi jas ömirge bolsın quday,
Jatkizsin tilegine jas armanın.

- Yer Sëmen, tañdap taptım seni süyip,
İlindim jalınıña şoq bop küyip.
İşinde jangın ottıñ men otırmın,
30 Söndirseñ mahabbattıñ suvın quyıp.
Qudayım Sëmen yerge qosar bolsañ,
Bërin de umıtar yem quşıp, süyip.

- Sonı aytıp üñgirine qayta kirdi,
Zarlanıp muñ meñ zarın ayta kirdi.
35 Sol kezde tünniñ jarım bolğan şağı,
Kim bilerkeleşekte bolar sırdı.

- Dürsildep toqtamaydı jüregi oynap,
Jëne de janı süygen jarın oylap.
Tıñdasa jerdı jargın at sarını
40 Keledi kök jartaska tuvra boylap.

- Bul kelgen böten yemes, Sèmen ğaşık,
 Köristi yeki ğaşık amandasıp.
 Kaygınıñ bir minuvtta bèrin joydı,
 Az vaqıt jabıksa da, jüdem, sasıp.
- 5 İñ-jañsız tün kuşağın turdı jayıp,
 Aspanda ay türlendi èsem basıp.
 Kuttıqtap küle karap ğaşıqtarga,
 Juldızdar jımındağan tur jarasıp.
 Jelkildep jan tübinde jatқан oyğa
- 10 Mayda jel sıbırlaydı munıñ qosıp.
 Tañdağan tağılıqtı tav balasın
 Tabıyğat qarısı alıp tur kuşaқ aşıp.
 Salıyğa ayttı sonda Sèmen yerge:
 - Bir isten oysıradım köñilim jasıp.
- 15 Bizdi izdep tañ atқан soñ yel keledi,
 Ketken soñ yeki birdey adam қаşıp.
 Keş batsa tüni boyı қasımда бол,
 Қumarlı ot жүректіñ mavқın basıp.
 Таñ atsa yelge барıp көринip жүр,
- 20 Sır aytar қurbılarmen ақıldасıp,
 Ötken soñ күn yeskirip biraz zaman,
 Bir sapar oylanarsız bolsa nèsip.
 At, azıқ, қарuv-jaraq қамdanıp жүр,
 Tıғınıp bekiniske birden tasıp.
- 25 Қayda ҳavip-қater ister bolsa,
 Jürmelik beyğam bolıp jaza basıp.
 Yekevi osı sözdi қатар aytıp,
 Süyisti yeki ğaşık қушақtasıp.
 Jas güldiñ jan tatpağan jaña balın,
- 30 Mastandı bölip işip yeki ğaşık.
 Ötkenin түnniñ қalay sezgen de жоқ,
 Oyattı tav шапағı tавdan asıp.

* * *

- Tañ atıp batır Sèmen yelge ketti,
 Kisidey tük bilmeytin барıp jetti.
- 35 Sır bermey sèl жүrisnep ayal yetip,
 Arada birneşe күn vaқıt ötti.
 Ayta almay ҳaңға batıp қızdıñ joғın,
 Yel bolıp at öksitip көp izdepti.
 Taba almay, күder üzip ақırında,
- 40 Bul ҳabar yemis-yemis ҳaңға jetti.
 Ҳан қızı қаşıп ketti degen sözge,
 Ҳан urıp қаһарlanıp namıs yetti.
 Қaytse de қızdı izdep tez tabuvға,

Yel jurtın tügel jıyıp, jarlık yetti.
 Kızımdı azgırğandı darga asıp,
 Kızdıñ basın kesem dep kèrin tökti.

- Altaydıñ altındağan altın jonı,
 5 Aynaday suvı tunıq, şöbi sonı.
 Kaq jarıp uzın aqқан yeki özen bar,
 Aytadı Yegevge dep mongol onı.
 Qaptalı sèvkele tas kulin jaylav,
 Yasuvkey batır tañdap alğan sonı.
 10 Jaylavğa han ordası köşken kezde,
 Jayatas kız bekingen köştiñ jolı.
 Şöp güldep, ağaş bürker vaqıt boldı,
 Jaylavğa han ordası köşpek boldı.
 Betinde kök jartastıñ bir ünğirde,
 15 Kız qarap körip otır keler joldı.

- Yestildi jerdi jargan qalıñ sarın,
 Jañğırtıp tav menen tas jerdiñ bèrin.
 Jasıl tuv sağımdalıp jerdi boyap,
 Şañırkap buvdaқтаğın şıqtı jalın.
 20 Bir bölek köş aldında qalıñ èsker,
 Yasuvkey ortağa alğan batır hanın.
 Tatarдан қолға түскен Темір yerge,
 Biyletken èskeriniñ tügel bèrin.

- Mingeni Yasuvkeydiñ kaska argımaq,
 25 Kara da, torı da yemes qonırsımaq.
 Belinde jibek bavlı altın qanjar,
 Basında duvlıqalı temir timaq.

- Sarı altın jarqıldaydı şar aynası,
 Kümbezdey dönğelengen jumır bası.
 30 Jalpaq bet, kelte murın, sarı jüzdi,
 Sarañdav kızıl jiyren saqal-şaşı.
 Tatarдан қолға түскен Темір yermen,
 Saylavıt önşeñ batır keldi Sèmen,
 Qayğı oylap buzılğanday oy-sanası.
 35 Mingeni astındağı Sayın buvrıl,
 Dönennen beske jaña şıqqan jası.
 Qondırdı han ordasın batır Sèmen,
 Baykastap keş bolğanşa ayaldağan.
 Yel jatıp köz uykığa bargan şaqta,
 40 Jöneldi qayta şavıpqızğa taman.

Jarına kayda kelip kurdı savık,
 Kosılğan yeki gâşık teñin tavıp.
 Êzirşe maqsatına jetti bular,
 Şattıkta yeşnêrseni kılmay havıp.
 5 Sandalıp Jurat yeli kızdı izdep jür.

At kırıp, qarater bop künde şavıp.
 Jaralğan Sayın buvrıl maldan bölek,
 Alğanday jerden pişip döp-döngelek.
 Bir küni işin tartıp jalın tarap,
 10 Jer tarpıp pıskıradı kağıp iyek.

Salıyha attı körip kayran qaldı,
 İrimdap bir jaman is oyına aldı.
 Ötken tün bir jağımsız tüs körip yem.
 Köñilimde qate yemestey yendi nandı.
 15 Yer Sêmen, bilemisiñ attıñ sırın,
 Oylama bilmeydi dep hayuvan maldı.
 Sonı aytıp avız jıyıp alğanınşa,
 Tayanıp qalıñ dübir kelip qaldı.

Bilgen soñ kelip qalğan qalıñ javdı,
 20 Yer Sêmen atın yerttep qaruvlandı.
 Zamanım êlde qalay boladı dep,
 Salıyha işten küyip ot bop jandı.
 Kuşaktap süygen jarın qattı kısıp,
 Êlsizdep nêzik dene qaltırandı.
 25 Jas ömir, kul bop kökke uşasıñ ba,
 Tolğan gül solasıñ ba dep zarlandı.
 Hoş yendi bul soğısta ölip ketseñ,
 Maşşarda qos, têñirim, dep jalbarındı.
 Sol jerde maydan tartıp batır Sêmen
 30 Ayanbay bir kün, bir tün soğıs saldı.
 Nayza men sadaq tartıp, kılış şavıp,
 Bögedi qan maydanda qalıñ javdı.
 Tus-tustan ölgenine qaramastan,
 Jav-dağı dep algızbay atqıladı.
 35 Boyalıp kızıl gana qarday yeti,
 Qansırap hali bitip, yesten tandı.
 Jaralı neşe jerden kılış tiyip,
 Köptikpen yer Sêmendi plenge aldı.
 Sol jerde Salıyhanı ustap alıp,
 40 Aldına padişanıñ alıp bardı.
 - Öltirip Sêmen kuvdi kettik tastap,
 Basına kızıl qannan jastık jastap.
 Adaşkan balañızdı alıp keldik,

Öziñniñ ordañızğa tuvra bastap.
 Yey, takısır, jarlık sizden, izdev bizden,
 Tileymiz jaza kılma buğan kãstap,
 Bolsa da kãşa jaman han nẽsili,
 5 Bolmaydı ayıptavğa kolmen jaskãp.
 Han turıp söz söyledi kızğa taman:
 - Yapırım-av, kızım, neden boldıñ jaman.
 Ömiriñde jalkı jürip yel körmey öt!
 Jaza şok insapsızğa budan ẽrman.

10 Solay dep Saliyhaniñ sotı tındı,
 Sorlıniñ bağı kaytip sağı sindı.
 Sẽmendi alğaşkı ustap alğan jerde,
 Öldi dep bilmey ketken õñşẽñ jındı.

Azdan soñ Sayın buvrıl bardı şavıp.
 15 İyesin talıp jatқан aldı tavıp.
 Kamağan kalıñ kolğa ustapastan,
 Monşaktap üsti-basın teri javıp.

Köterdi basın sonda batır Sẽmen,
 Jatқalı jaralı bop biraz zaman.
 20 Yeñbektep üñgirine kayta kirdi.
 Kalğanın janınıñ bilip yesen-aman.

Sẽmenge kayğılı kün kattı battı,
 Sol tavda kapalıqpen üç ay jattı.
 Barar jer, basar tavdıñ bẽri duşpan,
 25 Bolar ma kıyınşılık budan kattı.

Ne payda bos jatuvdan şıgadı dep,
 Toktamay tuvlap jürek şıyrşık attı.
 Babama "Kökşe evliye" barayın dep,
 Bir küni ustap mindi buvrıl attı.

30 Ol kezde "Kökşe" deytin evliye bar
 Mamarja jatқан jeri bir ülken ğar.¹
 Mekendep turğan jeri Tayan-Şan tavı,
 Mongoldar ẽr kez barıp kılattın zar.
 Ay jürip Mamarjağa barıp jetti,
 35 Jol kıyıp jüre almaytın bir beynetti.
 Ğar köp yeken jar tastıñ betindegi,
 Jüginip soğan qarap jarlık yetti.

¹ Ğar - Üngir degen söz.

Kün javıp, bulttar şığıp borandattı,
Nayzağan şartıldaydı onan qattı.
Artınan koñır mayda jelder soğıp,
Körsetti ğardan şığıp şarapattı.

- 5 Kiyim jok,ş ıǵa keldi tır jalañaş,
Aǵarǵan javǵan qarday saqal men şaş,
Jiñişke uzun boyli, arıq tendi,
Jan yeken aqqubaşa kıyılǵan qas.
Dertime, taqsır, baba, dava ber dep,
10 Yer Sèmen zar yeñirep koyadı bas.
Sèmendi közin aşıp kördi bayqap,
Söyledi bir silkinip basın şayqap.
"Ol kızdı quday saǵan buyırǵan jok,
Bekerge qor bolıpsıñ beynet aydap".
15 Sonı aytıp buvrıl atqa moyın burdı,
Bilmeydi Sèmen sorlı munday sırdı.
Èvliye qolın bulǵap qalıp yedi,
Kisinep buvrıl şavıp ğarǵa kirdi.

- 20 Taǵı da bulttar şığıp borandattı,
Nayzaǵay şartıldaydı onan qattı,
Kürkirep ğardıñ işi aq boran bop,
Yesigin Kökşe èvliye qayta japtı.

- Könbeske şaması jok sorlı Sèmen,
Köñili burıǵıdan boldı jaman.
25 Babamñıñ Ulanǵa bar degen sözi,
Tiyisti bolar ma yeken maǵan taman.
Jayavlıq, jalañaştıq arman yemes,
Körerlik Salıyhanı tuvsa zaman.
Jolına janım qurban bolsın degen,
30 Dıbısıñ qulaǵımnan ketpeydi heman.
Otında ğaşıqtıqtıñ küyip janıp,
Darıyǵa bir sen üşin köñilim alañ.
Zarlatqan meni munda, seni onda,
Meyirimsiz qara peyil sumıray jalǵan.
35 Ölse köriñ, ölmese öziñ körmey,
Tarqar ma ölip ketsem iştegi arman?

- Sonı aytıp Ulan jaqqa Sèmen ketti,
Sorlını qırsıq şalıp tentiretti.
Yer Sèmen sol beynetpen jüre tursın,
40 Aytayın han kızınan soñǵı retti.

alada annıń kızıń ayǵı bastı,
 Sarǵayıp solǵan gúldey ońı aştı.
 Alızıl nurlı jüzin jim basıp,
 Aǵarttı javǵan arday samay aştı.

- 5 Jabısıp tırnaqtarı savsaǵına
 Nur ayıp jan deneniń anı aştı.
 Düniyenıń kızıǵına knili suvıp,
 tkizbes tamaǵınan işken astı.
 Jarım dep Yer Semenniń atın aytıp,
 10 Bir kni kzden tkti andı jastı,
 "Sen üşin düniyeni talaq yetip,
 Jolıńa urban ǵıp yem aziyz bastı.
 apıda ayǵımenen mir sürip,
 adirlep aytem senen alǵan jastı.
 15 Trt blip tn uykımdı tınşıtpaysıń,
 Ümitim oylay-oylay muńǵa ulastı.
 Jolıńa aray-aray kzim talıp,
 Oyımdı muńǵa ulasan tuman bastı".

- Sonı aytıp ıqtı ordadan. Ulandı rlep,
 20 Aalǵa lim izdep attı ldep.
 "Ilayıq an basıma jas aǵıma
 Bir desken uvaǵda, serttiń üstinde lmek."

- Yauttay ajarlandı kzi jaynap,
 Baylanıp almas anjar tkir ayrap.
 25 Jas ketken janı uşıp jarın oylap,
 oştastı keń düniyege ustay sayrap.
 "Süyip yem, Semen, seni izdep tavıp,
 Armanım, az jürmedim yeńbek janıp.
 Bul jayǵa tiri bolsań bir kelersıń,
 30 Jarıńdı umıtpasań yesińe alıp.
 kemniń jan degende jalǵızı yedim,
 Krmegen trbiyeden knilim alıp.
 Jolıńa janım urban bolsın degen,
 Buzbadım vaǵdamdı ayta tanıp.
 35 Jas janım jasıl us bop uşsin kkke,
 utılıp am-ayǵıdan raattanıp.
 osatın meni saǵan osı anjar,
 Jürekten tkir ayrat alsam salıp".

Zar jılap osılayşa kıldı nalis,
 Ay men kün dèt aytuvğa tursın alıs.
 "Sertime, vağdama jetpegenim,
 Yemes pe ölimmen de kıyın namıs?
 5 Kiyè bol tènir aldında sen yekeviñ,
 Ğalamsıñ köpke birdey tura qalıs".
 Sonı aytıp saldı qanjar jüregine,
 Jan şıǵıp tez jetüvge tilegine
 Qanjardı qatarına şaşıp qoydı.
 10 Sèmenge arnap yèdkèr² retinde.

* * *

Bir şaқта èlgi jayğa keldi Sèmen,
 Arada kız ölgeli neşe zaman.
 Öngen jerin kömilgen körin körüp,
 "Jarım-ay quday qoşqan jaña taptım,
 15 Bolmay ma senen qalğan halim qarañ".
 Quvandı köriskendey yesen-aman.
 Qanjardı qasındaǵı kördi qarap,
 Qız ketti vağdasımen sertke jarap,
 Qanjardı qatarınan qolına alıp,
 20 Tot başqan qandı kördi tamaşalap.
 "Rağattı bolat qanjar dosımız", - dep,
 Kürsinip mavqın bastı qanın jalap.
 Yegilip işi-bavırı yeljiredi,
 Ğaşıqtıq istıq otı şıqtı parlap.
 25 Qanıǵıpbir otırıp birde turdı,
 Arvaqqa qabırdaǵı közin qadap.

"Qoş aytam tav menen tas, darıya, kölge,
 Jat bavır ösip-öngen bizdiñ yelge.
 Sayrandap kök aspanmen turğan juldız
 30 Sèvle ber bizdiñ jatqan sarı belge.
 Salıyham janım süygen jarımmenen,
 Arman joq ölip körge jatsam birge.
 Ay men kün sen de aman bol yeki jarıq,
 Nuriña jan-janvar bolğan qarıq.
 35 Kün men tün yekeviñdi qospağan soñ,
 Bayaǵı sen de bizdey Munlıq-Zarlıq.
 Juldızday ay atılıp jerge tüsse,
 Biriñnen ne bolar yeñ biriñ qalıp.
 Jas janım Salıyhamen bolsın birge,
 40 Marjanday kızıl qanın jerge tamıp.

(82)

Qara jer - meyirimdi anam, aq koynıfıdı,
Sayanı kelip turmın Sèmen gariip".

Sonı aytıp almas kanjar kolına aldı,
Tolganbay qağ jürekten tuvra saldı.
5 Aq yetin, kızıl betin kanmen juvıp,
Yeriksiz kolmen jaydı gaziyz jandı.

Èset NAYMANBAYULI

T.B. YÜREKMEZİN KÜTÜPÜSÜ
PUBLIKASYON MERKEZİ